

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МАЛАЙКО СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 811.111'255.4'27'42:821.161.2-3"1918/1939"

ДИСЕРТАЦІЯ

**«ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИМІРИ АНГЛОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ ХХ СТОЛІТТЯ»**

Спеціальність 035 – Філологія

Галузь знань 03 – «Гуманітарні науки»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

Малайко С. О.

Науковий керівник:
доктор філологічних наук, професор
Дзера Оксана Василівна

Львів – 2025

АНОТАЦІЯ

Малайко С. О. Лінгвоконцептуальні виміри англomовних перекладів української прози міжвоєнного періоду ХХ століття. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 «Філологія» з галузі знань 03 «Гуманітарні науки». — Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2025.

Дисертацію присвячено дослідженню лінгвоконцептуальних вимірів англomовних перекладів української прози міжвоєнного періоду ХХ століття (1918–1939).

Переклад української літератури іноземними мовами є одним із основних завдань для сучасних українських перекладачів. Упродовж багатьох століть Україна перебувала під окупацією різних імперських утворень, які намагалися знищити українців як націю та асимілювати їх або до російської нації, або до безнаціональної комуністичної спільноти. На жаль, довгі роки окупації призвели до ігнорування України та української культури за кордоном. Англійські переклади української прози (і міжвоєнного, і інших періодів) є одним із найважливіших засобів знищення цього бар'єру незнання та байдужості. Вони надають англomовним читачам доступ до найважливіших робіт українських літераторів.

Наукова новизна результатів цієї роботи постає у двох площинах. По-перше, у цій роботі вперше докладно розглянуто лінгвоконцептуальні виміри англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду крізь призму феноменологічно-соціокультурного напрямку когнітивного підходу в перекладознавстві — як у

традиційних, так і в оновлених інтерпретаціях, що спираються на матеріалізм виникнення. По-друге, вперше проведено філософський і методологічний аналіз когнітивних теорій у перекладознавстві з погляду матеріалізму виникнення і пов'язаної з ним теорії складності.

Мета дисертації полягає в дослідженні лінгвоконцептуальних вимірів англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду, а саме впливу ідеологічних поглядів перекладачів та їхнього культурного досвіду на відтворення маркерів світобачення. З теоретичного погляду мета також полягає в аналізі та реінтерпретації методологічних засад лінгвоконцептуального і когнітивного підходів в перекладознавстві.

Об'єктом дослідження є маркери світобачення, пов'язані з універсальними абстрактними концептами та політичними ідеологіями в українській прозі міжвоєнного періоду, та відтворені маркери світобачення в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду. Маркери світобачення визначаємо як висловлювання, у яких вербалізуються людські погляди на певні важливі для функціонування людського суспільства аспекти реальності. У цьому дослідженні цими аспектами стають явища, що трапляються в усіх або більшості людських культур (наприклад, кохання, смерть, природа, село), а також різноманітні прояви політичного впливу антиукраїнських режимів, які сформувалися в шовіністичній російській імперії та тоталітарному Радянському Союзі. Маркери світобачення обрано як головні для цього дослідження, оскільки з погляду когнітивних підходів у перекладознавстві переклад цих маркерів має найбільш послідовно відображати явища, які передбачають ці теорії.

Ще одним об'єктом дослідження стають методологічні та філософські засади когнітивного підходу в перекладознавстві, а також, що найголовніше, теорія концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона, яка є засадничою для цього напрямку.

Предметом дослідження є когнітивні виміри англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду, які ми досліджуємо на основі відтворення маркерів світобачення, що постають в оригінальних творах. Оскільки когнітивні виміри по суті містять у собі весь процес перекладу, вважаємо за необхідне обмежити їх дослідження релевантними саме для англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду аспектами: питанням впливу культурного досвіду та світогляду перекладачів на відтворення маркерів світобачення у перекладах, а також впливом інтерпретаційних ризиків, які ми визначаємо як потенційну загрозу для перекладача додати до перекладу власну інтерпретацію слів чи явищ, яка не узгоджується з авторським світобаченням, на перекладацькі стратегії.

З теоретичного погляду, предметом цього дослідження також є взаємодія між матеріалістичними і кореляціоністськими/релятивістськими твердженнями в теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона та когнітивному підході в перекладознавстві.

У 1 розділі цієї роботи розглянуто філософську основу цього дослідження. Цією основою стала теорія складності і близький до неї філософський напрям: емерджентний матеріалізм чи матеріалізм виникнення. Окреслено, як матеріалізм виникнення розглядає реальність: надано визначення таких термінів, як виникнення і подвійні причинно-наслідкові зв'язки. Також розглянуто, яка концепція перекладу постає в межах цієї теорії, і описано основні дослідницькі принципи, дотримання яких матеріалізм виникнення вимагає від дослідників.

У 2 розділі дисертації проведено огляд когнітивних підходів у перекладознавстві та їхнього зв'язку з лінгвоконцептуальними вимірами. По-перше, виділено головні напрями таких досліджень: феноменологічно-соціокультурний та емпіричний. По-друге, розглянуто генезис когнітивних підходів у перекладознавстві на основі еволюції термінів «еквівалентність» та «*tertium comparationis*». По-третє, проведено критичний аналіз та реінтерпретовано

з погляду матеріалізму виникнення теорії втіленого реалізму Дж. Лакоффа та М. Джонсона.

У 3 розділі проведено аналіз соціокультурних теорій у перекладознавстві для того, щоб доповнити феноменологічно-соціокультурний підхід Дж. Лакоффа та М. Джонсона покращеними аналітичними інструментами. Розглянуто детерміністичні соціокультурні теорії П. Бурдьє, Т. Парсонса, Н. Лумана й недетерміністичні соціокультурні теорії Е. Гідденса, Б. Латура і Б. Лаіра. Також проведено аналіз цензури як чинника в перекладі.

У 4 розділі описано методологію дослідження. Окреслено основні методологічні засади цього дослідження та його основні методи. Визначено, чим відрізняються традиційна й оновлена інтерпретація когнітивних та соціокультурних теорій (КСТ). Наведено інформацію щодо процесу дослідження і основних кроків, необхідних для його успішного завершення.

У 5 розділі проаналізовано англійські переклади української прози міжвоєнного періоду із соціокультурного погляду (з деякими елементами когнітивного аналізу). Охарактеризовано основні риси міжвоєнного періоду й окреслено біографії авторів оригінальних творів та перекладачів. Також проведено аналіз паратекстів задля того, щоб зрозуміти погляди перекладачів та інших дієвців. Доведено, що передмови до англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду здебільшого є маніпулятивними, оскільки зображують твори радянських авторів як аполітичні та націоналістичні, попри те, що прозаїки міжвоєнного періоду здебільшого дотримувалися лівих поглядів.

У 6 розділі визначено, що маніпуляція в основних текстах перекладів пов'язана тільки з невеликою кількістю фрагментів. Щодо радянізмів та диглосії, визначено, що нейтралізація цих особливостей у перекладах пов'язана не з ідеологічними поглядами перекладачів, а з мінімізацією інтерпретаційних ризиків, маркетинговими та економічними міркуваннями, бюрократичними викликами і доступністю перекладацької освіти. У фінальному підрозділі визначено, що

тенденція до одночасного розширення (експлікації) та скорочення текстів у перекладах є частиною перекладацької стратегії, спрямованої на мінімізацію ризиків.

У висновках визначено основні лінгвоконцептуальні виміри англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду. Головним лінгвоконцептуальним виміром англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду є здатність перекладачів відтворити ідеологічні аспекти цих творів близько до оригіналу (тобто зі збереженням концептуальних систем), попри конфлікт між власними ідеологічними поглядами і поглядами авторів оригінальних творів та культурну дистанцію. Іншим лінгвоконцептуальним виміром англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду є багатовимірність чинників, які впливають на вербалізацію різноманітних концептів у перекладах. З теоретичного погляду головним висновком стає реінтерпретація кореляціоністських поглядів у когнітивному підході в перекладознавстві. Згідно з цією реінтерпретацією переклад має тенденцію до об'єктивності, а отже, лише може залежати від сприйняття перекладачів: світогляд перекладачів є тільки одним із чинників, які впливають на переклад.

У висновках також окреслено взаємодію між теорією складності та перекладознавством. Теорія складності стверджує, що виникнення постає «на межі хаосу і порядку». Визначено, що об'єктивність, а отже, і складність у перекладах може поставати лише там, де «тоталітарний порядок» детермінізму збалансовано «анархією» релятивізму. Об'єктивність вимагає одночасної обмеженості й необмеженості.

Цей баланс між «хаосом та порядком» дозволив визначити переклад як перевиникнення (очевидно, що таке визначення відображає тільки одну сторону перекладу як явища). З погляду матеріалізму виникнення переклад можна розглядати як відтворення змісту за допомогою іншої мови, яка може доволі радикально відрізнятися від мови оригіналу. Фінальним завданням перекладача є

поєднання унікальних елементів цільової мови, яке дозволить оригінальному тексту виникнути (emerge) в іншій мові. В межах запропонованої термінології це означає, що відмінності на лінгвістичному рівні мають перетворюватися у схожість чи навіть ідентичність на епізодичному та тематичному рівнях. Перевиникнення (особливо для художніх творів) часто може вимагати парадоксальних перекладацьких стратегій, як-от скорочень чи нейтралізації реалій, оскільки близьке до оригіналу відтворення може створювати багато інтерпретаційних ризиків. Втрата лінгвістичної еквівалентності може в такий спосіб ставати набуттям еквівалентності на епізодичному та тематичному рівнях. Отже, переклад це водночас нова якість на лінгвістичному рівні і збереження оригінальної якості на епізодичному та тематичному.

Ключові слова: переклад, когнітивний підхід в перекладознавстві, радянізми, паратекстуальний вплив в перекладах, еквівалентність, деколонізація, суржик, диглосія, ідеологія, лінгвоконцептуальні виміри, емерджентність (виникнення), теорія складності, ризик, стратегія перекладу, художній текст, дискурс-аналіз.

ABSTRACT

Malaiko S. O. Linguistic-conceptual dimensions of English translations of Ukrainian prose of the interwar period of the 20th century. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 035 «Philology» in the field of knowledge 03 «Humanities». — Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2025.

The dissertation is devoted to the study of the linguistic-conceptual dimensions of English translations of Ukrainian prose of the interwar period of the 20th century (1918–1939).

Translating Ukrainian literature into foreign languages is one of the main tasks for modern Ukrainian translators. For many centuries, Ukraine was occupied by various imperial entities that tried to destroy Ukrainians as a nation and assimilate them either into the Russian nation or into a stateless communist community. Unfortunately, the long years of occupation led to the ignoring of Ukraine and Ukrainian culture abroad. English translations of Ukrainian prose (both from the interwar period and other periods) are one of the most important means of destroying this barrier of ignorance and indifference. They provide English-speaking readers with access to the most important works of Ukrainian writers. In this dissertation, we offer an analysis of English translations of Ukrainian prose of the interwar period as a phenomenon and highlight the main linguistic-conceptual dimensions of these translations.

The scientific novelty of the results of this work appears in two planes. First, this work is the first to examine in detail the linguistic-conceptual dimensions of English translations of Ukrainian prose of the interwar period through the prism of the phenomenological-sociocultural direction of the cognitive approach in translation studies,

both in traditional and updated interpretations based on the emergent materialism. Second, for the first time, a philosophical and methodological analysis of cognitive theories in translation studies is carried out from the point of view of the emergent materialism and the theory of complexity associated with it. The aim of the dissertation is to study the linguistic-conceptual dimensions of English translations of Ukrainian prose of the interwar period, namely the influence of translators' ideological views and their cultural experience on the reproduction of worldview markers. From a theoretical point of view, the aim is also to analyze and reinterpret the methodological foundations of the linguistic-conceptual and cognitive approaches in translation studies.

The object of the study is worldview markers associated with universal abstract concepts and political ideologies in Ukrainian prose of the interwar period and reproduced worldview markers in English translations of Ukrainian prose of the interwar period. Worldview markers are defined as statements that verbalize human views on certain aspects of reality that are important for the functioning of human society. In this study, these aspects are phenomena that occur in all or most human cultures (for example, love, death, nature, village), as well as various manifestations of the political influence of anti-Ukrainian regimes that were formed in the chauvinistic Russian empire and the totalitarian Soviet Union. Worldview markers were chosen as the main object for this study, since from the point of view of cognitive approaches in translation studies, the translation of these markers should most consistently reflect the phenomena that these theories predict.

Another object of research is the methodological and philosophical foundations of the cognitive approach in translation studies, as well as, most importantly, the theory of conceptual metaphor by G. Lakoff and M. Johnson, which is fundamental to this direction.

The subject of the research is the cognitive dimensions of English translations of Ukrainian prose of the interwar period, which we investigate based on the reproduction of worldview markers that appear in the original works. Since cognitive dimensions essentially contain the entire translation process, it is necessary to limit their investigation to aspects relevant specifically for English translations of Ukrainian prose of the interwar

period: the issue of the influence of cultural experience and worldview of translators on the reproduction of worldview markers in translations, as well as the influence of interpretative risks, which we define as a potential threat for the translator to add his or her own interpretation of words or phenomena to the translation, on translation strategies.

From a theoretical perspective, the subject of this study is also the interaction between materialist and correlationist/relativistic claims in the theory of conceptual metaphor of G. Lakoff and M. Johnson and the cognitive approach in translation studies.

The aim of the dissertation is to study the linguistic-conceptual dimensions of English translations of Ukrainian prose of the interwar period, namely the influence of translators' ideological views and their cultural experience on the reproduction of worldview markers. From a theoretical point of view, the aim is to also analyze and reinterpret the methodological foundations of linguistic-conceptual and cognitive approaches in translation studies.

Section 1 of this work examines the philosophical basis of this study. This basis is the theory of complexity and a philosophical trend close to it: emergent materialism. It outlines how emergent materialism views reality: definitions of such terms as emergence and double causality are provided. It also examines what concept of translation appears within the framework of this theory and describes the basic research principles that emergent materialism requires researchers to maintain.

In section 2 of the dissertation, a review of cognitive approaches in translation studies and their connection with linguistic-conceptual dimensions is conducted. First, the main directions of such research are highlighted: phenomenological-sociocultural and empirical. Second, the genesis of cognitive approaches in translation studies is considered based on the evolution of the terms «equivalence» and «tertium comparationis». Third, the theory of embodied realism by G. Lakoff and M. Johnson is critically analyzed and reinterpreted from the perspective of emergent materialism.

In section 3, an analysis of sociocultural theories in translation studies is conducted in order to supplement the phenomenological-sociocultural approach by G. Lakoff and M.

Johnson with improved analytical tools. Deterministic sociocultural theories of P. Bourdieu, T. Parsons, N. Luhmann, and non-deterministic sociocultural theories of E. Giddens, B. Latour, and B. Lahire are considered. Censorship as a factor in translation is also analyzed.

Section 4 describes the research methodology. The main methodological principles of this study and its main methods are outlined. The differences between the traditional and updated interpretations of cognitive and sociocultural theories (CST) are determined. Information is provided on the research process and the main steps necessary for its successful completion.

Section 5 analyzes English translations of Ukrainian prose of the interwar period from a sociocultural point of view (with some elements of cognitive analysis). The main features of the interwar period are described, and the biographies of the authors of the original works and translators are outlined. Paratextual analysis is also conducted to understand the views of translators and other actors. It is shown that prefaces to English translations of Ukrainian prose of the interwar period are mostly manipulative, as they portray the works of Soviet authors as apolitical and nationalist, despite the fact that prose writers of the interwar period were mostly left-wing.

In Section 6, it is determined that manipulation in the main texts of translations is associated with only a small number of fragments. Regarding Sovietisms and diglossia, it is determined that the neutralization of these features in translations is not associated with the ideological views of translators, but with the minimization of interpretive risks, marketing and economic considerations, bureaucratic challenges, and the availability of translation education. In the final section, it is determined that the tendency to expand (explication) and reduce texts in translations simultaneously is part of a translation strategy aimed at minimizing risks.

The conclusions identify the main linguistic-conceptual dimensions of English translations of Ukrainian prose of the interwar period. The main linguistic-conceptual dimension of these English translations of Ukrainian prose is the ability of translators to

reproduce the ideological aspects of these works close to the original (i.e., while preserving the conceptual systems), despite the conflict between their own ideological views and the views of the authors of the original works and the cultural distance. Another linguistic-conceptual dimension of English translations of Ukrainian prose of the interwar period is the multidimensionality of factors that influence the verbalization of various concepts in translations. From a theoretical perspective, the main conclusion is the reinterpretation of correlationist views within the cognitive approach to translation studies. According to this reinterpretation, translation tends to be objective, and therefore can only depend on the perception of translators: the worldview of translators is only one of the factors that influence translation.

The conclusions also outline the interaction between complexity theory and translation studies. Complexity theory claims that emergence occurs «on the border of chaos and order». It is determined that objectivity, and therefore complexity in translations, can only occur where the «totalitarian order» of determinism is balanced by the «anarchy» of relativism. Objectivity requires simultaneous limitation and unlimitedness.

This balance between «chaos and order» has allowed us to define translation as re-emergence (obviously, such a definition reflects only one side of translation as a phenomenon). From the perspective of emergent materialism, translation can be viewed as the reproduction of content using another language, which may be quite radically different from the original language. The translator's final task is to combine the unique elements of the target language, which will allow the original text to emerge in another language. Within the proposed terminology, this means that differences at the linguistic level should be transformed into similarity or even identity at the episodic and thematic levels. Re-emergence (especially for works of fiction) can often require paradoxical translation strategies, such as abridgements or neutralization of realia, since a reproduction linguistically close to the original can create many interpretative risks. The loss of linguistic equivalence can thus become the acquisition of equivalence at the episodic and

thematic levels. Translation is, therefore, at the same time a new quality at the linguistic level and the preservation of the original quality at the episodic and thematic levels.

Keywords: translation, cognitive approach in translation studies, Sovietisms, paratextual influence in translation, equivalence, decolonization, surzhyk, diglossia, ideology, linguistic-conceptual dimensions, emergence, complexity theory, risk, translation strategy, fiction, discourse analysis.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1) Малайко С. Пейоративна вербалізація концепту «Бог» в оригіналі та англomовному перекладі повісті-поєми Осипа Турянського «Поза межами болю». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Т. 2, № 47. С. 128–132.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-2-20>

2) Malaiko S. Manipulation of translator: unconscious translation censorship of ideological phenomena (on the basis of English translations of Valerian Pidmohylnyi's novels). *Inozemna philologia*. 2022. No. 135. P. 89–99.

DOI: <https://doi.org/10.30970/fpl.2022.135.3809>

3) Malaiko S. Period-bound retranslation: changes in the macrostrategies of Ukrainian-English translations of 1918–1939 prose. *Inozemna philologia*. 2023. No. 136. P. 71–85. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fpl.2023.136.4205>

4) Malaiko S. Totalitarian realia: abbreviation-based Sovietisms and the methodology of their recreation in English translations of Ukrainian literature. *Vertimo studijos*. 2024. Vol. 17. P. 30–50. DOI: <https://doi.org/10.15388/vertstud.2024.17.3> (Scopus, Q4)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1) Малайко С. Вербалізація концептів біль та жах в українському художньому дискурсі та англomовних перекладах. *ТЕЗИ звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу факультету іноземних мов ЛНУ ім. І. Франка за 2020 рік (4-5 лютого 2021 року)* : Тези конф., м. Львів, 4–5 лют. 2021 р. Львів, 2021. С. 107.

2) Малайко С. Тоталітарна природа радянiзмiв та їх переклад. *ТЕЗИ звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу факультету іноземних*

мов ЛНУ ім. І. Франка за 2021 рік (3-4 лютого 2022 року) : Тези конф., м. Львів, 3–4 лют. 2022 р. Львів, 2022. С. 170–171.

3) Malayko S. Social influence and translation: Unconscious translation censorship of ideological phenomena in the 20th and 21st century English translations of Ukrainian prose. *Slavic Literary Studies Deconstructed: Translating Ukraine* : Book of Abstracts, Lviv, 7–8 November 2022. Lviv, 2022. P. 60–61.

4) Malaiko S. Separating the wheat from the chaff: Is Lakoffian metaphor theory compatible with the mainstream understanding of translation?. *IFNUL-HKBU PHD Researchers' Conference on Translation, Interpreting and Intercultural Studies*, Lviv and Hong Kong, 28 May 2024. 2024. P. 6.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ABSTRACT	8
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ	14
ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ВІД ЕМЕРДЖЕНТНОГО МАТЕРІАЛІЗМУ ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА: ФІЛОСОФСЬКА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	33
1.1. Матеріалізм виникнення: основні твердження	33
1.2. Матеріалізм виникнення і переклад: теоретичні та методологічні наслідки ...	37
РОЗДІЛ 2. ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І КОГНІТИВНІ ТЕОРІЇ В ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ.....	41
2.1. Когнітивний підхід у перекладознавстві: емпіричний та феноменологічно- соціокультурний напрями	42
2.2. Генезис когнітивного підходу в перекладознавстві (на основі поглядів докогнітивних теорій на еквівалентність та <i>tertium comparationis</i>)	47
2.2.1. Лінгвістичне бачення еквівалентності	47
2.2.2. Текстово-функційне бачення еквівалентності	49
2.2.3. Бачення еквівалентності в межах культурного повороту	51
2.3. Релятивістські погляди в межах теорії концептуальної метафори: аналіз	54
2.4. Реінтерпретація теорії концептуальної метафори на основі матеріалізму виникнення.....	67
РОЗДІЛ 3. ДЕТЕРМІНІСТИЧНІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТЕОРІЇ ЯК ОСНОВА РЕЛЯТИВІСТСЬКИХ ПОГЛЯДІВ У ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ: АНАЛІЗ І НЕДЕТЕРМІНІСТИЧНА РЕІНТЕРПРЕТАЦІЯ.....	71

3.1. Структурний функціоналізм Т. Парсонса та теорія капіталу й габітусу П. Бурдьє	71
3.2. Незалежні соціологічні теорії в межах перекладознавства	75
3.3. Інтерпретація теорій капіталу та структурного функціоналізму з погляду матеріалізму виникнення.....	80
РОЗДІЛ 4. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНИХ ВИМІРІВ АНГЛІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ	92
4.1. Основні методологічні принципи дослідження англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду	92
4.2. Алгоритм проведення дослідження	96
РОЗДІЛ 5. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ АНГЛІЙСЬКОЮ (НА ОСНОВІ БІОГРАФІЙ ТА ПАРАТЕКСТІВ)	99
5.1. Огляд бібліографії англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду	99
5.2. Соціологічний аналіз міжвоєнного періоду крізь призму теорії капіталу П. Бурдьє	103
5.3. Соціокультурний аналіз поглядів авторів української прози міжвоєнного періоду та англійських перекладачів їхньої прози (на основі біографій та паратекстів)	106
5.3.1. Повість-поема «Поза Межами Болю» О. Турянського (перекладач: А. Микитяк)	108
5.3.2. Роман «Невеличка Драма» В. Підмогильного (перекладачі: Ю. та М. Луцькі)	109

5.3.3. Повісті «Смерть» і «Байгород» (перекладач: Ю. Ткач)	122
5.3.4. Роман «Місто» В. Підмогильного (перекладач: М. Тарнавський).....	133
5.3.5. Роман у новелах «Вершники» (перекладач: С. Сингаївський)	139
5.4. Основні соціокультурні тенденції в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду	143
РОЗДІЛ 6. ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИМІРИ АНГЛОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДІВ УКРАЇНСЬКОЇ МІЖВОЄННОЇ ПРОЗИ У МЕЖАХ КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ	145
6.1. Тоталітарні та імперіалістичні реалії в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду	148
6.1.1 Відтворення диглосії (суржик та патологічна двомовність) в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду	148
6.1.2. Відтворення радянізмів в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду	173
6.2. Маніпуляція в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду	184
6.3. Макростратегія мінімізації інтерпретаційних ризиків як головна лінгвоконцептуальна особливість англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду	194
6.3.1. Експлікація як прояв макростратегії уникнення інтерпретаційних ризиків в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду	196
6.3.2. Скорочення як прояв макростратегії уникнення інтерпретаційних ризиків в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду	203
ВИСНОВКИ.....	209
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	222

ДОДАТОК А. ТЕРМІНОЛОГІЯ, ЩО ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ У ДОСЛІДЖЕННІ	244
ДОДАТОК Б. БІБЛІОГРАФІЯ АНГЛІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ	257
ДОДАТОК В. ПРИКЛАДИ ВІДТВОРЕННЯ УНІВЕРСАЛЬНИХ КОНЦЕПТІВ В АНГЛІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ	260
ДОДАТОК Г. СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ	263

ВСТУП

Упродовж своєї історії українська культура та література часто перебували поза увагою глобального читача. Головні причини для браку міжнародної уваги були суто політичними: Україна постійно перебувала в тіні різних шовіністичних авторитарних і тоталітарних утворень. Процес її повної деколонізації почався тільки у XXI столітті. В цих умовах англійські/англомовні переклади української прози набувають особливої цінності, оскільки мають велику вагу, коли йдеться про знищення колоніальних наративів, пов'язаних з Україною, та утвердження ідеї про самостійність української нації в західноєвропейських та північноамериканських країнах.

Фундаментальною працею у сфері дослідження англійських перекладів української прози незаперечно є «Реалія та переклад» (1989) проф. Р. Зорівчак (Зорівчак 1–213). Ця робота містить докладну класифікацію реалій, які визначено як «моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» (Зорівчак 58). Ця класифікація створена саме на основі українсько-англійських перекладів і надає один із найбільш широких оглядів англійських перекладів української прози в наявній науковій літературі.

Упродовж минулих десяти років ґрунтовні дослідження англійських перекладів української прози також виконали й інші дослідники, як-от Б. Плющ і А. Козачук. Назва дисертації Б. Плющ – «Прямий та непрямий переклад української художньої прози англійською, німецькою, іспанською та російською мовами» (Плющ 220). Її дослідження охоплює різні стратегії перекладу в англійських, німецьких, іспанських та російських версіях української прози, а також явище непрямих перекладів, тобто перекладів із перекладів (наприклад, переклад українського твору на основі англійського перекладу третьою мовою). Поєднання лінгвістичних та перекладознавчих підходів використовується А. Козачуком у

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук «Ідіолект перекладів Роми Франко: семантичний та стилеметричний аспекти» (Козачук 1-210). У цій дисертації він розглядає відмінності між стилями авторів оригінальних творів та стилем перекладачки Роми Франко. Один із головних висновків полягає в тому, що переклади та оригінали значно відрізняються стилістично, оскільки переклади Р. Франко містять доволі велику кількість перекладацьких коментарів і мають тенденцію до нейтралізації реалій.

Попередні дослідження англійських перекладів української прози здебільшого зосереджувалися на одному аспекті – культурних особливостях, стратегіях перекладу або ідіолекті, що забезпечувало глибину аналізу, але не давало змогу простежити їхні взаємозв'язки. У цій роботі вперше проведено окремий огляд англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду ХХ століття (1918–1939). Запропоновано комплексний аналітичний підхід, що поєднує кілька перспектив для глибшого розуміння механізмів перекладу.

Окрім англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду, ми також зосереджуємося на детальному розгляді філософських і методологічних засад когнітивного підходу в перекладознавстві. Основою цього аналізу є вичерпний огляд фундаментальної для цього підходу теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа та його співавтора М. Джонсона.

До завершення роботи над першою версією дисертації ми дотримувалися основних методологічних та філософських засад теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона, але аналіз англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду змусив нас відмовитися від деяких аспектів їхньої теорії. Основним твердженням цієї теорії, яке частково вплинуло й на когнітивний підхід у перекладознавстві, є переконання в неможливості об'єктивності пізнання або, коли йдеться про перекладознавчі теорії, процесу перекладу, попри те, що ця теорія водночас близька до матеріалізму, який утверджує можливість об'єктивності (Дж. Лакофф і М. Джонсон називають свій погляд «втїленим реалізмом»). Ми вважаємо,

що такі погляди, які французький філософ К. Мейясу називає кореляціонізмом (тобто фаталістичним твердженням про нерозривний зв'язок між мисленням і зовнішнім світом та фундаментальну неможливість вийти за межі цього зв'язку), є логічно суперечливими (Meillassoux 1–128). Отже, ця праця також присвячена аналізу та реінтерпретації деяких філософських засад когнітивного підходу в перекладознавстві, у межах якого ми й проводимо дослідження.

Теоретична база дослідження. Дослідження лінгвоконцептуальних вимірів у перекладах вимагає багатостороннього, комплексного підходу до перекладознавства.

По-перше, теоретико-методологічною основою дослідження лінгвоконцептуальних вимірів у межах цієї роботи є праці з когнітивної лінгвістики (Дж. Лакофф, М. Джонсон, Р. Ленекер, Л. Талмі, Ж. Фоконьє, М. Турнер, Ч. Філлмор, Е. Рош) та когнітивного підходу в перекладознавстві (П. Кусмаул, П. Зікінгер, А. Рохо Лопез, С. Халверсон, Є. Табаковська, Н. Гриців). Їхньою основою є погляд на переклад як насамперед людську діяльність, що вимагає комплексного аналізу перекладів на кількох рівнях: лінгвістичному, соціологічному й навіть біологічному.

По-друге, оскільки деякі сучасні когнітивні теорії і в лінгвістиці, і в перекладознавстві часто інтегрують соціокультурний аналіз, поєднуючись у феноменологічно-соціокультурний напрям, до теоретично-методологічної основи дослідження також додаємо соціокультурні теорії, які сформувались у межах самої соціології і в перекладознавстві (П. Бурдьє, Б. Латур, А. Лефевр, А. Честерман, Д. Сімеоні, М. Вульф, Г. Сапіро, С. Берман, Л. Венуті).

Зрештою, у цій роботі також спираємося на новітні дослідження і у філософії, і в перекладознавстві, пов'язані з емерджентним матеріалізмом (матеріалізм виникнення) та теорією складності (complexity theory). Це дослідження філософів, учених-натуралістів, перекладознавців і лінгвістів, як-от М. Бунге, Т. Дікон, Дж. Серль, Д. Чалмерс, К. Маре, А. Пим, Дж. Лакофф та М. Джонсон.

Актуальність дослідження зумовлено потребою розширити корпус досліджень англійських перекладів української прози, оскільки такі переклади є важливими для просування української культури в англomовному світі, а самі переклади часто відображають складні мікро- та макростратегії відтворення вербалізації унікальних особливостей української культури, що постають в оригінальних творах. Англійські переклади української прози міжвоєнного періоду, який характеризує високий рівень політизованості та конфліктності, в попередній літературі не досліджували системно. Це дослідження окреслює англійські переклади української прози міжвоєнного періоду як унікальне явище з лінгвоконцептуального погляду і розширює теоретичну базу щодо перекладів прози, пов'язаної з епохами, коли політика і конфлікти щодо неї ставали центральними для людства.

Об'єктом дослідження є маркери світобачення, пов'язані з універсальними абстрактними концептами та політичними ідеологіями в українській прозі міжвоєнного періоду, та відтворені маркери світобачення в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду. Маркери світобачення визначаємо як висловлювання, у яких вербалізуються людські погляди на певні важливі для функціонування людського суспільства аспекти реальності. У цьому дослідженні цими аспектами стають явища, що трапляються в усіх або більшості людських культур (наприклад, кохання, смерть, природа, село), а також різноманітні прояви політичного впливу антиукраїнських режимів, які сформувалися в шовіністичній російській імперії та тоталітарному Радянському Союзі (їхню вербалізацію в цій роботі називаємо маркерами ідеології, що детальніше визначено у розділі 2). Маркери світобачення (або світогляду) обрано як головні для цього дослідження, оскільки з погляду когнітивних підходів у перекладознавстві переклад цих маркерів має найбільш послідовно відображати явища, які передбачають ці теорії.

Ще одним об'єктом дослідження стають методологічні та філософські засади когнітивного підходу в перекладознавстві, а також, що найголовніше, теорія

концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона, яка є засадничою для цього напрямку.

Предметом дослідження є когнітивні виміри англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду, які ми досліджуємо на основі відтворення маркерів світобачення, що постають в оригінальних творах. Оскільки когнітивні виміри по суті містять у собі весь процес перекладу, вважаємо за необхідне обмежити їх дослідження релевантними саме для англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду аспектами: питанням впливу культурного досвіду та світогляду перекладачів на відтворення маркерів світобачення у перекладах, а також впливом інтерпретаційних ризиків, які ми визначаємо як потенційну загрозу для перекладача додати до перекладу власну інтерпретацію слів чи явищ, яка не узгоджується з авторським світобаченням, на перекладацькі стратегії.

З теоретичного погляду, предметом цього дослідження також є взаємодія між матеріалістичними і кореляціоністськими/релятивістськими твердженнями в теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона та когнітивному підході в перекладознавстві.

Мета дисертації полягає в дослідженні лінгвоконцептуальних вимірів англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду, а саме впливу ідеологічних поглядів перекладачів та їхнього культурного досвіду на відтворення маркерів світобачення. З теоретичного погляду мета також полягає в аналізі та реінтерпретації методологічних засад лінгвоконцептуального і когнітивного підходів в перекладознавстві.

Відповідно до мети, в межах цієї роботи є такі **завдання**:

- окреслити теоретичні засади цього дослідження у формі теорії складності, когнітивної лінгвістики, соціокультурних теорій та їхньої адаптації в перекладознавчих дослідженнях;

- здійснити огляд і критичний аналіз робіт у сферах когнітивної лінгвістики й когнітивного підходу в перекладознавстві з особливим акцентом на теорію концептуальної метафори Дж. Лакоффа й М. Джонсона як основоположну для обох наукових напрямів;
- надати визначення для основних у межах цієї роботи термінів, як-от «когнітивні виміри», «концепт», «лінгвоконцепт/вербалізований концепт», «концептуальна метафора», «простий концепт», «концептуальна система», «феноменологічно-соціокультурний напрям когнітивних підходів у перекладознавстві», «детермінізм», «релятивізм», «кореляціонізм», «маркери світобачення»;
- проаналізувати сучасні соціологічні підходи, які застосовуються у перекладознавстві, на основі робіт соціологів та перекладознавців, таких як П. Бурдьє, Д. Сімеоні, Е. Гідденс, Т. Парсонс, Н. Луманн, Б. Лаір, Б. Латур, Н. Ферклаф, А. Честерман, А. Пим, М. Вульф, Л. Венуті, задля удосконалення інструментів соціологічного аналізу, що використовуються у когнітивній лінгвістиці та когнітивному підході у перекладознавстві;
- окреслити методологічні засади цього дослідження, відокремити традиційну й оновлену на основі матеріалізму виникнення інтерпретації когнітивних теорій та інтегрувати їх у єдиний алгоритм аналізу англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду;
- здійснити огляд наявних англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду, класифікувати їх та обрати твори, які найкраще репрезентують головні когнітивні виміри англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду;
- провести соціокультурний аналіз діяльності авторів текстів-оригіналів та їхніх перекладачів на основі інформації з відкритих джерел крізь призму соціологічних теорій (з особливим акцентом на теорії капіталу та габітусу

П. Бурдьє) задля визначення світобачення авторів оригінальних творів та перекладачів;

- проаналізувати відтворення маркерів світобачення у шести прозових творах, обраних для репрезентації англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду;
- окреслити основні лінгвоконцептуальні виміри англомовних перекладів української прози міжвоєнного періоду, а саме визначити, як світогляд перекладачів впливає на відтворення оригінальних маркерів світобачення у перекладах, а також як інтерпретаційні ризики впливають на перекладацькі стратегії;
- узагальнити результати дослідження і з практичного (дослідження англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду), і з теоретичного поглядів (інтеграція теорії складності й матеріалізму виникнення у межах когнітивного підходу в перекладознавстві).

Матеріалом дослідження є 898 фрагментів, які відображають маркери світобачення, обраних із шести англійських перекладів романів і повістей (твори, що містять понад 15 000 слів) та їхніх оригіналів, що належать до міжвоєнного періоду. Ці твори і фрагменти відібрано після загального огляду всіх доступних англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду за такими критеріями: найбільша ілюстративність, практична можливість аналізу (насамперед доступність інформації про перекладачів), наявність маркерів лівої ідеології в оригінальних творах.

Методологічна основа дисертації ґрунтується на матеріалізмі виникнення і спорідненої з ним теорії комплексності (або складності), застосування якої в перекладознавстві осмислив К. Маре, а також на когнітивній лінгвістиці (здебільшого в інтерпретації Дж. Лакоффа та М. Джонсона) та соціокультурних теоріях, що розробили такі теоретики, як П. Бурдьє, Е. Гідденс, Н. Луманн, Т. Парсонс та інші.

У перекладознавстві теорія комплексності зазвичай має близький аналог у формі інтердисциплінарності, що передбачає інтеграцію та взаємодію методів та дослідницьких інструментів із кількох різних дисциплін, як-от когнітивна лінгвістика, соціологія та соціокультурні дослідження, філософія і саме перекладознавство.

З погляду теорії складності головною проблемою інтердисциплінарності в такій формі є брак загальної теорії, що давала б можливість логічно поєднати різні підходи, що часто послуговуються повністю несумісними філософськими основами. Наприклад, теорія концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона близька до постмодерністської філософії, яка заперечує можливість об'єктивного пізнання реальності, а соціокультурні теорії А. Гідденса ґрунтуються на позиціях близьких до матеріалізму виникнення, що навпаки стверджують можливість об'єктивного пізнання реальності. Поєднання теорій із такими різними методологічними основами в межах одного дослідження несе ризик помилкової інтерпретації різноманітних явищ у перекладах.

Вважаємо, що інтердисциплінарність вимагає не тільки поєднання різних методологій, а й готовності самих теорій до інтердисциплінарності. Як доведено в другому та третьому розділах цієї роботи, когнітивні теорії Дж. Лакоффа та М. Джонсона й соціологічні теорії П. Бурдьє у завуальованій формі містять елементи лінгвістичного, когнітивного, соціологічного та економічного детермінізму, який у їхньому випадку парадоксально проявляється у релятивізмі на практиці.

Теорія складності стверджує, що головним процесом для усього світу є виникнення, а тому вимагає не тільки поєднання різних теорій задля вирішення складних проблем, а й інтеграції цих теорій у межах пов'язаної з виникненням філософії і методології. Сучасні теорії виникнення здебільшого є матеріалістичними і стверджують, що свідомість/дух постали з матерії, а не навпаки, як в ідеалізмі (водночас усі висновки в цій роботі здебільшого сумісні й з

ідеалізмом, який визнає виникнення, як-от у діалектичному ідеалізмі Г.Гегеля). Отже, інтердисциплінарність у цьому дослідженні полягатиме не тільки в розгляді перекладу з погляду різних наук та напрямів у цих науках, а й реінтерпретації та поєднанні цих перспектив на основі єдиної основи у формі матеріалізму виникнення.

Застосування такої «комплексної» інтерпретації інтердисциплінарності дає змогу уникнути проблеми несумісності методологій у різних науках та наукових напрямках і порівняти дві інтерпретації когнітивних та соціокультурних теорій: традиційну, у якій є елементи кореляціонізму, й оновлену, яка спирається на матеріалізм виникнення, головною характеристикою якого є відмова від кореляціонізму. У 2 та 3 розділах аналізуємо традиційні і пропонуємо оновлені інтерпретації когнітивних теорій у перекладознавстві (насамперед у феноменологічно-соціокультурній формі), розглядаючи їх у межах матеріалізму виникнення. У 5 та 6 розділах демонструємо, як лінгвоконцептуальні виміри англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду інтерпретуються у межах оновленої та традиційної інтерпретації та вказуємо на їхні сильні і слабкі сторони.

Зрештою, під час дослідження застосовано такі **методи** (докладніше окреслюємо й поєднуємо їх із теоретичними висновками з розділів 1, 2 і 3 в розділі 4):

1. Дискурс-аналіз – це аналіз мовно-стилістичних особливостей певного дискурсу з проекцією на історико-культурний контекст. У цьому дослідженні він полягає в з'ясуванні й окресленні зв'язку між історико-культурним контекстом та мовно-стилістичними особливостями перекладів та їхніх паратекстів.

2. Порівняльно-зіставний аналіз вихідного та цільового текстів полягає в порівнянні і зіставленні оригіналів та перекладів задля виокремлення основних особливостей та тенденцій, що постають в них, за допомогою аналізу різноманітних трансформацій на лінгвістичному, епізодичному та тематичному рівнях.

3. Кількісний аналіз полягає у класифікації та підрахунку тенденцій, що виявляються у вибірці, з метою встановлення їхньої частотності та домінантних характеристик.

4. Когнітивно-дискурсивний аналіз – це аналіз взаємозв'язку між світобаченням мовця і його вербалізацією в дискурсі. В застосуванні до перекладознавства когнітивно-дискурсивний аналіз полягає в аналізі впливу світогляду перекладачів на перекладацькі рішення. Цей аналіз проводимо на основі зіставлення основних тенденцій відтворення маркерів світогляду з поглядами та культурним досвідом перекладачів, а також паратекстами.

Наукова новизна результатів цієї роботи постає у двох площинах. По-перше, у цій роботі вперше докладно розглянуто лінгвоконцептуальні виміри англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду крізь призму феноменологічно-соціокультурного напрямку когнітивного підходу в перекладознавстві — як у традиційних, так і в оновлених інтерпретаціях, що спираються на матеріалізм виникнення. По-друге, вперше проведено філософський і методологічний аналіз когнітивних теорій у перекладознавстві з погляду матеріалізму виникнення і пов'язаної з ним теорії складності.

На захист виносяться такі положення:

1. З філософського погляду, переклад є перевиникненням (reemergence), яке вимагає появи нових якостей на лінгвістичному рівні задля збереження старих якостей на епізодичному та тематичному. Вихідний і перекладний тексти є унікальними матеріальними явищами, які існують у конкретних мовних формах, культурних кодах і соціальних практиках, але водночас мають єдину сутність. Результат перекладу не можна повністю редукувати до вихідного тексту – на лінгвістичному рівні він існує як «нова якість», тобто матеріальний артефакт, що виник під впливом нових соціополітичних та лінгвокультурних умов. Водночас результат перекладу є відтворенням оригіналу, а отже його не можна назвати новим

твором – на епізодичному та тематичному рівнях він (за умови високої професійності перекладача) є «старою якістю», яка постає з « новою ».

2. Лінгвоконцептуальний аналіз та когнітивний підхід в перекладознавстві у традиційній інтерпретації розглядають вихідний та перекладний тексти як матеріальні феномени, що репрезентують різні когнітивно-культурні простори. У цій парадигмі еквівалентність – це динамічний процес конструювання нових значущих концептів у межах іншомовних культурних кодів і соціальних практик. Оновлена інтерпретація цих теорій, яку пропонуємо в цій роботі, додає до цього бачення універсальність, стверджуючи що конструювання нових значущих концептів водночас є необхідним для збереження старих концептів, що постають в оригіналах.

3. Основним лінгвоконцептуальним виміром англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду є мінімальна залежність відтворення маркерів світобачення від переконань і культурного досвіду самих перекладачів. Вважаємо, що стійкими до суспільного впливу і впливу власних переконань перекладачів зробили етичні погляди на переклад (переконання, що перекладач має бути вірним оригінальному твору незалежно від поглядів автора), низький рівень залежності від зовнішніх видавництв (переклади публікували або незалежно, або в межах неприбуткових організацій), висока філологічна компетенція перекладачів, високий рівень знань української та англійської мов, бажання зобразити Україну реалістично, демократичні та ринкові інститути в Америці, Канаді, Австралії.

4. Мікростратегія нейтралізації щодо маркерів ідеології (радянзмів та диглосії) не пов'язана з політичними поглядами перекладачів, оскільки вони (або, наприклад, автори паратекстів, які з ними співпрацювали) відтворюють ці аспекти у фрагментах, де маркери ідеології є абсолютно необхідними для розуміння сюжету, прямо згадують важливість відтворення таких фрагментів, не мають ідеологічної мотивації приховувати такі фрагменти і не змінюють епізоди, в яких позитивно зображена більшовицька ідеологія. Аналіз паратекстів, а також мікро- та

макростратегій перекладачів дозволяє стверджувати, що реальними причинами для нейтралізації стали економічні чинники (маркетингові міркування, а також фінансові обмеження), макростратегія уникнення інтерпретаційних ризиків, відсутність детальних розвідок на тему перекладу диглосії та радянізмів в українському контексті, недостатній доступ до перекладознавчих досліджень, необхідність зберегти оригінальний стиль, ускладнення та розширення текстів у перекладах, обмеження друкованого формату і пов'язаний з ним міф про неперекладність.

5. Головною загрозою для лінгвоконцептуального аналізу та когнітивного підходу в перекладознавстві є прийняття кореляціоністських та релятивістських поглядів, згідно з якими об'єктивність, яку визначаємо як незалежність певного твердження від перспективи мовця або, за словами Г. Патнема «god's eye point of view», є принципово неможливою, оскільки пізнання нерозривно поєднане зі сприймачем (Sankey). Вважаємо, що об'єктивність у перекладах може існувати (але в жодному разі не є обов'язковою), хоча і вимагає поєднання багатьох чинників, як-от етичні настанови і професійність перекладачів, наявність демократичних і ринкових інститутів, високий рівень освіти суспільства.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що в цій роботі окреслено основні лінгвоконцептуальні виміри англomовних перекладів української прози міжвоєнного періоду, а також розглянуто методологічні проблеми, які можуть поставати в межах когнітивних досліджень у перекладознавстві за умови недостатнього осмислення їхніх філософських засад.

Практичне значення дисертації полягає в можливості застосовувати теоретичні та практичні результати цього дослідження у межах лекційних курсів, пов'язаних з історією перекладів та перекладознавства, англійськими перекладами української прози, загальною теорією перекладознавства й методологією перекладознавства. Також є можливість використовувати результати цього дослідження на курсах з практики перекладу, оскільки розгляд перекладу на кількох

рівнях, який вимагається у межах матеріалізму виникнення, може допомогти студентам позбавитися популярного поза перекладознавством погляду на переклад як суто лінгвістичну діяльність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах комплексної наукової теми кафедри перекладознавства й контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка: «Концептуальні, науково-методологічні та прикладні парадигми сучасного перекладознавства: проблеми, підходи, перспективи» (номер державної реєстрації: 0120U102539) та «Соціополітичні, культурологічні й естетичні виміри сучасного перекладознавства» (номер державної реєстрації: 0123U102475).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення цього дослідження апробовано на таких міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: «Великий Код: Біблія – світова література – переклад. Перекладознавчі читання на пошану Роксолани Петрівни Зорівчак», «Slavic Literary Studies Deconstructed: Translating Ukraine», «IFNUL-HKBU PHD Researchers' Conference on Translation, Interpreting and Intercultural Studies» та на щорічних звітних конференціях кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики ім. Г. Кочура.

Публікації. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційної роботи висвітлені у восьми публікаціях: 3 статтях опублікованих у фахових виданнях України перекладознавчого й мовознавчого спрямування та 1 статті в перекладознавчому виданні, що індексується в міжнародній наукометричній базі Scopus, 4 тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура й обсяг роботи. Робота містить анотацію двома мовами, вступ, шість розділів, висновки, список використаних джерел, додатки. Загальний обсяг роботи – 265 сторінок, обсяг основного тексту – 201 сторінка.

РОЗДІЛ 1. ВІД ЕМЕРДЖЕНТНОГО МАТЕРІАЛІЗМУ ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА: ФІЛОСОФСЬКА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Матеріалізм виникнення: основні твердження

Філософською основою цього дослідження є емерджентний матеріалізм або матеріалізм виникнення (надалі в тексті використовуватиметься саме другий термін – матеріалізм виникнення). Емерджентний матеріалізм (матеріалізм виникнення) визначаємо як філософський напрям, який проголошує матерію основою світу і стверджує, що вона перебуває в постійному розвитку, який, зрештою, призводить до появи свідомості/духу. Цей підхід до матеріалізму у філософії постає у працях таких учених, як С. Александер, М. Бунге, Т. Дікон, Дж. Серль, Д. Чалмерс (Alexander 1–813; Thomas; Chalmers 3–203; Bunge 1–344; Deacon 1–624; Collins 15–33).

Цей філософський напрям є близьким до теорії складності, про яку написав ґрунтовну монографію південноафриканський дослідник К. Маре. Теорія складності – це філософська інтердисципліна, яка стверджує, що фундаментальною особливістю всіх явищ у світі є їхня багатогранність. Це вимагає пояснення всіх явищ у світі з кількох перспектив і, щонайголовніше, з погляду зв'язків між ними (Marais 1-232). Теоретики в цій сфері здебільшого дотримуються нередукційного матеріалізму (тобто матеріалізму, який не зводить усі процеси у світі до фізики), найпопулярнішою формою якого є матеріалізм виникнення.

Цей різновид матеріалізму в найбільш послідовній формі можна окреслити за допомогою таких тверджень:

1. Світ є всім, що відбувається: це основоположне твердження, із якого виходять усі люди. Воно не вимагатиме подальшого визначення і не може бути визначене в межах мови, оскільки людські мови несуть його у своїй основі (Вітгенштайн 23). Використовувати мову означає визнавати існування світу.

2. До основоположних тверджень, які неможливо заперечити в щоденній діяльності належить також існування у світі матерії та свідомості/духу. Матерію розуміємо як усе поза людською свідомістю/духом (тобто використовується негативне визначення: матерія – усе, що не є свідомістю/духом; матерією є і соціальні чинники), передує свідомості/духові, не залежить від неї та породжує її. Свідомість/дух (надалі людська свідомість визначатиметься як «свідомість», а в релігійному значенні використовуватиметься «дух») – усе, що не є матерією. Вона породжується матерією і залежить від неї. У практичному визначенні розглядаємо її як унікальні відчуття, притаманні людям (так звані *qualia*: наприклад, емоції чи кольори).

3. У межах згаданого підходу до визначення «світу», «матерії» і «свідомості/духу» можливі різні форми взаємодії свідомості/духу та матерії. Матеріалізм виникнення ставить за головну ціль послідовне пояснення цього зв'язку. Згідно з матеріалізмом виникнення матерія передує свідомості/духові та породжує її. Вона перебуває в постійному розвитку, який є можливим завдяки процесу виникнення (*emergence*). Виникнення відбувається, коли матерія досягає певної кількісної межі й певного рівня організації. На цьому етапі попередня матерія породжує новий рівень матерії. Крім старих законів (наприклад, фізичних), він може мати і свої унікальні, які неможливо повністю пояснити в межах попереднього рівня. Наприклад, поєднання клітин в особливій формі викликало появу багатоклітинних організмів, які діють на складнішому рівні, ніж самі клітини. Знаходження згаданого «особливого» зв'язку – завдання природничих наук.

4. Зараз людям відомі чотири основні рівні матерії: фізичний, хімічний, біологічний і соціальний. У самих рівнях також може відбуватися виникнення і з'являтися свої внутрішні рівні. Наприклад, діяльність дієвців та інститутів на соціальному рівні, а також їхня взаємодія вимагають трьох відокремлених описів (дієвців, інститутів та їхньої взаємодії), що вказує на різницю між цими явищами. Фізичний, хімічний і біологічний рівні матерії досліджуються відповідними

науками та внутрішніми напрямками в них: фізикою, хімією та біологією. Соціальний рівень матерії постає зі взаємодії людей і їхнього впливу на інші рівні матерії; його досліджують у межах гуманітарних наук. Так звані абстрактні інститути (ринки, держава чи мова) також є матеріальними, оскільки постають зі зв'язків між людьми.

5. Слабка версія матеріалізму виникнення стверджує, що питання рівнів матерії – це тільки питання недостатності знань та інструментів для аналізу. Отже, рівні матерії, зрештою, можна звести до основоположних фізичних законів і за допомогою них пояснити саме виникнення. Сильна версія матеріалізму виникнення стверджує, що поява нових рівнів матерії також означає появу нових законів, які неможливо звести до минулих рівнів взагалі. Вважаємо, що в практичному вимірі різниці між двома типами матеріалізму виникнення немає: головним є виникнення, а не питання того, чи можна його пояснити за допомогою фізики чи ні. Емпірична інформація наразі не дає змогу зробити впевнений вибір одного з підходів.

6. Матеріалізм виникнення стверджує, що матерію і свідомість/дух характеризують подвійні причинно-наслідкові зв'язки, які пов'язані з низхідною причинністю. Низхідна причинність – це здатність явищ та законів на вищих рівнях матерії впливати на нижчі. Отже, подвійні причинно-наслідкові зв'язки – це наявність причинно-наслідкових зв'язків, які йдуть і знизу вгору, і зверху вниз. Наприклад, винайдення препаратів, які дають змогу лікувати високий артеріальний тиск зверху вниз впливає на біологічний рівень, подовжуючи функціонування людських організмів. У межах традиційного матеріалізму (фізикалізму), який визнає тільки існування фізичної матерії та заперечує виникнення, є тільки висхідна причинність – фізичні чинники породжують усі інші.

7. Людська свідомість є комплексним явищем, яке виникає на основі взаємодії всіх відомих рівнів матерії (біологічного, хімічного, фізичного та соціального), перебуває в подвійних причинно-наслідкових зв'язках із ними і є

результатом розвитку певних характеристик у матерії, які не є свідомістю, але несуть деякі її характеристики в спрощеному вигляді (Bunge 1–50; Chalmers 3–203).

8. У людській свідомості люди взаємодіють не із самим світом, а його моделлю у конкретній свідомості, яка створюється мозком у межах складних когнітивних процесів, що діють на кількох рівнях, після обробки візуальної, звукової та іншої інформації. Таку модель можна назвати відображенням світу або світобаченням/світоглядом (надалі використовуємо всі терміни з ідентичним значенням).

9. З погляду матеріалізму виникнення, людям на цьому історичному етапі не доступна абсолютна істина, повне й беззаперечно правильне знання щодо світу й матерії (оскільки світ у щоденному розумінні складається з матерії та свідомості/духу, а матеріалізм виникнення поєднує їх, то різниця між світом та матерією зникає) на всіх його рівнях. Проте людям доступна відносна істина – часткове, приблизне знання щодо світу, яке перебуває в процесі постійного уточнення і може містити і правильні, і неправильні твердження щодо світу. Оскільки термінологія щодо відносної істини не є повністю узгодженою і в ній використовується поняття «відносний», яке є основним для філософії релятивізму, цей термін потребує уточнення. Релятивізм визначаємо як філософський напрям, який проголошує твердження про відносність і рівноцінність будь-яких тверджень щодо світу й різних рівнів матерії, що на практиці означає заперечення пізнаваності будь-яких істин (Ковальчук).

Хоча з погляду матеріалізму виникнення абсолютна істина в повному масштабі не доступна людям, деякі її елементи на різних рівнях матерії (наприклад, біологічному, соціальному чи хімічному) можуть ставати доступними людям завдяки практичному застосуванню. Такі істини є проявами абсолютної істини у відносній: надалі, називатимемо їх частковими абсолютними істинами – повним і беззаперечним правильним знанням щодо світу на одному чи декількох (але не всіх) рівнях матерії або щодо деяких характеристик, які є загальними для світу загалом.

10. Той факт, що людям у свідомості недоступна сама матерія, а тільки її відображення не означає, що їм недоступні часткові абсолютні істини. Існування людства і його розвиток (практика) є доказом існування таких істин: успішне виживання та прогрес і поодиноких людей, і цілих груп вказують на те, що в їхньому світобаченні є щось істинне. Саме практика, яку визначаємо як щоденну взаємодію людей із реальністю, дає змогу перевіряти істинність різних дій чи тверджень.

1.2. Матеріалізм виникнення і переклад: теоретичні та методологічні наслідки

Зазначені філософські принципи, що постають із матеріалізму виникнення, дають змогу передбачити, яка концепція перекладу постане в межах цього філософського напрямку. Ця концепція не претендує на абсолютну істинність. Головна ціль цього підрозділу – окреслити теоретичні наслідки, котрі постають із матеріалізму виникнення; підтвердити чи заперечити їх можна тільки в межах емпіричного дослідження. Загалом це бачення перекладу можна окреслити так:

1. Переклад є не тільки породженням свідомості, а й матеріальним явищем. Розгляд перекладу як суто розумової чи суто матеріальної діяльності не дає змогу робити глобальні висновки щодо нього (проте дає змогу робити правильні висновки на відокремлених рівнях дослідження).

2. Переклад постає на соціальному рівні матерії, а тому є суто людським явищем. Говорити про переклад на інших рівнях матерії беззмістовно: спроби порівняти фізичні, хімічні та біологічні особливості з перекладом є тільки персоніфікацією, наділенням нелюдських об'єктів людськими якостями (Lehoux-Jobin 1–22).

3. Оскільки переклад поєднує в собі й біологічні, й соціальні процеси будь-які спроби створити повне визначення перекладу, яке працюватиме в усі епохи без змін, є беззмістовними. Водночас неправильним у межах цього філософського

напрямую буде твердження про нестабільність перекладу як явища і про те, що він повністю створюється суспільством.

Той факт, що люди успішно перекладають вказує на існування певних загальних характеристик. Наприклад, одна з головних тенденцій у перекладі полягає в тому, що *common sense*, народне визначення перекладу майже не змінюється впродовж його розвитку. Більшість теоретиків упродовж усієї історії вважала максимальну відповідність оригіналу головною вимогою до перекладів, а чимала частина дискусій велася тільки щодо питання про *word-for-word* (слово словом) або *sense-for-sense* (зміст змістом) переклад (Steiner 1–538; Berman 247–260; Venuti, *Contra Instrumentalism: A Translation Polemic* 1–100). Таке спрощене матеріалістичне визначення перекладу не є тільки результатом непрофесійності чи недостатнього аналізу: як видається, воно відображає істинний соціальний запит щодо перекладу і є основоположною особливістю людських суспільств на цьому етапі розвитку.

Для того, щоб зрозуміти цю позицію, необхідно побудувати спрощену соціальну модель, яка описує декілька суспільств, що розмовляють різними мовами:

1. Отож уявімо суспільство А, яке оточене суспільствами Б та В.
2. Кожне суспільство розмовляє відокремленою мовою, яка не є зрозумілою для інших суспільств без зусиль, що призводить до появи групи спеціалістів, котрі присвячують своє життя вивченню мов та культур інших суспільств. Водночас населення суспільства А здебільшого не вивчає мов суспільств Б та В, оскільки воно не має для цього практичних можливостей.
3. Суспільство А (як і Б та В) має на меті виживання та розвиток, які є основоположними інстинктами будь-якого живого організму та суспільства.
4. Відображення світу в кожного суспільства обмежене: кожне суспільство так чи інакше відображає тільки частину світу.

5. У цих умовах суспільство А вимагатиме розуміння намірів інших суспільств для виживання: наприклад, необхідно розуміти, хто може напасти, а хто може бути союзником.

6. Обмежене й нерівне відображення світу вимагає обміну ідеями: ізоляція дорівнює стагнації.

7. У таких умовах постає необхідність у діяльності, що відображатиме погляди на світ, які можна простежити в мовах суспільств Б та В мовою суспільства А. Ця діяльність є близькою до народного common sense визначення, яке вимагає від перекладів «максимальної точності» і прив'язує їх до міжмовного перекладу.

Народне визначення не є абсолютно істинним, але відображає частину абсолютної істини, вказуючи на соціальні вимоги щодо перекладу і фінальну історичну ціль перекладачів та перекладознавців: створення перекладів, які зможуть ідеально відтворювати оригінали. Таке визначення цілком сумісне з нескінченною кількістю визначень, які постають в академічній літературі, оскільки саме розуміння людством того, чим є «максимально близьке відтворення» та й навіть «мови» постійно розвивається.

Саме тому переклад як явище неможливо пояснити ні в межах есенціалізму, ні конструктивізму. Конструктивізм визначаємо як філософський підхід, згідно з яким людські знання створюються суспільством і не відображають реальність об'єктивно. Есенціалізм визначаємо як філософський підхід, згідно з яким більшість явищ (особливо на соціальному рівні) є незмінними впродовж віків: для них можна вивести повний список правил, що будуть істинними завжди та не вимагатимуть доповнень.

У межах матеріалізму виникнення переклад водночас має сутність (есенцію) і конструється людьми. Основоположними особливостями перекладу можна назвати вимогу до точності та вірності, наявність двох чи більше різних символічних систем (зазвичай мов), які перебувають у певній опозиції та ієрархії, та постійний

розвиток розуміння того, чим є точність і самі символічні системи. В майбутньому ці основоположні особливості можуть бути уточнені.

Такі особливості розгляду перекладу в матеріалізмі виникнення створюють дві методологічні вимоги до перекладознавців:

1. Критерій конвергентності: найнадійніші висновки щодо перекладу (навіть за умови зосередження на одній темі) можна зробити тільки за умови конвергенції (тобто сходження висновків із кількох перспектив). Як стверджував Л. Вітгенштайн, люди не можуть висловлювати нелогічні твердження, але сама логічність ще не є критерієм істини: істинність тверджень залежить від вихідних умов, у яких перебуває це твердження (Wittgenstein, *Philosophical Investigations* 1–93). На практиці це означає, що доведення певного твердження в межах однієї теорії не означає, що вони будуть істинними, оскільки сама теорія може бути хибною. Збіг поглядів кількох наук чи напрямів в одній науці також не гарантує істинності, але зменшує вірогідність помилок і тому є кращим за дослідження з однієї перспективи.

Згадана багатогранність перекладу й нездатність створити для нього єдине визначення (більшість визначень – це тільки описи того, чим переклад є в певній галузі, але не загалом; тобто це не визначення, а радше характеристики перекладу) безпосередньо вказують на центральність цього методу для перекладознавства, яке стало міждисциплінарною наукою, вимагаючи для розуміння перекладу застосування і суто перекладознавчих методів, і зовнішніх методів з інших наук (соціології, економіки, психології, біології, лінгвістики тощо).

2. Критерій діяхронічності: матеріалізм виникнення вимагає розгляду всіх явищ не в конкретний момент (синхронічність), а в довготерміновому розвитку. Будь-які синхронічні дослідження мають обмежену пояснювальну здатність, якщо саме явище не є тимчасовим і короткотривалим. Для складних явищ, таких як англомовні переклади української прози міжвоєнного періоду, що є головним об'єктом цього дослідження, повноцінним може бути тільки пояснення, яке розглядає це явище в розвитку (діяхронічність).

РОЗДІЛ 2. ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І КОГНІТИВНІ ТЕОРІЇ В ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ

Головною метою цього дослідження є аналіз лінгвоконцептуальних вимірів англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду. Лінгвоконцепт або вербалізований концепт визначаємо як вербалізацію (тобто проявлення в мові) концептів, які постають у людському мисленні. Вербалізація – це прояв певного явища в мові (зазвичай, такі явища є когнітивними за природою). Концепт визначаємо як, неподільну (атомарну) ідею, яка є базовим елементом людської свідомості і відображення світу. Отже, лінгвоконцептуальні виміри перекладів – це особливості перекладів, які пов’язані з вербалізацією концептів у людських мовах.

Лінгвоконцептуальні теорії постали з когнітивної лінгвістики і, здебільшого, відтворюють її основні філософські засади. Когнітивна лінгвістика – це напрям у лінгвістиці, який розглядає зв’язок між когнітивними (тобто мисленнєвими) процесами в людському мозку і свідомості з їхніми проявами в людських мовах. Когнітивні лінгвісти звертають більшу увагу на емпіричний аналіз (наприклад, дослідження мозкових процесів), а дослідники у лінгвоконцептуальній сфері зосереджуються на соціокультурних вимірах, пов’язаних з когнітивними процесами. На практиці, ця різниця є умовною, оскільки когнітивні лінгвісти досліджують не тільки біологічний рівень, а й соціокультурний. Отже, лінгвоконцептуальний підхід є напрямом у межах когнітивної лінгвістики, який зосереджується насамперед на соціокультурних особливостях та здебільшого абстрагується від біологічних особливостей (Космеда 207–220). Тому, в цій роботі зосереджуємося на джерелі цього підходу, а саме теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона.

Когнітивістику (Cognitive Studies) визначаємо як інтердисципліну, у межах якої досліджують особливості людського мислення з різних перспектив. Когнітивний підхід у перекладознавстві – це напрям у перекладознавстві, в межах якого до досліджень перекладів застосовуються різноманітні методи, що постали в

когнітивній лінгвістиці та когнітивістиці загалом. Наступні підрозділи присвячені аналізу цих теорій та їх генезису.

2.1. Когнітивний підхід у перекладознавстві: емпіричний та феноменологічно-соціокультурний напрями

Когнітивна лінгвістика стверджує, що людські мови й мислення є втіленими: вони залежать від людського тіла і його взаємодії зі світом. На практиці це означає, що всі концепти є матеріальними за природою. Вони також набувають складної системи зв'язків. Таке бачення людських мов є комплексним; у його межах пояснити мови як явище повністю можна тільки, якщо проводити дослідження на всіх рівнях світу одночасно.

Когнітивний підхід у перекладознавстві вирізняють такі характеристики:

1. По-перше, когнітивний підхід в перекладознавстві зосереджений на інтердисциплінарному дослідженні мисленнєвих процесів, які зазвичай неможливо виокремити від мовних. Наприклад, такий підхід можна побачити в дослідженнях С. Халверсон, котра пояснює універсалії в перекладі за допомогою однієї з головних універсалій людського мислення – асиметричності в баченні світу (Halverson, "The Cognitive Basis of Translation Universals" 197–241). Універсаліями є будь-які характеристики, що є притаманними певному явищу в більшості чи всіх епохах та у всіх регіонах. Різні дослідники описують зазначену асиметричність, використовуючи такі терміни, як фрейм та сцена, концептуальна метафора або фігура та тло (Fillmore 377–400; Lakoff, *Metaphors We Live By* 1–242; Talmy 419–430; Kussmaul, "Semantic Models and Translation" 309–313; Muñoz and Martin de León 52–68; Rojo and Ibarretxe-Antuñano 3–33). П. Куссмаул застосовує когнітивні теорії для того, щоб пояснити, як працюють мисленнєві процеси, пов'язані з креативністю в межах транскреації та перекладу (Kussmaul "A Cognitive Framework for Looking at Creative Mental Processes" 57–71).

2. По-друге, в когнітивному підході в перекладознавстві акцентують увагу на емпіричних дослідженнях. Наприклад, А. М. Рохо Лопез провела низку досліджень, у межах яких проаналізувала вплив емоцій на швидкість реакції перекладачів, серцебиття та відображення політичних та економічних подій у перекладах крізь призму когнітивних підходів (Rojo et al. 31–44; Rojo López and Orts Llopis 3300–3313; Rojo López and Ramos Caro 247–271). Акцент саме на тому «як» перекладають, а не «що» перекладено. П. Куссмаул також проводив емпіричні дослідження за допомогою так званих *Think-Aloud Protocols* (Kussmaul and Tirkkonen-Condit, "Think-Aloud Protocol Analysis in Translation Studies" 177–199).

3. По-третє, у когнітивному підході у перекладознавстві також є акцент на соціологічних компонентах у межах перекладознавства. Майже всі дослідники в цій сфері вказують на те, що перекладачі й автори текстів-джерел сприймають світ по-різному. Як результат, зрозуміти переклади можна тільки в межах широкого дослідження суспільств, пов'язаних з усіма дієвцями. Дослідження перекладу – не лише когнітивне, а й соціологічне за характером.

Зрештою, такі характеристики дають змогу виділити два головні напрями в когнітивних дослідженнях у перекладознавстві:

1. Емпіричний напрям когнітивного підходу до перекладознавства (надалі емпіричний напрям КСТ або когнітивних та соціокультурних теорій). У його межах перекладознавці намагаються зрозуміти загальний процес перекладу, досліджуючи поведінку перекладачів під час перекладу на біологічному, хімічному й навіть фізичному рівнях (хімічний та фізичний рівні можна досліджувати за допомогою сучасних інструментів, які дають змогу аналізувати мисленнєві процеси). За таких умов відбувається перехід від аналізу результатів у перекладі (тобто самих перекладів) до аналізу процесів (Halverson, "Cognitive Translation Studies" 349–369; Halverson, "Cognitive Translation Studies and the Merging of Empirical Paradigms" 310–340). Саме ця особливість підходу дає змогу називати його емпіричним, оскільки такі когнітивні дослідження у перекладознавстві

здебільшого вимагають використання експериментів, опитувань, інтерв'ю та інших споріднених підходів для доведення своїх позицій.

2. Феноменологічно-соціокультурний напрям когнітивного підходу до перекладознавства (надалі просто феноменологічно-соціокультурний напрям КСТ або когнітивних та соціокультурних теорій). Цей підхід використовується у випадках, коли провести емпіричне дослідження неможливо. Він акцентує на розумінні взаємодії свідомості (феноменологічний аспект) і соціальних чинників. Результати цієї взаємодії вербалізуються в мові, а отже, мають значний вплив на процес перекладу та його інтерпретації. Наприклад, у цьому підході досліджують як різні групи впливу просувають різні форми ідеології та які культурні особливості можуть виокремлювати ті чи інші сторони світу (Halverson, "Reorienting Translation Studies: Cognitive Approaches and the Centrality of the Translator" 116–139). Лінгвоконцептуальні дослідження перебувають саме в межах цього напрямку і, здебільшого, їх цілком можна називати саме феноменологічно-соціокультурними.

Зрештою, у межах когнітивного підходу в перекладознавстві постало унікальне бачення еквівалентності, яке розвинуло ідеї лінгвістичного підходу й розв'язало його основні проблеми. З погляду когнітивних підходів еквівалентність та *tertium comparationis* містяться на рівні когніції і можуть окреслюватися за допомогою різноманітної термінології: концептів, фреймів, метафор, фігури-тла (Sickinger 213–236; Halverson, "The Concept of Equivalence in Translation Studies" 207–233).

Це визначення еквівалентності має такі характеристики:

1. Еквівалентність тільки частково пов'язана з мовою. Мови завжди відображають світ доволі асиметрично: наприклад, українці та британці по-різному розуміють концепт «годинник». Це стосується майже всіх концептів, що постають у межах різних людських мов. У таких умовах спроби знайти еквіваленти на рівні мови, змісту чи смислу – не є раціональними, оскільки постають у тілесних (*embodied*) образних системах. Еквівалентний переклад – це переклад, який досягає

рівноцінності на рівні концептів, а не на рівні мови. Переклад може виражати певні концепти за допомогою меншої чи більшої кількості слів, але все одно бути еквівалентним.

2. Переклад вимагає реконцептуалізації (відображення однакової матеріальної ситуації за допомогою різних лінгвоконцептів), а перекладач – інтерпретатор повідомлень. Як стверджують Б. Левандовська-Томашик та П. Зікінгер, перекладач створює переклад у такий спосіб: спочатку відбувається аналіз мови тексту-джерела, далі його декодування на рівні концептів, а після цього реконцептуалізація за допомогою концептуально близьких відповідників цільовою мовою (Sickinger 213–236). У таких умовах перекладач – це не просто копіювальник, а й співтворець, який інтерпретує значення оригіналу (Табаковська 146). Якість перекладу, тобто його здатність якомога детальніше відтворити оригінал, у такий спосіб стає залежною від широкого спектра компетенцій перекладачів: на відміну від лінгвістичних підходів, які робили акцент на стратегіях перекладу, акцент у цих підходах – на культурній, мовній, ідеологічній та навіть креативній (у значенні близькому до англійського словосполучення «creative writing») сторонах.

Отже, для створення адекватної з погляду сучасних когнітивних досліджень методології аналізу англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду необхідно докладно дослідити сучасні теорії в когнітивістиці.

Однією з головних феноменологічно-соціокультурних теорій у когнітивістиці є теорія концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона (Табаковська 1–202; Schäffner, "Metaphor and Translation: Some Implications of a Cognitive Approach" 1253–1269; Rojo & Ibarretxe-Antuñano 3–33). Ця теорія поєднує досягнення декількох теоретиків у сфері когнітивної лінгвістики, створюючи методологічну основу, яка дає змогу поєднати переваги всіх їхніх методів. Основоположне твердження Дж. Лакоффа та М. Джонсона щодо людських мов і когніції можна окреслити за таким твердженням: усі людські мови – це розгалужені

й унікальні концептуальні системи, які відображають когнітивні процеси, пов'язані з абстрактними концептами за допомогою більш конкретних тілесних концептів (Lakoff, *Metaphors We Live By* 1–242).

По-перше, Дж. Лакофф та М. Джонсон побудували своє бачення людських мов та їхньої метафоричності на основі фреймової семантики Ч. Філлмора, який стверджував, що всі мови ґрунтуються на складних концептуальних системах, у межах яких кожен концепт поєднаний з іншими концептами через типові для його використання ситуації (Fillmore 373–400). Наприклад, концепт «купувати» пов'язаний з особами покупця та продавця, певним предметом і грошима.

По-друге, основою для теорії Дж. Лакоффа та М. Джонсона стала теорія прототипів Е. Рош. Згідно з цією теорією, філософські категорії необхідно організувати навколо «найкращих прикладів» або прототипів, радше ніж навколо чітко окреслених характеристик (Rosch et al. 1–328). На практиці це означає, що концепти – це поєднання характеристик кількох «найкращих прикладів». Уже після появи теорії концептуальної метафори Ж. Фоконьє та М. Турнер розвинули цю логіку в теорії концептуального змішування (*conceptual blending*), згідно з якою створення нових знань – це процес змішування різних концептів та категорій (Turner and Fauconnier 1–500). Концептуальна метафора Дж. Лакоффа та М. Джонсона – це приклад такого концептуального змішування, яке стає можливим саме через загальну нестабільність категорій людського мислення.

По-третє, Дж. Лакофф та М. Джонсон також знаходилися під впливом теорії фігура-тло (*figure-ground*) Л. Талмі (Talmy 419–430). Його теорія доводить, що різні культури виділяють неоднакові фігури та тло. Наприклад, у межах деяких культур Дискусія = Війна, а в інших Дискусія = Танець. Це означає, що різні мови й культури можуть виокремлювати сторони світу залежно від своїх культурних потреб.

2.2. Генезис когнітивного підходу в перекладознавстві (на основі поглядів докогнітивних теорій на еквівалентність та *tertium comparationis*)

Головним завданням цього підрозділу є короткий огляд причин, через які лінгвістичні, текстово-функційні та культурні теорії в перекладознавстві втратили або втрачають статус основних і дали можливість для розвитку когнітивного підходу у перекладознавстві. Цей огляд виконуємо крізь призму їхніх поглядів на еквівалентність та *tertium comparationis*. Насамперед аналіз побудовано на основі дослідження першоджерел і одному з найдокладніших підручників з історії перекладознавства: «Introducing translation studies» Е. Мандея (Munday 1–394). Еквівалентність визначаємо як гіпотетичну рівність між перекладом та оригіналом, яка дає змогу називати їх різними формами одного твору. *Tertium comparationis* визначаємо як основу, яка дає змогу порівнювати переклади й оригінали та стверджувати, що є перекладом, а що ні.

2.2.1. Лінгвістичне бачення еквівалентності

Лінгвістичні теорії в перекладознавстві – це теорії, у межах яких джерелом *tertium comparationis* та еквівалентності є лінгвістичні структури. Хоча різні теоретики мають дещо відмінне їх бачення, загальний підхід, який є наявним в усіх випадках, містить такі елементи:

1. Усі мови мають за спільну основу групу базових лінгвістичних структур, які згодом перетворюються на складніші граматичні структури.

2. *Tertium comparationis* стають базові структури мови, які допомагають перетворити текст-джерело в цільовий текст.

Задля уточнення подальшої дискусії визначаємо текст-джерело/оригінал як текст, на основі якого створено переклад. Цільовий текст/переклад – це текст створений на основі оригіналу/тексту-джерела іншою мовою. Мова-джерело – це мова тексту-джерела. Цільова мова – це мова перекладу.

У найпослідовнішій формі таку теорію розробив Ю. Найда, який створив теорію перекладу на основі генеративної граматики Н. Чомського. Згідно з нею, мова-джерело та цільова мова в перекладі – це так звані зовнішні структури, які мають за основу, якщо не спільні для людства, то дуже близькі за структурою глибинні структури. Переклад для Ю. Найди – це процес перетворення повідомлення в мові-джерелі в глибинну структуру й повторного перетворення цього «глибинного повідомлення» в цільову мову. Отже, в цій теорії весь процес перекладу залежить від мовних структур. *Tertium comparationis* стають глибинні структури, які є наявними в усіх людських мовах (Nida 12).

Схожі погляди на еквівалентність, хоча й без використання теорій Н. Чомського, були й у Д. Кетфорда, який стверджував, що еквівалентність – це лінгвістичне явище. У своїй роботі «Лінгвістична теорія перекладу» Д. Кетфорд пропонує аналіз граматичних зміщень (*shifts*), які можуть відбуватись у перекладі. Хоча формально структури в мові-джерелі та цільовій мові можуть відрізнятися, його теорія вказує на той факт, що їхні внутрішні (змістові) характеристики спільні й пов'язані з можливостями самих мов (Catford 73–83).

Лінгвістичний погляд на *tertium comparationis* також притаманний для робіт Ж. П. Віне та Ж. Дарбельне, О. Каде, В. Коллера та П. Ньюмарка (Vinau and Darbelnet 164–292; Rabadan Alvarez; Koller 191–222; Newmark 19–37). У В. Коллера та П. Ньюмарка до визначення еквівалентності додаються ще і прагматичні елементи, але їхнє бачення залишається у межах лінгвістики. Акцент на контекст дещо ускладнює аналіз умовних «глибинних структур», але не призводить до повного заперечення їхнього існування.

Головним недоліком цих теорій є зосередження на суто лінгвістичній стороні перекладу, попри те, що на нього також можуть впливати такі чинники, як світобачення суспільства чи навіть редакторська політика. Теоретики культурного повороту в перекладознавстві критикували ці теорії за те, що вони створювали ілюзію неупередженості в перекладознавстві (Snell-Hornby 7–31). Наприклад,

Ю. Найда називав свій підхід «науковим», що створювало враження позаідеологічності перекладачів.

Як з'ясувалося, переклад часто містить маніпуляцію, що довели на великій кількості прикладів дослідники в 1990-х та 2000-х роках. Сприйняття перекладів як еквівалентних копій текстів-джерел може призводити до просування колонізаційних наративів. Ще однією причиною для критики стало обмеження перекладу критеріями мовної відповідності (тобто еквівалентності) перекладу оригіналу, через що явища перекладу в маркетингу чи скорочені переклади (abridged translation) ігнорували в межах такого бачення.

Водночас необхідно визнати, що лінгвістичні підходи до *tertium comparationis* досі мають значний вплив на перекладознавство. У їхніх межах вдалося розробити детальні описи стратегій перекладу, які виконують важливу дидактичну роль.

2.2.2. Текстово-функційне бачення еквівалентності

Наступним підходом до визначення еквівалентності стали теорії, пов'язані з текстово-функційним баченням. Вони розширили межі еквівалентності і врахували менш однозначні види перекладів (наприклад, скорочені переклади). Однією з перших дослідниць у цій сфері стала К. Райсс, яка розробила детальну типологію текстів та їхньої взаємодії з процесом перекладу на основі роботи науковця у сфері психології та лінгвістики К. Бюлера «Теорія Мови» (Reiss 121; Bühler 1–200). Як стверджує дослідниця, усі тексти можна розділити на інформаційні, експресивні та закличні (informative, expressive, appellative).

У таких умовах кожен різновид тексту має унікальну функцію, яка й вимагає збереження в перекладі. Наприклад, інформаційний переклад вимагає збереження змісту, експресивний – форми, а закличний – акценту на потребах аудиторії. Прикладом першого різновиду перекладів є проза, другого – поезія, а третього – реклама. Отже, еквівалентність досягається на рівні тексту і *tertium comparationis* є декілька: навіть якщо переклад на рівні слів та речень надто відрізняється від

оригіналу, він однаково залишається перекладом, оскільки досягає цілі перенесення функції тексту в іншу мову. Отже, текстово-функційні теорії в перекладознавстві – це теорії, згідно з якими еквівалентність та *tertium comparationis* залежать від функцій текстів, які й вимагають збереження у перекладах.

Цю теорію згодом розвинула М. Снелл-Хорнбі, яка де-факто займала текстово-функційні позиції щодо цього питання, хоча й заперечувала існування еквівалентності (Snell-Hornby 7–31). У її працях текстово-функційну теорію еквівалентності доповнено когнітивними елементами. Це дало змогу вирішити одну з головних проблем теорії К. Райсс: брак гнучкості у визначенні типів текстів. На думку М. Снелл-Хорнбі, чимало текстів одночасно поєднують декілька функцій і можуть вимагати змішаних підходів до перекладу.

Зрештою, головним недоліком цього погляду є зосередження на одній стороні перекладу: текстово-функційний детермінізм. Детермінізм визначаємо як твердження про те, що один рівень матерії є визначальним чи для людської діяльності, чи для світу загалом. На практиці цей погляд призводить до хибного перетворення часткових абсолютних істин на абсолютні істини. Існує в декількох формах: економічній, соціологічній та лінгвістичній (як у випадку лінгвістичного детермінізму Сепіра– Уорфа).

Якщо лінгвістична школа вважала переклад суто мовним феноменом, то текстово-функційна школа розглядає його як явище, яке залежить від функцій текстів. У такого бачення є зміст: текстово-функційні теорії дозволили перекладознавцям пояснити взаємозв'язок транскреації та скорочених перекладів із більш традиційними формами перекладу, від яких очікують повної відповідності оригіналу. Проте зводити переклад до текстово-функційної еквівалентності не можна. По-перше, ця теорія має тенденцію до ігнорування лояльності до оригінальних творів, спричинену широким визначенням еквівалентності. По-друге, вона не враховує соціального впливу на переклад, який може призводити до маніпуляції.

Цей виклик став очевидним у межах скопос-теорії. У підході є схильність до ігнорування текстів-джерел заради виконання цілей поставлених замовниками перекладів. Він робить можливим твердження про те, що повністю новий твір, який тільки тематично повторює оригінал, є перекладом. У цих умовах К. Норд була змушена створити оновлений підхід: функція + лояльність. Згідно з ним, переклад може виконувати певну функцію тільки за умови «лояльності» до оригіналу і всіх учасників певного перекладацького проєкту. Таке бачення лояльності повертає текстоно-функційну теорію до лінгвістичного бачення еквівалентності як об'єктивного чинника в перекладі (Nord 32–44).

2.2.3. Бачення еквівалентності в межах культурного повороту

І лінгвістичні, і текстоно-функційні теорії мають тенденцію до ізоляції від культурного та історичного контексту. Вони розглядають еквівалент як категорію, яка впливає на переклади завжди і здебільшого не залежить від чинників поза мовою чи текстами. Теоретики культурного повороту піддали сумніву таке бачення еквівалентності і стверджували, що еквівалентність залежить від культурних та соціологічних чинників.

Хоча в перекладознавстві традиційно розрізняють культурний та соціологічний повороти, не погоджуємось із таким баченням, оскільки й перший, і другий підходи поєднані соціологічними теоріями. Культурний поворот зосереджувався на системах; соціологічний – на взаємодії людей та систем. Загальна методологія в обох поворотах побудована на переконанні, що люди зацікавлені в набутті «сили» (*power*). Надалі й перший, і другий позначаємо як культурний поворот.

Теоретики цього періоду здебільшого відмовляються від терміна «еквівалент» взагалі й говорять тільки про переклади; «еквівалентність» та «*tertium comparationis*» у них імпліцитні і згадуються зрідка. Наприклад, Г. Турі стверджував, що переклади треба вважати за факти, які постають у межах певних

культур, що підтримують їх (Toury 1–331). Як стверджують Т. Германс та А. Честерман, необхідно описувати переклади, а не робити судження щодо них (Hermans, "Translational Norms and Correct Translations" 155–169; Chesterman 1–20). Однією з головних ідей культурного повороту є поняття норм у перекладі. «Перекладів» багато: вони з'являються у різних культурах і залежать від тих вимог, які виникають у межах цих культур (ці вимоги і є нормами). Немає одного загального визначення перекладу, оскільки різні норми породжують різні переклади. Отже, стабільної і об'єктивної еквівалентності з погляду культурного повороту теж немає: вона повністю залежить від того, що суспільство в конкретний момент вважає за ідеал еквівалентності.

Перекладознавче бачення еквівалентності в межах культурного повороту можна окреслити в такий спосіб: нестабільність визначення еквівалентності й рівноцінність альтернативних бачень еквівалентності. Таке визначення не випадкове. Воно зумовлене загальним протестом проти есенціалістських, а отже, й детерміністичних теорій, якими були лінгвістичні та текстово-функційні теорії (Phillips 47; Berg-Sørensen 39–45).

Головним аргументом Г. Турі є те, що визначення еквівалентності в межах лінгвістичних та текстово-функційних підходів може обмежувати розуміння перекладу сучасними науковцями (отже, воно є есенціалістським за природою). Натомість він пропонує емпіричне дослідження перекладів, яке дозволить зрозуміти розвиток перекладу з історичного погляду.

Попри інклюзивність визначень еквівалента в культурному повороті, яка стала однією з головних причин його популярності, не можемо не погодитися з тим, що переклад у його рамках втрачає стабільність визначення. Наприклад, багато про цю проблему писав В. Коллер, який і в 1990-х роках підтримував лінгвістичні підходи до перекладу (Koller 191–222). Якщо дотримуватися такого визначення у найбільш радикальній формі, перекладом може стати все, що перебуває в межах міжмовної комунікації. Таке визначення, наприклад, можна знайти в Г. Турі, який

виокремлює «потенційні переклади» (assumed translation). Для нього це всі висловлювання у цільовій культурі, які подаються або розглядаються як переклади на будь-яких підставах (Toury 1–100).

Вважаємо, що помилкою в такому визначенні є зосередження на самому слові «переклад». Як зазначав Л. Вітгенштайн, найбільшою проблемою для філософії є твердження про те, що слова відображають дійсний стан речей (Wittgenstein, *Philosophical Investigations* 1–50). Як він доводить у своїх працях, значення у мові залежить від суспільства. Наприклад, люди в минулому вважали стихії «живими» й персоніфікували їх. Зараз такий погляд не є популярним, попри те, що поняття «життя» збереглося. Сьогодні поняття «еквівалент» використовується не тільки в перекладознавстві, а і в економіці, фізиці, біології та хімії.

Зрештою, Г. Турі формулює деякі критерії того, що є перекладом, а що ні. Він стверджує, що, як мінімум, має існувати оригінальний текст і текст іншою мовою. Це суперечить оригінальному визначенню про те, що переклади слід вважати перекладами на «будь-яких підставах». Г. Турі намагався побудувати визначення перекладу на емпіричних даних, не визначаючи переклад перед початком дослідження, що, очевидно, є неможливим. Ця суперечність у жодному разі не є серйозним недоліком, а радше відображає згаданий протест проти есенціалізму, який і призводив до спроб відмовитися від будь-яких есенцій чи сутностей. Попри те, що Г. Турі іноді занадто категоричний у своїх твердженнях, це дало йому змогу сформулювати широке визначення перекладу, яке виходить за межі загальноприйнятого серед сучасних перекладознавців, дослідити його емпірично на великому обсязі робіт і дійти до висновку, що в усіх перекладах, створених протягом людської історії, були певні загальні характеристики (так звані універсалії) (Toury 1–311).

Такі результати знову дозволяють стверджувати, що сам конфлікт між есенціалізмом та конструктивізмом із погляду матеріалізму виникнення є неправильним. Люди вибудовують різні інститути та професії навколо дійсних

історичних, економічних та культурних умов. У самих конструкціях дійсно можна очікувати великі відмінності, але в них обов'язково можна знайти і спільні характеристики. З огляду на це, українські дослідження у сфері когнітивного підходу в перекладознавстві поєднують і есенціальний, і конструктивістський підходи: наприклад, таке поєднання є в дисертації на здобуття ступеня доктора філологічних наук Н. Гриців, яка вказує, що перекладачі використовують і есенціальні, і конструктивістські підходи, коли створюють переклади (Гриців 1–150).

Аналіз цього нестабільного компонента в перекладі є головним внеском культурного повороту попри деякі теоретичні недоліки, як-от абсолютизація маніпуляції та колоніального впливу. Когнітивний підхід у перекладознавстві сформувався саме завдяки культурному повороту. Його комплексний, багатосторонній погляд на переклад сприяв інтердисциплінарним дослідженням. Когнітивний підхід продовжує тенденцію до багатосторонності й намагається створити перекладознавчу теорію, яка поєднуватиме лінгвістичні, соціальні й біологічні чинники.

2.3. Релятивістські погляди в межах теорії концептуальної метафори: аналіз

Саме теорія концептуальної метафори стала головною причиною, через яку ми використовуємо матеріалізм виникнення як філософську та методологічну основу цієї роботи. Вважаємо, що головним недоліком цієї когнітивної теорії є спроба поєднати матеріалізм виникнення з релятивістськими поглядами притаманними постмодернізму.

Теорія концептуальної метафори поєднує різноманітні філософські, біологічні та лінгвістичні теорії в єдину філософсько-емпіричну теорію, головною метою якої є пояснення основних онтологічних і гносеологічних аспектів світу. Дж. Лакофф та М. Джонсон називають такий підхід «відповідальним» підходом до

філософії, оскільки вони засновують своє бачення не тільки на абстрактних теоріях, а й на емпіричних даних.

Основними для цього погляду стають так звані «концептуальні системи». Концептуальну систему визначаємо як поєднання всіх концептів у конкретній людській свідомості, свідомостях багатьох людей, об'єднаних спільною культурою, чи певному культурному артефакті (наприклад, літературному творі). Дж. Лакофф та М. Джонсон стверджують, що концептуальні системи в людських мовах містять два елементи. Першим елементом концептуальних систем можна назвати простий концепт. Це концепт, який має прямий відповідник у світі й не містить метафоричних елементів; наприклад, «стіл» «телевізор», «іти». Хоча Дж. Лакофф та М. Джонсон не використовують саме цей термін, вони постійно наголошують, що концептуальні системи здебільшого складаються з концептів, які мають безпосередній зв'язок зі світом. На їх позначення вони використовують різну термінологію: фрейм, неметафоричний концепт тощо. Використовуємо термін «простий концепт» задля того, щоб узагальнити всі ці явища. Другим елементом концептуальних систем є концептуальна метафора. Цей термін здебільшого позначає абстрактні концепти, які побудовані на основі простих концептів (до прикладу, ЛЮБОВ = ПОДОРОЖ) (Lakoff, *Metaphors We Live By* 3–9).

Важливим аспектом цієї теорії є зосередження на людському мисленні, а не на мові. Дж. Лакофф та М. Джонсон стверджують, що концептуальні метафори радикально відрізняються від мовних. Якщо мовні метафори здебільшого вербалізуються, то концептуальну метафору слід розглядати не тільки як мовне явище, а і як явище біологічне.

Безумовно, концептуальні метафори можуть вербалізуватися у людських мовах, але вони також проявляються у діях людей. Наприклад, концептуальна метафора Нація = Суворий Батько, яка, на думку Дж. Лакоффа, є головною для американських консерваторів, може проявлятися не тільки в мові, а й у політиці (Lakoff and Wehling 45-59). З мовного погляду її проявом є, наприклад, популярна

серед консерваторів фраза «факти не цікавлять ваші почуття» («facts don't care about your feelings»), яка часто використовується на дебатах проти радикальних лівих, яких звинувачують у нереалістичному та занадто «м'якому» баченні світу. Водночас концептуальна метафора впливає і на дії консерваторів: серед них популярні різні форми самообмеження (наприклад, пости чи відмова від соціальних мереж), важка атлетика, яка також вимагає високої дисципліни, роботи древніх стоїків і багато інших явищ, які не можна назвати суто мовними. Їхня політика також відтворює саме цю концептуальну метафору: вони зосереджені на фінансових обмеженнях (наприклад, скороченні витрат) та відміні програм, які, на їх думку, просувають безвідповідальну поведінку серед населення.

На думку Дж. Лакоффа і М. Джонсона, концептуальні системи в людських мовах не є випадковими. Вони вказують на велику кількість універсалій. Ці універсалії є результатом того, що всі люди живуть у доволі схожих умовах і мають спільну біологічну основу. Також вони заперечують радикальні форми релятивізму, стверджуючи, що концептуальні системи, перевіряються на практиці. Зберегтися можуть тільки ті прості концепти та концептуальні метафори, які дають змогу самим людям вижити (Lakoff, *Philosophy in the Flesh* 1–140).

Зрештою, Дж. Лакофф та М. Джонсон також визнають елемент виникнення. Вони стоять на позиції так званого нередукційного фізикалізму, який звично асоціюють саме з матеріалізмом виникнення. Як згадано на початку роботи, традиційний фізикалізм стверджує, що абсолютно все у світі, включно з людською поведінкою і навіть свідомістю, можна звести до певних фізичних законів. Нередукційний фізикалізм стверджує, що це неможливо: звести свідомість до фізики не вийде ніколи. В таких умовах свідомість походить із фізичної матерії, але не є рівноцінною їй. Дж. Лакофф та М. Джонсон поділяють таке бачення і наводять у книзі «*Philosophy in the Flesh*» список рівнів, на яких оперує людська поведінка і свідомість.

Загалом такі погляди є повністю сумісними з матеріалізмом виникнення, і з них можна зробити висновок про те, що людям доступні часткові абсолютні істини (водночас абсолютна істина не є принципово непізнаваною, а тільки перебуває в процесі постійного пізнання). Дж. Лакофф і М. Джонсон часто доходять у своїх твердженнях саме цих висновків.

Водночас у своїй праці «Метафори, якими ми живемо» вони висловлюються проти можливості пізнання часткових абсолютних істин людьми. В ній вони дискутують із об'єктивізмом та суб'єктивізмом і пропонують власний погляд: експерієнталізм (досвідність). У подальших роботах авторів «досвідність» перетворюється у «втілений реалізм» без значних змін філософських основ. Отже, в наведеному фрагменті термін «досвідність» слід розглядати як синонім «втіленого реалізму»:

«Проте досвідність відходить від об'єктивізму щодо двох основоположних питань:

- Чи є абсолютна правда?
- Чи потрібна абсолютна правда для того, щоб відповісти на питання згадані вище – питання про знання, яке дає нам змогу функціонувати успішно й питання про справедливість та неупередженість?

Досвідність відповідає на ці два питання негативно. Істина завжди відносна щодо нашого розуміння, яке базується на неуніверсальній концептуальній системі.

Об'єктивність є завжди відносною до концептуальної системи й наявних культурних цінностей. Достатня об'єктивність може бути неможливою там, де є суперечливі концептуальні системи, або суперечливі культурні цінності, і важливо це визнавати та знаходити такі проблеми, коли вони відбуваються...» (Lakoff, *Metaphors We Live By* 226–227).

Загалом погляди авторів можна підсумувати так:

1. Кожна мова створює свою унікальну систему відображення світу на основі різних концептуальних метафор.

2. Універсальних істин (абсолютної та відносної) – немає. Будь-які істини завжди перебувають у межах певних метафоричних систем.

Такі погляди не є унікальними, вони популярні серед різноманітних напрямів і в межах перекладознавства, і поза ними. Загалом їх можна назвати релятивістськими. З цих поглядів постає головне твердження теорії концептуальної метафори, яке стало головним і для лінгвоконцептуального підходу, і для когнітивних підходів у перекладознавстві: люди не здатні пізнавати світ без абстрагування від людського досвіду, а отже, об'єктивне пізнання світу і об'єктивне світобачення – неможливе. Дж. Лакофф здебільшого доводить це твердження на політичних прикладах (наприклад, різниці світоглядів між республіканцями та демократами), хоча і присвячує деякі дослідження культурним відмінностям. Лінгвоконцептуальний підхід зосереджується на культурних відмінностях і також досліджує політичні. Когнітивний підхід у перекладознавстві характеризує твердження про нерозривність перекладацького сприйняття і перекладу як продукту/результату (наприклад, певного тексту), що на практиці означає, що всі переклади визначають як маніпуляцію (Rojo and Iraide Ibarretxe-Antuñano 3–33).

У лінгвістиці релятивізм насамперед просувався, наприклад, прихильниками гіпотези лінгвістичного детермінізму Сепіра-Уорфа, яка стверджує, що мови мають вирішальний вплив на сприйняття світу (McWhorter 150–184). Дж. Лакофф та М. Джонсон схиляються до детермінізму Сепіра-Уорфа, оскільки вони відхиляють можливість існування абсолютної правди, яка б зробила схожість між мовами можливою, і стверджують, що людські концептуальні системи можуть бути такими несумісними, що для них неможливо буде створити єдиний критерій істини (Lakoff, *Metaphors We Live By* 226–227). Суперечності між детермінізмом та релятивізмом у термінології тут немає. Як покаже подальший аналіз, будь-яка радикальна релятивістська ідея завжди містить у собі так само радикальний детермінізм.

У філософії релятивістські теорії також є важливими. Вони відтворюються в людській історії на різних етапах розвитку людства. Наприклад, однією з форм

релятивізму був радикальний скепсис Дж. Берклі, який заперечував існування матерії. На скептичних позиціях щодо світу й існування абсолютних істин стояли деякі позитивісти, які зайшли у своєму запереченні цього концепту так далеко, що спробували змінити основні підходи у філософії зі спроб побудувати загальний опис світу до методології наук (Downing; Bourdeau; Pojman; Leitgeb and Carus).

Зрештою, скепсис щодо всіх видів істини притаманний для постструктуралістів та постмодерністів (через схожість напрямів використовуватимемо для них термін «постмодернізм»). Постмодернізм – це філософська течія, яка стверджує, що всі людські твердження є тільки наративами, які просуваються заради певних інтересів та не відображають ні абсолютної істини, ні часткових абсолютних істин. Постмодерністи стверджують, що об'єктивні твердження насправді є так званими «великими наративами», які використовуються різними людьми для просування своїх поглядів. Представниками цих ідей є такі філософи, як Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Дерріда, Дж. Батлер та Г. Бгабга (Lyotard 71–85; Derrida 101–141; Butler 1–35; Bhabha 1–7). Їм притаманні погляди про те, що мова має значний вплив на відображення світу людьми, і вони вказують на силову динаміку, яка часто впливає на мову.

Постмодерністський елемент також наявний у працях Дж. Лакоффа. У книзі «Чия свобода» («Whose Freedom?») він використав аналіз концептуальних метафор для того, щоб дослідити, як республіканські політики в США впливають на виборців за допомогою мови (Lakoff, *Whose Freedom?* 1-288). Тобто його робота в межах аналізу метафор, зрештою, привела до соціокультурного аналізу американської політики й де-факто визнання основних постмодерністських тверджень.

Загалом релятивістські позиції не підтримуються сучасними науковими дослідженнями, а також філософським аналізом.

По-перше, сучасні дослідження вказують на те, що мови мають тільки обмежений вплив на когніцію. Наприклад, складна система етикету в японській

мові дійсно призводить до кращого розуміння соціальних ситуацій японцями. Проте цей вплив не є вирішальним (йдеться про покращення реакції на декілька мілісекунд) і не призводить до того, що японці бачать світ зовсім інакше. Щобільше, вивчення іншої мови дозволяє отримати її переваги. Тобто йдеться про те, що мови підкреслюють деякі сторони світу, але не створюють їх. Радикальний релятивізм щодо людської моралі й культур, який постає на основі гіпотези Сепіра-Уорфа, ґрунтується на детермінізмі (McWhorter 1–100).

Загалом переклад у всіх його формах є одним із головних аргументів проти релятивізму в людських мовах. Якщо розглядати переклад як комунікацію між людьми, то існування людського суспільства вже само собою заперечує лінгвістичний детермінізм. Цивілізація і союзи між різними націями, деякі з яких віддалені на тисячі кілометрів, вказують на те, що мови характеризує тільки деяка відносність. Мільярди людей вірять у спільні ідеї, попри те, що спілкуються різними мовами.

Філософський релятивізм також заперечується сучасними філософами. Вони здебільшого відстоюють або позиції різних форм матеріалізму (як, наприклад, Д. Деннет, К. Мейясу чи Дж. Серль), або дуалізму (як, наприклад, Д. Чалмерз) (Chalmers 1–203; Collins 15–33; Meillassoux 1–128; Dennett 327–336).

Матеріалістичні аргументи проти релятивізму полягають у тому, що люди живуть в одному світі, а тому вже з цього мають вибудовувати підходи до його сприйняття, які є спільними для всіх. Попри відмінності в кліматі та географії, така особливість, як голод, є загальною. Цей та інші чинники дуже звужують варіативність концептуальних систем, які є доступними людям. Для цього твердження є і антропологічні, і філософські причини. Філософ і лінгвіст С. Пінкер підтверджує цей погляд тим, що людство простежує велику кількість універсалій і серед мов, і серед культур (Pinker 455–461). Французький філософ К. Мейясу атакує релятивізм, пропонуючи аналіз подій, які відбувалися до існування людства, а

також одну характеристику, яка є абсолютною істиною для всього світу: контингентність (необов'язковість буття) (Meillassoux 1–128).

Проблема релятивізму полягає в тому, що він намагається вийти за межі того, що можна сказати в людських мовах. Як стверджував Л. Вітгенштайн, будь-яке релятивістське твердження є логічно неможливим. У таких випадках, як висловлювався він, «мова йде у відпустку». Наприклад, світ-в-собі І. Канта є неможливим, оскільки саме використання слова «світ» на позначення чогось повністю непізнаного йде врозріз із людським використанням мов. Якщо є якийсь «світ» поза «світом» з абсолютно невідомими нам характеристиками, він уже не буде світом, а чимось іншим. Твердження про світ-в-собі є метафізичним, оскільки перебуває поза будь-якою людською діяльністю. Світ-в-собі для Л. Вітгенштайна – це тільки світ, який люди ще не пізнали. Ця ж проблема стосується релятивізму: якщо все у світі відносно, то відносна й сама відносність. Сумнів який сумнівається в собі – не є сумнівом. Із цієї причини будь-яка релятивістська позиція вимагає як мінімум однієї аксіоми (Wittgenstein, *On Certainty* 1–89). Наприклад, сучасні постмодерністські теорії, з одного боку, заперечують великі наративи, а з іншого – стверджують, що вони створюються певними групами впливу в суспільстві. Отже, постмодерністські теорії теж приймають великий наратив про групову боротьбу.

Дж. Лакофф та М. Джонсон стверджують, що виводять такі релятивістські погляди із самої теорії концептуальних метафор, оскільки в ній усі абстрактні філософські терміни побудовані на основі базових концептів, які походять із взаємодії людей зі світом. Слово «взаємодія» виділено не випадково: саме в ньому й полягає найбільша суперечність усієї теорії концептуальної метафори, яка містить у собі релятивістський елемент, попри матеріалістичну основу (наприклад, такі когнітивісти, як Дж. Фельдман та А. Дамасіо відкидають релятивістські теорії і є матеріалістами (Feldman 1–384; Damasio 300–336). Філософське бачення притаманне Дж. Лакоффу та М. Джонсону К. Мейясу називає кореляціонізмом, який уперше в сучасній формі з'явився у вже згаданого І. Канта. Згідно з ним,

людям доступний не світ, а тільки зв'язок свідомості зі світом. Саме це і приводить Дж. Лакоффа та М. Джонсона до заперечення пізнаваності світу-в-собі та речей-в-собі, а отже, й заперечення пізнаваності часткових абсолютних істин (Lakoff and Johnson, *Philosophy in the Flesh* 1–140). Перша філософська книга цих авторів більш послідовна у філософському аналізі і прямо називає такий погляд «досвідністю» (Lakoff and Johnson, *Metaphors We Live By* 150–242).

Водночас пізніші праці використовують термін «втілений реалізм», який із такими філософськими позиціями є логічно суперечним. Реалізм у визначенні Дж. Лакоффа та М. Джонсона є ідентичним матеріалізму в цій роботі. На думку Дж. Лакоффа та М. Джонсона, люди можуть виживати у світі, оскільки їхні прості концепти та концептуальні метафори відображають певні істини. Водночас вони ж стверджують, що їм недоступні абсолютні істини й що будь-які істини є тільки людськими.

Якщо людям доступні тільки людські істини, то будь-які твердження про світ є беззмістовними. Дж. Лакофф та Р. Нуньєс стверджують, що математика вигадана людьми й не може мати претензій на абсолютну істину (Lakoff and Núñez 350–489). За такою ж логікою не може бути істиною і еволюція, на яку часто спираються Дж. Лакофф та М. Джонсон, оскільки, по-перше, сучасні біологічні дослідження ґрунтуються на математиці і, по-друге, сама біологія є такою ж людською вигадкою. Зрештою, самі «люди» і «світ» стають вигадкою і «втілений реалізм» Дж. Лакоффа та М. Джонсона перетворюється на згаданий релятивізм. Втілення є несумісним із реалізмом/матеріалізмом. Якщо матерія втілена, то вона залежить від людської свідомості, а тому матерія перестає бути потрібною. Якщо втілення матеріальне (тобто людське тіло і свідомість постають із матерії), то тоді саме втілення стає непотрібним (втілений матеріалізм у такому разі стане «матеріальним матеріалізмом»).

На практиці така непослідовність має дуже негативні наслідки для будь-яких висновків, які виходять із теорії концептуальної метафори в такому формулюванні.

Дж. Лакофф та М. Джонсон водночас підтримують існування часткових абсолютних істин і заперечують їх. Таку непослідовність легко простежити в більшості практичних висновків, які робить зі своєї теорії Дж. Лакофф.

У сфері політики Дж. Лакофф пропонує зосереджуватися на моральній послідовності (згідно з цим підходом, треба підтримувати ті позиції, які послідовно поєднуються із загальним моральним баченням певної партії), але здебільшого присвячує свої політичні книги аналізу американської економіки та соціальних проблем (тобто пропонує зосереджуватися на матеріальних фактах, а не на системності моральних тверджень) (Lakoff and Wehling 11–132).

Аналітичні секції в книзі «Philosophy in the Flesh» спочатку вказують на універсальність концептуальних метафор, пов'язаних із мораллю, релігією та філософією, а потім вказують на їх несумісність і різноманітність. Зрештою, концептуальний аналіз математики, виконаний Дж. Лакоффом та Р. Нуньєсом, пропонує вдале заперечення математичного платонізму (твердження про те, що математика існує незалежно від людського світу). Проте замість матеріалістичного висновку, що не світ побудований на основі математики, а математика на основі світу, автори починають стверджувати, що математика – це суто людський феномен, який із високою ймовірністю буде взагалі незрозумілим, наприклад, інопланетним істотам (Lakoff and Núñez 350–489). За цим твердженням є таке переконання: можливе життя, яке поводитиметься за зовсім нелюдськими критеріями. Проблема в тому, що сам термін «життя» містить у собі людей. Життя, що поводить за повністю нелюдськими критеріями, в такому розумінні життям не буде. У таких умовах є зміст повністю відкинути твердження про неможливість пізнання часткових абсолютних істин та зосередитися на узгодженні теорії концептуальної метафори з наявними в ній елементами матеріалізму виникнення.

Оскільки лінгвоконцептуальні підходи постали в межах когнітивної лінгвістики, їм також притаманні релятивістські погляди. Лінгвоконцептуальні підходи просувають антропоцентричну парадигму, згідно з якою людина є

«центром» всесвіту. Дослідники в цій парадигмі часто підтримують кореляціоністські твердження: наприклад, популярною є ідея про унікальний світогляд різних народів (Космеда 207–220). Не заперечуємо, що кожен народ дійсно має унікальні характеристики, але водночас вважаємо, що в межах цього напряму роблять надто великий акцент на культурних відмінностях. Такий підхід створює ризик перейти до культурного або лінгвістичного детермінізму, які не підтримуються сучасними емпіричними даними. Лінгвоконцептуальний підхід потребує не лише антропоцентричних, а й антиантропоцентричних ідей (тобто зосередження на матеріальному світі та його впливі на людей).

Загальна критика релятивізму запропонована в цьому підрозділі є цілком актуальною і для багатьох робіт, які зосереджуються на маніпуляції у перекладознавстві. Її визначаємо як відображення певної ідеології і поетики (тобто стилістичних вимог) у перекладах, що адаптує літературу до певного суспільства в інтересах певних груп впливу (power) (Lefevere 1–50). Оскільки, як покаже подальший аналіз, будь-який твір є багаторівневою структурою, що перебуває в процесі виникнення, маніпуляція може набувати різної сили і значення залежно від рівня, на якому вона відбувається.

Здебільшого такий релятивізм щодо перекладів заснований на соціологічному детермінізмі. Не всі дослідники приймають релятивізм радикально, але схильність до абсолютизації маніпуляції загалом притаманна цьому напряму. Елементи релятивізму в різних формах можна знайти в працях таких дослідників, як А. Лефевр, С. Басснетт, Л. Венуті, М. Бейкер, Т. Германс, Г. Турі, Ш. Саймон, М. Тимочко, Г. Співак. Вони найбільш активно публікували свої роботи між 1980-ми та серединою 2010-х років (Lefevere 1–134; Venuti, *Contra Instrumentalism*: 1–216; Baker 23–47; Hermans, "Translational Norms and Correct Translations" 155–169; Toury 1–311; Simon 1–208; Spivak 179–200; Tymoczko 1–336).

Приблизно з середини 2010-х років погляди теоретиків культурного повороту та близького до нього соціологічного повороту, хоч і не перестали бути

загальноприйнятими, почали піддаватися сумніву в межах «комплексних» теорій. Однією з таких теорій є когнітивний підхід у перекладознавстві, який є основним для цієї роботи. «Комплексність» відображається у міждисциплінарних роботах таких дослідників, як К. Маре (він сам послуговується саме терміном складність або комплексність), Е. Генцлер, Е. Пим (Marais 1–100; Gentzler 1–260; Пим, "Translation, Risk Management and Cognition" 445–458). Сумніви в культурних моделях постали й у корпусному перекладознавстві (De Sutter & Lefer 1–23). У цій роботі обґрунтовується саме «комплексна» позиція; особливістю цього підходу є відмова від поєднання релятивізму та детермінізму і перехід до дійсної багатоперспективності, в межах якої маніпуляція стає не основним чинником у перекладі, а одним із чинників, який може набувати неоднакової сили в різних обставинах.

Вважаємо, що термін «маніпуляція» в перекладознавстві у вказаному визначенні має декілька проблем. По-перше, маніпуляція в такому визначенні стає загальною, оскільки пов'язана не тільки з ідеологічними, а й зі стилістичними особливостями перекладів. Позиція теоретиків культурного повороту, які розробили цю теорію, і когнітивного підходу в перекладознавстві, що також визначає переклад як маніпуляцію, близька до популярної серед північноамериканських лівих фрази «особисте – це політичне» (Rojo and Iraide Ibarretxe-Antuñano 3–33). З погляду матеріалізму виникнення таке визначення є формою соціологічного детермінізму. Воно абсолютизує соціальні (а тому й ідеологічні) впливи на переклад. Матеріалізм виникнення і близька до нього теорія складності стверджують, що зведення перекладу до одного аспекту не є правильним, оскільки переклад містить у собі діяльність на всіх рівнях матерії. К. Маре вважає, що перекладознавці мають відмовитися від «метафор» у перекладознавстві (наприклад, Переклад як Переписування (Rewriting)), оскільки вони неодмінно зводять його до одного явища й обмежують повноцінне дослідження перекладу в такий спосіб (Marais 1–150).

По-друге, маніпуляцію можна розглянути з погляду філософії Л. Вітгенштайна. Слово «маніпуляція» в щоденному значенні позначає брехню, спрямовану на примноження прибутків чи покращення соціального статусу. Вона полягає в тому, що інших людей використовують як засіб чи ресурс для досягнення власних цілей. Проте маніпуляція у наведеному визначенні містить і стилістичний елемент. З погляду Л. Вітгенштайна не можна використовувати цей термін у такий спосіб, оскільки його щоденне використання відрізняється від наукового. Це створює високий ризик того, що на сприйняття науковців постійно впливатиме щоденне, а не наукове розуміння цього слова. Отже, використання поняття «маніпуляція» штовхатиме науковців до соціологічного детермінізму.

Не вважаємо, що маніпуляції в перекладах немає, але не підтримуємо її абсолютизацію. Отже, в цій роботі перевизначаємо маніпуляцію як відображення певної ідеології в перекладах, яке адаптує літературу до певного суспільства в інтересах певних груп впливу (*power*). Як доводимо в розділі 6, стилістичні зміни (так звана поетика) пов'язані не тільки з ідеологією, але й з низкою інших чинників, а тому вимагають відокремленої термінології.

Також вважаємо, що необхідно окреслити визначення ідеології в цьому дослідженні. На позначення ідеології використовуємо визначення запропоноване Н. Ферклафом: ідеологія/ідеології – це відтворення сторін/чинників (*aspects в оригіналі* – С. М.) світу, щодо яких можна довести, що вони долучаються до встановлення та підтримання взаємовідносин побудованих на силі (*power в оригіналі* – С. М.), пануванні й експлуатації (Fairclough, *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research* 9). Маркер ідеології – це вербалізований концепт, який має прямий зв'язок із певними ідеологічними переконаннями і вказує на них. Ідеологічні переконання – це певна група ідеологій чи ідеологія, яка характеризує конкретну людину чи групу людей. Вважаємо, що вона може впливати на людей і свідомо, і несвідомо (наприклад, коли перекладачі не провели рефлексію щодо поглядів, які є популярними в їхньому суспільстві).

2.4. Реінтерпретація теорії концептуальної метафори на основі матеріалізму виникнення

Реінтерпретація теорії концептуальної метафори з погляду матеріалізму виникнення має на меті прибрати з неї релятивістські елементи. Вона складається з таких кроків:

1) у людських мовах та свідомості постають концептуальні системи, які містять прості концепти й концептуальні метафори. Простий концепт – це концепт, який має прямий відповідник у світі й не містить метафоричних елементів; наприклад, «стіл», «телевізор», «іти». Концептуальна метафора здебільшого позначає абстрактні концепти, що побудовані на основі простих концептів (наприклад, Любов = Подорож).

2) кількість можливих інтерпретацій світу, а тому й метафор є нескінченною;

3) метафори та інтерпретації перевіряються на практиці, що радикально зменшує кількість інтерпретацій, оскільки тільки деякі стратегії виживання є ефективними. В такий спосіб з'являється велика кількість мовних універсалій;

4) людську мову можна уявити як перевернуту піраміду. Її найнижчий елемент – це концепт буття. Елементи найнижчого рівня пов'язані з людським тілом та основоположними елементами світу. Ці елементи є спільними для всіх людей і відображаються у свідомості та мові через прості концепти. Абстрактні явища пояснюються на основі простих концептів: вони стають концептуальними метафорами.

Концептуальні метафори перебувають у подвійних причинно-наслідкових зв'язках із простими концептами: складні культурні явища можуть впливати на сприйняття простих концептів. Спільна матеріальна основа, з якої виходять усі прості концепти й концептуальні метафори, також робить їх матеріальними. Загалом це означає, що різниця між концептуальними метафорами та простими концептами є доволі розмитою, оскільки чимало простих концептів є результатом осмислення світу крізь призму метафор.

Так, Дж. Лакофф та М. Джонсон пропонують власне бачення «несвідомого» для пояснення концептуальних метафор. Типове бачення «несвідомого» полягає в тому, що це зона людського мислення, у яку витісняються певні некомфортні погляди. Дж. Лакофф та М. Джонсон натомість стверджують, що «несвідоме» є цілком матеріальним, пов'язане з мозковими процесами і виконує важливу функцію аналізу інформації. Здатність до змішування різних концептів і до створення метафор знаходиться саме на цьому рівні та є основоположною не тільки для людських мов, але і для мислення. Отже, метафора у визначенні Дж. Лакоффа та М. Джонсона не є стилістичним засобом, а радше саме інструментом пізнання і структурування світу, який походить із самого світу і вказує на його єдність (Lakoff and Johnson, *Metaphors We Live By* 1–242).

Термін «метафора» чи «концептуальна метафора» в такому визначенні видається не цілком вдалим, оскільки він є когнітивним і об'єктивним за характером, на відміну від «стилістичних метафор», притаманних художній літературі. З огляду на це, надалі використовуватимемо альтернативний термін на позначення «концептуальних метафор»: «концептуальна суміш» («conceptual blend»). Вважаємо, що він краще відображає «світоглядні» аспекти оригінальної теорії і відповідає термінологічним критеріям Л. Вітгенштайна, згідно з якими філософська і наукова термінологія не має суперечити загальноприйнятому використанню слів. Термін «метафора» сприймається як мовний, а отже, створює загрозу неправильної інтерпретації.

Отже, концептуальна суміш – це елемент світобачення людей, якому притаманні такі характеристики: 1) відтворення абстрактних явищ, створених у межах людських суспільств, за допомогою конкретних (наприклад, фізичних явищ) або інших абстрактних (тобто, можливі «суміші» засновані на «сумішах»); 2) внутрішня послідовність: коли мозок окреслює одні концепти в межах інших, нові концепти відтворюють внутрішню логіку тих концептів, на яких вони засновані; 3) зосередження уваги на одному аспекті реальності, яке призводить до ігнорування

інших аспектів. У цій роботі використовуємо цей термін як синонім до «концептуальної метафори» Дж. Лакоффа та М. Джонсона.

Наприклад, концептуальна суміш Дебати = Війна повністю відтворює згадані характеристики. Це суміш створена на основі абстрактного концепту (тобто «суміш» в «суміші»), оскільки концепт «війна» також заснований на декількох інших концептах, таких як Фізична Дія (наприклад, «оточення» і «знищення») і Конфлікт (наприклад, у ній є «вороги» і «друзі»). Таке бачення дебатів є послідовним: ворогів «перемагають» і проти них застосовують «тактику» і «стратегію». Зрештою, таке бачення дебатів може призводити до обмеженої здатності розглядати їх як відкритий діалог чи як дорогу до істини.

Також філософським і методологічним наслідком теорії концептуальної метафори у формі, створеній Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, є згаданий критерій конвергентності. На думку Дж. Лакоффа і М. Джонсона, будь-яке пояснення у межах однієї науки чи дослідницького напрямку не може бути достатнім для доведення певної наукової позиції. Отже, їх методологічною вимогою до будь-якого когнітивного дослідження є інтердисциплінарність. Роботи Дж. Лакоффа та його співавторів поєднують у собі філософію, когнітивну лінгвістику, соціологію, політологію, математику й навіть природничі науки. Як можна побачити із самої структури цієї роботи, вона прямо відображає цей принцип. Уже на цьому етапі в ній поєднано філософію, когнітивну лінгвістику й перекладознавчі теорії.

Перед викладом методології цієї дисертації і дослідження практичних матеріалів додаємо ще одну «призму»: соціокультурні теорії. Для цього є дві причини. По-перше, самі роботи Дж. Лакоффа (і часто його співавторів) містять соціологічний аналіз; наприклад, таким є аналіз політики й моралі, який виконує Дж. Лакофф. Вважаємо, що доповнення когнітивних теорій Дж. Лакоффа повноцінними соціокультурними теоріями може покращити аналіз. По-друге, принцип конвергентності вимагає включення і загальних соціологічних теорій, і їхніх інтерпретацій у перекладознавстві, оскільки вони також приходять до

релятивістських поглядів, схожих на оригінальну теорію Дж. Лакоффа і М. Джонсона.

РОЗДІЛ 3. ДЕТЕРМІНІСТИЧНІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТЕОРІЇ ЯК ОСНОВА РЕЛЯТИВІСТСЬКИХ ПОГЛЯДІВ У ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ: АНАЛІЗ І НЕДЕТЕРМІНІСТИЧНА РЕІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Сучасні напрями в соціології зосереджуються на системних підходах, які аналізують суспільство як складну систему (*цю системність та складність треба відділяти від тієї, яку вважаємо необхідною для перекладознавства: йдеться про системність суспільства, а не світу* – С. М.). Представниками цих системних підходів є такі дослідники, як П. Бурдьє, Т. Парсонс, Е. Гідденс, Н. Луманн, Б. Лаір та Б. Латур (Bourdieu 280–291; Parsons 697–777; Giddens; Luhmann 12–59; Lahire 1–271; Latour, *Reassembling the Social* 200–300). У межах перекладознавства їхні роботи аналізували та адаптовували до потреб цієї науки такі дослідники, як А. Пим, А. Честерман, Д. Сімеоні, М. Вульф, Г. Сапіро, С. Берман, Л. Венуті (Pym, *Exploring Translation Theories* 138–158; Chesterman 1–20; Simeoni 1–39; Wolf, "Sociology of Translation" 337–343; Sapiro, "Translation and Symbolic Capital in the Era of Globalization: French Literature in the United States" 320–346; Berman 247–260; Venuti, *The Translator's Invisibility* 1–35).

3.1. Структурний функціоналізм Т. Парсонса та теорія капіталу й габітусу П. Бурдьє

Два різновиди теорій у межах сучасної соціології намагаються надати широке пояснення довготермінових цілей інститутів та дієвців. Інститути – це суспільні структури створені великими колективами людей, такі як сім'я чи система освіти. Дієвець – це людина, яка живе в певному суспільстві й діє в рамках його інститутів.

Інституційний погляд наявний у працях американського соціолога Т. Парсонса (Parsons 697–777). Схожі погляди можна також знайти в роботах Н. Лумана (Luhmann 12–59). На думку Т. Парсонса, людські суспільства загалом намагаються досягти чотирьох цілей, які він підсумував аббревіатурою AGIL (Adaptation, Goal Attainment, Integration, and Latency) або АДЦІВ (Адаптація,

Досягнення цілей, Інтеграція і Самовідтворення). Акцент на самовідтворенні близький до теорії аутопоезису в її інтерпретації німецьким соціологом Н. Луманом (Luhmann 22–25). Згідно із цим терміном, який розробили У. Матурана та Ф. Варела, живі істоти створюють структури, що дозволяють їм проходити послідовний процес самовідтворення (Maturana and Varela 1–145).

Так, Т. Парсонс розглядав соціологію з інституційного підходу. Водночас П. Бурдьє проводить аналіз на рівні дієвців, розглядаючи світогляд людей через призму того, що він називає капіталом (цей термін запозичений у К. Маркса та з економічної літератури загалом) (Bourdieu 280–291). Згідно з П. Бурдьє, кожна людина намагається здобути необхідні для її виживання та самовідтворення в суспільстві (яке можна визначити як певне місце у світі, де і відбувається боротьба за виживання і розвиток) ресурси. Наприклад, бізнесмени намагаються заробити якомога більше грошей задля того, щоб їхній бізнес міг вижити. Водночас люди, що належать до нижчих рівнів суспільства, намагаються покращити свій статус та увійти в середні чи навіть вищі його рівні. Ці ресурси і є капіталом: головна ціль людей у суспільстві – його примноження. На відміну від економістів, П. Бурдьє вважав, що капітал – це не суто економічна категорія, а певна цінність (*value*), яка дає змогу дієвцю досягати своїх цілей у суспільстві (Bourdieu 280–291).

Згідно з класифікацією П. Бурдьє, капітал поділяється на економічний, соціальний, культурний та символічний. Економічний капітал – це фінансова сила, яка має схильність до самонакопичування. Соціальний капітал – це позиція людини в суспільстві (наприклад, соціальні зв'язки). Культурний капітал позначає ті знання, які дозволяють дієвцю адаптуватися до суспільства. Символічний капітал – це цінність, яка позначає легітимність його капіталу загалом (такою цінністю може бути, наприклад, мораль) (Bourdieu 280–291).

Перекладачі володіють усіма згаданими елементами капіталу. По-перше, перекладачі працюють заради економічного капіталу. Для багатьох із них переклад – це основа їхніх доходів. По-друге, в перекладачів є соціальний капітал. З погляду

суспільства вони виконують доволі складну роль «містка» між культурами. По-третє, перекладачі мають культурний капітал, який виявляється, наприклад, у знанні іноземних мов. Саме завдяки йому вони стають перекладачами. Останній чинник, який нерідко є найбільш важливим – символічний. Кожен перекладач має перекладати «вірно» і бути неупередженим. Загалом Т. Ернандес навіть стверджує, що переклад є гібридною формою капіталу (Hernández 509–520).

Вживання і самовідтворення за допомогою капіталу є головною ціллю дієвців. Методи досягнення цієї цілі, а отже, й завдання, пов'язані із цим головним мотивом у поведінці людей, у межах теорії П. Бурдьє визначаються через вплив колективних дій суспільства (тобто інститутів) на дієвців. На його думку, кожна людина набуває габітус. Габітус – це серія поведінкових рис, які дієвець набуває у взаємодії із суспільством і які впливають на його діяльність упродовж життя. В однієї людини може бути декілька габітусів набутих у різних умовах (Simeoni 1–39).

З двох згаданих видів теорій, високої популярності в перекладознавстві досягла теорія капіталу П. Бурдьє. Вона використовується в наукових роботах кількох відомих перекладознавців. Найбільш поширеним підходом до використання теорії капіталу є її застосування до окремих прикладів («кейсів») у межах історії перекладу. Такі дослідники, як Дж. Сапіро, Дж. Ліу, Ф. Вослоо та Х. Самех, досліджували статус англійських перекладів французької літератури, історію китайських перекладів, соціологічну позицію південноафриканських перекладачів і арабські переклади Шекспіра за допомогою теорії капіталу П. Бурдьє (Sapiro, "Translation and the Field of Publishing" 154–166; Liu 1772; Vosloo 72–93; Sameh 1–232).

Теорії капіталу та габітусу П. Бурдьє спричинили серію дискусій, які поєднують у собі елементи перекладознавства, соціології та навіть філософії. Основою для дискусій стала стаття «The Pivotal Status of the Translator's Habitus»,

яку написав перекладознавець Д. Сімеоні (Simeoni 20–39). На основі теорії П. Бурдьє він стверджує, що перекладач є раб габітусу.

Перекладач, згідно із цією теорією, є невидимим. Як результат, суспільство нерідко вимагає, щоб статус кво зберігався і перекладач залишався у своїй позиції. Це необхідно для того, щоб підтримувати ореол «оригіналу» навколо перекладу. В цих умовах перекладач має відповідати тим вимогам, які до нього є в читачів (Simeoni 20–39). Здебільшого таке рабство є добровільним: задля того, щоб заробляти гроші, перекладач сам приймає правила, які йому нав'язує суспільство. Отже, соціологія перекладу має детерміністичний елемент: намагається передбачити поведінку перекладачів на основі соціальних сил, які впливають на них.

Очевидно, що підхід Д. Сімеоні викликав велику дискусію. Багато перекладознавців критикували його за детермінізм. Наприклад, Р. Села-Шеффі у своїй статті в збірнику «Translator Studies (Translator Studies Collection of Articles)» наголошує, що умови, у яких працюють перекладачі, можуть відрізнятися від тих, які описав Д. Сімеоні (Sela-Sheffy 615–622). Наприклад, у літературі, яка тільки зароджується, переклад може мати основну роль, що надаватиме перекладачам незалежність у перекладацькій діяльності. Високий статус перекладача і його відомість також можуть мати велику вагу.

Імплицитну критику «рабства» перекладачів також пропонує Жан-Марк Гуанвік. Цей дослідник показує, що перекладачі дійсно можуть «губитись» у тексті і втрачати свій унікальний «голос». Проте їх вибір матеріалу для перекладу може сильно впливати на бачення світової літератури в певних країнах. Саме перші перекладачі наукової фантастики зробили цей жанр популярним. Щонайголовніше, переклад наукової фантастики дав змогу деяким із перекладачів почати свої письменницькі кар'єри. Нерідко читачі дивилися на імена перекладачів (радше ніж на імена авторів), щоб зрозуміти, чи певний матеріал вартує їхньої уваги (Gouanvic 162–164).

Перекладачі дійсно можуть бути рабами в перекладі. Проте не всі раби є людьми без впливу. Як і в Стародавньому Римі, декотрі могли суттєво впливати на суспільство. Отже, вважаємо підхід Д. Сімеоні тільки частково правильним. Справді, перекладач, який хоче накопичити соціальний та певний фінансовий капітал, має відповідати очікуванням суспільства на початку кар'єри. Як тільки перекладач набуває соціального й символічного капіталу й долає типову проблему невидимості, він чи вона можуть просувати нові наративи в суспільство. Такий «видимий» перекладач може публічно виступати проти чинних підходів до перекладу. Маючи певний «бренд», професіонал може додавати нові методологічні елементи до свого перекладу. Наприклад, репутація видавництва «Абабаламага» дозволила Віктору Морозову, який переклав серію книг про Гаррі Поттера, додати декілька спірних елементів (наприклад, переклад мовлення Гегріда за допомогою західноукраїнських діалектів).

Ця дискусія в межах перекладознавства вказує на недоліки соціологічних теорій П. Бурдьє та Т. Парсонса (вони схожі й відрізняються здебільшого зосередженням на різних рівнях суспільства). Як стверджують критики П. Бурдьє та Т. Парсонса, їхні теорії є детерміністичними за характером (Ormerod 1873–1899; Jenkins 270–281). У їхній площині люди не мають свободи волі: вони діють під контролем інституційних структур. Це призводить до фаталістичних поглядів: суспільство розвивається за критеріями, які є абсолютно поза контролем людей.

3.2. Незалежні соціологічні теорії в межах перекладознавства

У перекладознавстві також постають незалежні теорії щодо соціології в перекладі. Одним із найвпливовіших підходів є *Translator Studies*, «перекладачезнавство». Перекладачезнавство – це напрям у перекладознавстві, який досліджує не переклади, а діяльність перекладачів та інших дієвців, пов'язаних із перекладами. Цей підхід містить, згідно з А. Честерманом, три елементи: текстуальний, когнітивний і соціологічний (Chesterman 19) (що

узгоджується з вимогою конвергентності, яка постає в когнітивній лінгвістиці загалом та особливо в Дж. Лакоффа та М. Джонсона; вважаємо, що А. Честерман (а також М. Тимочко) є одним із найважливіших дослідників у культурному повороті, оскільки в його роботах заклик до комплексності з'явився ще в 1990-х роках, коли соціологічний детермінізм у перекладознавстві досягнув найбільшої популярності – С. М.).

Наступною незалежною теорією щодо перекладу, яка постала саме в перекладознавчій літературі, є теорія перекладацької невидимості Л. Венуті. Згідно з автором, основна соціологічна позиція перекладача – це невидимість: перекладачі здебільшого перебувають у «тіні авторів» (у деяких випадках їхні імена навіть не згадуються) та вимушені вдаватися до одомашнення, яке Л. Венуті розглядає як негативне явище (Venuti, *The Translator's Invisibility* 1–35). Для Л. Венуті воно полягає в стиранні культурних особливостей задля відчуття «природності» та «легкості» перекладів. Така позиція є близькою до робіт уже згадано Д. Сімеоні: перекладач тут також постає як раб.

Водночас сучасні перекладознавці також зосереджуються на більш оптимістичному баченні. Наприклад, чинником, який робить перекладачів менш «невидимими», може стати той факт, що іноді переклад роблять люди, які не є професійними перекладачами. Х. Гуо наводить приклади перекладів китайської літератури, виконаної християнським місіонером Т. Річардом. Завдяки своєму статусу, перекладач міг порушувати норми набагато більше від інших (Guo 420–435). Іноді, перекладач може використати свій капітал науковця чи релігійного діяча для того, щоб просувати нові ідеї та методи перекладу.

До унікальних соціологічних теорій у перекладі можна також віднести теорії маніпуляції в перекладі (Lefevere 45–55; Hermans, "Translational Norms and Correct Translations" 155–169). Перекладачі, завдяки своїй унікальній соціологічній позиції, можуть змінювати деякі тексти, щоб вони відповідали не оригінальним ідеям автора, а радше їхнім поглядам на світ чи нав'язаним їм поглядам на світ.

У соціологічного підходу, як показує М. Вульф, також можуть бути політичні наслідки. Дослідниця стверджує, що соціологічні підходи в перекладі роблять можливим «активістський» поворот у перекладознавстві (Wolf, "The Sociology of Translation and Its "Activist Turn"" 129–143). Знаючи соціологічні умови у своєму суспільстві, перекладачі можуть вирішити перекладати згідно з певною ідеологією. Наприклад, переклад може стати інструментом спротиву певним тоталітарним ідеям. Аналіз такого активізму подає С. Баумгартен у статті «The Crooked Timber of Self-Reflexivity: Translation and Ideology in the End Times», котра розглядає переклад із позицій послідовного антикапіталізму (Baumgarten 115–120).

Як бачимо, позиції соціологічних теорій у перекладознавстві здебільшого є близькими до соціологічних теорій загалом. Значна частина дискусій серед перекладознавців була пов'язана з теоріями самого П. Бурдьє. Щодо соціологічного детермінізму повного погодження немає: деякі дослідники, такі як М. Вульф, справді виступають проти спроб заперечувати свободу волі перекладачів (Wolf, "Sociology of Translation" 337–343). Проте найвпливовіші, як-от Д. Сімеоні, здебільшого справді підтримували детерміністичне бачення.

Це детерміністичне бачення, яке неодмінно поєднувалось із релятивізмом, зрештою, призвело до появи нових поглядів на цензуру в перекладі, які, з одного боку, порушували питання цензури в демократичних ринкових країнах, але з іншого – явно його перебільшили. Під демократичними ринковими країнами розуміємо суспільства, у яких поєднується виборність влади, повага до прав людей і безумовна підтримка приватної власності і як права, і як інституту; на практиці такі суспільства здебільшого входять до ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку).

Дослідження цензури в перекладах, яка є здебільшого саме соціологічним явищем, проводили і в західноєвропейських та північноамериканських країнах, і в Україні: наприклад, дослідження на цю тему можна знайти в таких науковців, як К. Шефнер, Д. Меркл, А. Лефевр, А. Пермінова, З. Тан, І. Устюнсов, Г. Томсон-

Вольгемут, Н. Рудницька, В. Савчин, М. Стецик, Дж. Інґґс, М. Гаврилюк, Л. Пехенауте, І. Юліасрі, Д. Ванг, Дж. Хейлброн, П. Казанова, Е. ді Джованні, М. Вудс, Дж. Сантаемілла (Schäffner, "Translation and Institutions" 204–220; Merkle 240–250; Lefevere 55–66; Пермінова 367–373; Tan, "Censorship in Translation" 322; Tan, "The Fuzzy Interface Between Censorship and Self-Censorship in Translation" 50–60; Üstünsöz 219–232; Thomson-Wohlgemuth 115–124; Rudnytska 97–103; Рудницька 198–203; Savchyn; Стецик 318–326; Inggs 80–91; Гаврилюк і Журба 413–418; Pegenaute 92–93; Yuliasri 105; Wang 621–643; Heilbron 440–441; Casanova 420–423; Di Giovanni 10–17; Woods 38–163; Santaemilia 240–252). Цензуру визначаємо як свідоме втручання в певний текст (включно з перекладами), яке призводить до вилучення з нього фрагментів, які не відповідають ідеології певної групи людей чи всього суспільства.

Загалом наявна література вказує на такі тенденції пов'язані із цензурою в перекладах:

1. Поза основними центрами розвитку інновацій та демократичних інститутів (тобто Західної Європи, Північної Америки та Австралії), дослідження цензури здебільшого стосуються перекладу в авторитарних і тоталітарних режимах, які доволі часто панували або продовжують панувати в цих країнах. Авторитарні й тоталітарні країни визначаємо як суспільства, в яких головним джерелом будь-яких рішень є або певна людина (автократ), або організація, що нав'язує всьому суспільству певну ідеологію (тоталітаризм).

2. У західноєвропейських та північноамериканських дослідженнях значний пласт літератури стосується цензури в розвинутих ринкових демократіях (є дослідження, які стосуються і їхнього становлення у XVIII–XIX століттях, і розквіту у XX–XXI століттях). Основним твердженням, яке доводять такі автори, як А. Лефевр, Дж. Хейлброн, П. Казанова, Е. ді Джованні є те, що переклад і перекладацька теорія загалом використовуються для того, щоб приховати децентралізовану ринкову цензуру на Заході й навіть просувати колоніальні

перекладацькі практики в «пригнічених» країнах (Lefevere 1–134; Heilbron 440–441; Casanova 420–423; Di Giovanni 10–17). У тій чи іншій формі, ці та багато інших дослідників (наприклад, М. Тимочко, Ш. Саймон, Е. Аптер, Г. Турі) просувають ідею про те, що переклад – це інструмент ідеологічної боротьби, яким дуже активно послуговуються не тільки в країнах із центральною ідеологією, а й у демократичних ринкових країнах (Tymoczko 1–336; Simon 1–208; Apter 1–382; Toury 1–311).

3. Найбільш поширені форми цензури пов'язані з доволі невеликим колом тем. Наразі цензують такі питання: статеві стосунки, критика певних державних ідеологій (демократія, лібералізм, вільний ринок, соціалізм, фашизм, консерватизм) та релігій, аморальна поведінка. Зрештою, аналіз різних джерел показує, що цензують такі інститути та дієвці: державні структури, недержавні структури (церкви чи НДО), видавництва та їхні співробітники, перекладачі.

З погляду матеріалізму виникнення, перебільшення ролі цензури в перекладах, виконаних у демократичних ринкових країнах, і навіть її виправдання задля допомоги групам населення, які зазнають утиску є доволі спірною позицією. Вважаємо некоректним порівняння цензури в авторитарних і тоталітарних країнах, де за переклад, що не відповідає інтересам влади, можна опинитись у в'язниці або навіть бути страченим, з не завжди прозорими перекладами в демократичних ринкових країнах, які в найгіршому випадку принесуть збитки видавництвам і тимчасово зіпсують репутацію перекладача. Безперечно, деякі з цих перекладів несуть у собі певну ідеологію, яка навіть може визначати політику певного видавництва. Проте в ринковому суспільстві скандальний «маніпулятивний» переклад можна критикувати. Особливістю ринкових економік є наявність великої кількості видавництв, що конкурують: якщо одне видавництво не може перекласти твір без маніпуляції і цензури, в іншого це може вийти.

Саме через це дотримуємося думки, що перекладацьку цензуру в демократичних ринкових країнах треба чітко відокремлювати від цензури в авторитарних і тоталітарних країнах. Маніпуляція перекладами в демократичних

ринкових і в авторитарних/тоталітарних країнах – різні явища, які вимагають незалежних досліджень і, вірогідно, методології.

Демократичні ринкові країни мають тенденцію до мінімізації цензури, оскільки вона становить пряму небезпеку для суспільства через загрозу викривленого сприйняття світу. Безумовно, цензура є і в таких суспільствах, але, на відміну від авторитарних і тоталітарних країн, у них вона програє в боротьбі з тенденцією до свободи слова, яка економічно є більш надійною.

Водночас це зовсім не означає, що проблеми цензури в перекладах у західноєвропейських та північноамериканських країнах немає. Наразі це питання порушується і в США, і в ЄС доволі часто, оскільки деякі видавництва, які займають велику частину ринку, дійсно просувають власні погляди чи, наприклад, підтримують популярні серед різноманітних активістів ідеї через страх фінансових збитків. Брак досліджень на цю тему може підвищити ризик автократичних перетворень у цих суспільствах. Суспільна роль перекладознавців, котрі працюють над такими дослідженнями, дуже важлива: вони захищають демократичні цінності й дозволяють суспільству побачити загрози до того, як ті переростають у дійсно небезпечні процеси.

3.3. Інтерпретація теорій капіталу та структурного функціоналізму з погляду матеріалізму виникнення

У межах теорії капіталу П. Бурдьє та функціонального структуралізму Т. Парсонса постає проблема детермінізму й релятивізму (які є нерозривними попри всю парадоксальність такого зв'язку). У цих теоріях інститути чи певні інші чинники (наприклад, тенденція до накопичення капіталу) мають вирішальний вплив на поведінку людей. Відповідно, етичність людської поведінки чи навіть світобачення повністю залежить від інститутів чи певних зовнішніх структур, що призводить до їхньої несумісності, а отже, й релятивізму. Існує багато світобачень, які неможливо оцінити об'єктивно. Рішення для цієї проблеми, які за природою

близькі до матеріалізму виникнення, були розроблені такими соціологами, як Е. Гідденс, Б. Лаір та Б. Латур (Giddens 156–166; Lahire 1–271; Latour, *Reassembling the Social* 200–300).

Отож Е. Гідденс розробив теорію так званої структурації: це процес, у межах якого дієвці впливають на інститути, а інститути на дієвців (Giddens 156–166). На думку вченого, інститути відіграють значну роль у діяльності людей. Вони створюють межі, у яких люди діють та ті форми капіталу, якими вони володіють. Водночас суспільство складається з дієвців, які мають діяти для того, щоб так чи інакше впливати на суспільство. Схожі форми капіталу часто породжують людей із різними поглядами. Історія багатьох революцій, наприклад, вказує, що революціонери – це люди, які належать до середніх та вищих рівнів суспільства та не є маргіналами (Goldstone 92–121; Brinton 1–150). Наявність високого культурного, соціального, символічного та економічного капіталу не означає, що в дієвця будуть консервативні чи помірні погляди. Маргінальність визначаємо як ситуацію, у якій певний дієвець (маргінал) не є важливим для відтворення суспільства й дистанціюється від нього. Класичним прикладом маргінальності є довготермінове безробіття, через яке дієвець може повністю втратити зв'язок із суспільством.

Зрозуміти суспільство можна тільки крізь призму одночасного аналізу інститутів, які створюють простір для дій та окреслюють його, і дієвців, які роблять вибір у певних межах (тобто мають доволі високий рівень свободи волі). Загалом теорія структурації вказує на подвійну причинність у соціології: інститути породжують певні характеристики в людей, але люди можуть своїми діями впливати на них.

Так, Б. Лаір розробив теорію плюрального дієвця, яка заперечує існування єдиної ідентичності в людей, критикуючи П. Бурдьє. На думку автора, інститути в суспільстві плюральні: школа, релігія та робота створюють у межах однієї людської свідомості декілька різних особистостей, а тому й декілька альтернативних

габітусів (Lahire 11–36). Кожен інститут може вимагати доволі різні, часто й суперечні, цінності та поведінку. В таких умовах плюральний дієвець здобуває свободу: суперечності між різними сторонами особистості можуть призводити до появи непередбачуваних антисистемних поглядів навіть серед успішних людей. З погляду матеріалізму виникнення ця теорія вказує на один із механізмів появи де-факто свободи волі в людей: наявність конкурентних тенденцій в інститутах. Хоча П. Бурдьє визнавав існування кількох габітусів в однієї людини, він не розглядав потенційні конфлікти між ними як джерело свободи волі.

Ще однією соціологічною теорією, яка дозволяє відмовитися від соціологічного детермінізму, є теорія актора-мережі (actor-network theory). Згідно із цією теорією, значними для комунікації є не зв'язки між людьми, а зв'язки між усіма предметами, що беруть участь у певній діяльності (Latour, *Pandora's Hope* 63–87; Latour, *Aramis* 293–303). Наприклад, у комунікації між двома людьми за допомогою програми Skype велику роль грає і сам Skype, який є рівноцінним «учасником» комунікації. Логіка Б. Латура, творця теорії, доволі проста: комунікація не була б можливою без цієї програми. З погляду наведеної проблеми, ця інформація означає, що соціологічний детермінізм неможливий хоча б через те, що на людей впливають речі поза суспільством (*саме у визначенні соціологів* – С. М.). Ця теорія також відображає подвійні причинно-наслідкові зв'язки, вказуючи на те, що й технології породжені людством є не просто інструментами: вони також мають низхідний вплив на людей (Latour, *Reassembling the Social* 200–300).

Для перекладознавства наведені теорії є надзвичайно важливими. По-перше, теорія структурації та плюрального дієвця повністю руйнує логіку «рабства» в перекладі, яку запропонував Д. Сімеоні (Simeoni 1–39). Перекладачі можуть йти проти суспільства й робити це успішно через те що, по-перше, більшість інституційних меж створює широкий простір для діяльності й, по-друге, наявність кількох ідентичностей у перекладачів робить неможливою ситуацію, у якій усі перекладачі будуть конформістами.

По-друге, теорія структурації та актора-мережі дає можливість відмовитися від типової моделі, орієнтованої на дієвців, у межах якої аналізують тільки дії перекладачів, авторів і читачів. Як стверджує Х. Бузелін, основним висновком із соціологічної теорії Б. Латура для перекладознавства є необхідність аналізувати набагато більше чинників у перекладах, ніж у традиційному аналізі перекладів (Buzelin 193–194). На переклад може впливати й перекладацька політика влади, і редактори, і видавці, і навіть технології.

На основі цих близьких до матеріалізму виникнення теорій і їхнього застосування в соціології перекладів можна виокремити такі особливості:

1. Усі переклади здебільшого є результатом роботи перекладацьких команд (наприклад, перекладача та редактора), радше ніж поодиноких перекладачів. У таких умовах, на переклад впливає не тільки бачення перекладача, а і його команди (Odrekhivska, "Translation Editology" 92-100). З дослідницького погляду це означає, що досліджувати необхідно не тільки погляди перекладачів, а й погляди суспільства, в якому він чи вона жили/живуть. Це можна зробити за допомогою аналізу комунікації, пов'язаної з перекладом (якщо така наявна) або аналізу загальних суспільних тенденцій (якщо доступу до такої інформації немає). Ізольований аналіз суспільства чи перекладача не дасть змогу зрозуміти поведінку перекладача та інших дієвців. Переклад – колективна творчість, але в неї є лідер – сам перекладач.

2. Головною проблемою соціокультурних теорій у перекладознавстві є зосередження на «силі» та «утиску». В таких умовах переклад розглядається крізь призму конфліктів (Переклад = Конфлікт). Згідно з теоріями, які розвиваються від часів культурного повороту, перекладач перебуває в прихованій війні із суспільством, яке намагається зробити з нього «добровільного раба», що буде сліпо просувати наративи, вигідні цьому суспільству. Вихід із цієї ситуації – повстання у формі «активізму» та «субверсії» (тобто підриву), головною метою якого часто є переклад «неправильних» творів і «правильний» переклад ідей, ворожих

суспільству. Активізм та субверсію часто просувають як інструмент для перемоги над упередженнями в перекладах, але те, що він ґрунтується на переконанні у ворожості суспільства до перекладачів, вказує на ідеологізованість усього напрямку й утопічність його тверджень.

3. Перекладачі перебувають під впливом ідеології суспільства, але не залежать від неї повністю. Багатосторонність людського досвіду означає, що перекладачі можуть бути стійкими і до внутрішніх упереджень, і до упереджень усього суспільства. Упередженість – це необ’єктивний погляд на деякі явища, який побудовано на основі наявних поглядів людини, що їх сприймає. Упередженість може набувати різних форм, але здебільшого є політичною та ідеологічною за природою. Згадане зображення перекладу як конфлікту тільки частково відповідає дійсному стану речей. Таке визначення – результат зведення перекладу до інструменту міжгрупової боротьби. Більша частина аналізу маніпуляцій у перекладі ігнорує або недооцінює такі чинники, як брак якісної перекладацької освіти, низький технологічний рівень, брак розуміння перекладацької етики, особливості людських мов і ще низку факторів.

У поєднанні з когнітивними теоріями всі ці особливості дозволяють утвердити недетерміністичну концепцію перекладу, згідно з якою:

1. Переклад як діяльність є пізнавальним процесом, спрямованим на максимально точне відтворення оригіналу (*очевидно, що це визначення є суто когнітивним і не стосується інших рівнів, на яких можна розглядати переклад – С. М.*). Отже, якщо послуговуватися підходом Л. Венуті, правильною є інструментальна модель перекладу (головна ціль перекладу – близькість до оригіналу та еквівалентність) (Venuti, *Contra Instrumentalism* 1–216).

Текст-джерело є вербалізацією задуму, який постає у свідомості його автора. Цей задум створюється за допомогою простих концептів і концептуальних сумішей мови-джерела. Перекладач не має прямого доступу до самого задуму й може покладатися тільки на його вербалізацію та деякі коментарі автора (наприклад,

паратексти, які визначаємо як супровідний текст, що додається до оригінального тексту чи перекладу і використовується для роз'яснення дій автора/перекладача та їхніх поглядів на певний текст). У таких умовах відбувається процес сприйняття твору і відтворення (або, якщо послуговуватися конструктивістськими термінами, реконструкція) задуму автора оригіналу на основі самого оригіналу, паратекстів та інших джерел. Зрештою, перекладач створює переклад, який є вербалізацією реконструкції задуму автора оригіналу у свідомості перекладача за допомогою простих концептів цільової мови й концептуальних сумішей мови-джерела або концептуальних сумішей цільової мови. В таких умовах джерелом еквівалентності стає сам світ: реконструкція можлива тільки на основі текстів, паратекстів і розуміння загального простору, в якому жив чи живе автор. І тексти, і паратексти є матеріальними фактами, оскільки існують у матеріальній формі й передають значення за допомогою засобів, розроблених на соціальному рівні матерії. Абсолютно правильний переклад вимагає від перекладача неможливого: стати автором оригіналу в момент створення оригіналу.

2. Те, що переклад містить такий суб'єктивний елемент, спричиняє сумніви в неупередженості перекладів і навіть у можливості перекладати взагалі. Скептично налаштований щодо можливості існування неупереджених перекладів Л. Венуті бачить маніпуляцію невіддільною частиною будь-якої перекладацької діяльності (Venuti, *The Translator's Invisibility* 1–336). Схожі погляди притаманні й іншим теоретикам культурного повороту (хоча не завжди приймають таку радикальну форму). Як зазначалося, ідеальний переклад може створити тільки автор оригіналу в момент його написання, з чого в межах цього підходу випливає або радикальний висновок про неперекладність, або повна відмова від перекладу (переписування, *rewriting*), або песимістичний погляд на переклад, як на криве дзеркало, що відтворює оригінал, але робить його майже невпізнаваним.

З погляду матеріалізму виникнення такий скепсис не є виправданим. Теорія маніпуляції в радикальній формі (вважаємо, що маніпуляція існує, але вона

обмежена великою кількістю інших явищ, тому й використовуємо тут цей термін – С. М.) є тільки формою такого ж радикального скепсису щодо пізнаваності світу в релятивістських теоріях загалом. Релятивісти (а отже, і прихильники радикальної маніпуляції) стверджують, що люди не можуть об'єктивно пізнавати світ і завжди додають у нього елемент власних переконань. Якщо світ неможливо пізнати без «забруднення» суб'єктивними чинниками, то непізнаваним стає і текст-джерело, що робить переклад неможливим. До цієї проблеми додається ще й те, що справжні наміри автора приховано від читачів, котрі можуть перекладати тільки вербалізацію цих намірів. Як стверджував Р. Барт, на основі такого підходу, «автори померли», оскільки будь-які спроби вгадати наміри авторів на основі їх життя та загальної соціально-економічної ситуації, у якій вони жили, є беззмістовними (Barthes).

Отож Л. Вітгенштайн, критикуючи такі погляди, закликав читачів завжди ставити питання щодо будь-яких релятивістських тверджень: а який вигляд мав би світ, якби це твердження дійсно було б правдивим (Wittgenstein, *On Certainty* 1–93)? Сумнів в тенденції перекладів до об'єктивності є водночас і сумнівом в існуванні світу й можливості пізнання взагалі (*це твердження метафоричне і стосується принципів мислення, а не дійсних поглядів перекладознавців, які підтримують такі ідеї* – С. М.). Світ, який люди не могли б пізнавати, дуже швидко знищив би людей через те, що всі їхні дії не відповідали б дійсному стану речей у світі, а тому були б потенційно фатальними. Різні цивілізації існують уже 10 000 років. Виду *Homo sapiens* приблизно 35 000 років, а гомініди, близькі предки людей, існували ще 1,5 мільйона років тому. Те, що люди успішно виживають так довго і пристосовують світ до власних потреб, означає тільки одне: вони мають можливість пізнавати часткові абсолютні істини. Це не гарантує, що не буде помилок і що людство не може загинути через них, але попередніх успіхів досить для твердження про пізнаваність. Ця особливість вірна і для перекладу: він має тенденцію до об'єктивності і як результат, і як процес.

Щобільше, в маніпуляційному баченні перекладу є ще одна суперечність. Переклад дійсно не є ізольованим від суспільства. Він може існувати тільки в його межах, а тому виконує серію важливих для виживання і відтворення функцій. Як зазначалося, переклад – це один із підвидів пізнавальної діяльності. Маніпуляція в перекладах – це спотворене відображення світу, а спотворене відображення світу – основа для розпаду будь-якого суспільства. Переклад як і будь-яке пізнання, не може бути повністю об'єктивним, але, як показує людська практика, він є доволі об'єктивним для того, щоб здебільшого не сумніватися в істинності перекладів. Маніпуляція може існувати тільки як тенденція, але не основний елемент перекладу.

4. Маніпуляція в перекладах поза всяким сумнівом існує, на що вказує низка досліджень на цю тему. Матеріалізм виникнення утверджує як основу для дослідження будь-якого явища комплексність і відмовляється від твердження, що будь-які популярні теорії заперечуються повністю і знищуються в наукових чи ідеологічних революціях. Їхня популярність вказує на те, що вони відповідали чомусь істинному у світі, оскільки популярність вимагає і успішного практичного застосування. Ця відповідність неповна – очевидно, що лінгвістичні підходи в перекладознавстві загалом невірні, але багато з їхніх засадничих елементів є істинними. Для маніпуляції у великих масштабах (тобто випадків, у яких змінюватиметься не тільки певний фрагмент у творі, але і весь його задум) необхідні певні умови, поза якими вона мало ймовірна. Вважаємо, що цими умовами можуть бути такі явища (цей список не є вичерпним):

а) перевага релятивістських або детерміністських переконань у поглядах певного видавництва/перекладача чи суспільства загалом. Як зазначалося, релятивізм та детермінізм – нерозривні. Саме тому основою для маніпуляції є саме таке поєднання релятивізму та детермінізму. Наприклад, людина, переконана в абсолютній перевазі своєї культури над іншими (культурний детермінізм), очевидно, розглядатиме інші культури відносно до своєї і здебільшого з

негативного погляду. Релятивізм у формі постмодернізму не є повністю помилковим: він є реакцією на узурпацію «абсолютної правди» про світ різними теоріями, обмеженими однією сферою досліджень та епохою. У минулому така узурпація у формі економічного чи біологічного детермінізму призвела до десятків мільйонів смертей, коли такі детерміністичні теорії стали основою для політичних дій. Заклик до відкритості суспільства та демократизації, зрештою, пов'язаний саме із релятивізмом та постмодернізмом.

Проте соціологічний та економічний детермінізм цих теорій сам по собі призводить до того, що вони досягають радикально протилежних цілей: постмодерністські теорії сьогодні використовуються для підриву певності у всіх цінностях демократичних ринкових країн, які призвели до неймовірного прогресу в усіх сферах людського життя і завдяки яким постмодерністи взагалі можуть писати свої праці. В таких умовах основою для будь-якої маніпуляції є навіть не певні ідеологічні переконання, а односторонність в ідеологічних переконаннях: тоталітарне мислення і детермінізм;

б) наявність матеріального зацікавлення в маніпуляції. Деякі видавництва в демократичних ринкових країнах можуть маніпулювати перекладами заради прибутків; це ж стосується деяких перекладачів. В автократіях мотивація схожа, але з фінансовим елементом може поєднуватися можливість адміністративного чи кримінального переслідування. Отже, маніпуляція в демократичних ринкових країнах тільки можлива, але не обов'язкова, а в авторитарних чи тоталітарних – неминуча;

в) низький рівень професійної підготовки перекладачів. Йдеться про брак знань щодо правильної роботи з джерелами, технічними засобами, складними з етичного погляду ситуаціями тощо. Без достатньої підготовки перекладач може «вчитати» в текст те, чого в ньому не було.

Водночас перекладач і з високим рівнем підготовки (що неодмінно означає і розуміння загрози маніпуляції в перекладах), і захищений від адміністративного та

фінансового впливу з боку різних груп суспільства з великою ймовірністю не буде безпосередньо маніпулювати перекладами. В таких умовах можливі тільки незначні за масштабами «чесні» помилки, які можуть бути результатом несвідомої маніпуляції або недостатньої уваги. Несвідому маніпуляцію визначаємо як таку, що відбулася без наміру перекладача чи інших дієвців, через вплив панівної в певному суспільстві ідеології.

5.3 погляду матеріалізму виникнення, значення не є притаманним конкретним словам чи граматичним структурам, а виникає з їхнього використання, а тому й поєднання. Отже, будь-який художній твір можна розділити на рівні. Такими рівнями є лінгвістичний, епізодичний та тематичний. Лінгвістичний рівень містить слова поєднані в окремі речення і, зазвичай, є найменшою структурною одиницею в текстах. Епізодичний рівень містить групи речень і параграфів поєднані єдиним наративом (ці групи і є епізодами). Зрештою, тематичний рівень містить основні теми твору (наприклад, засудження тоталітаризму), які постають із чіткої послідовності епізодів (саме тому цей рівень також можна назвати тематично-організаційним). Епізодичний і тематичний рівні спираються на лінгвістичний, але не залежать від нього повністю. Дрібні зміни на лінгвістичному рівні в перекладах не руйнують епізодичний і тематичний рівні, які можуть компенсувати втрати на лінгвістичному рівні. Для того, щоб змінити тематичний рівень необхідно зробити послідовні зміни і на лінгвістичному, і на епізодичному рівнях. Тобто зміни мають набувати системного характеру (надалі називатимемо цю особливість принципом системності).

Лінгвоконцепт або вербалізований концепт виражається одночасно на всіх трьох рівнях: ізолювати лінгвоконцепт тільки на лінгвістичному рівні неможливо, оскільки концептуальні системи в художній літературі містять не тільки низхідні, а й висхідні причинно-наслідкові зв'язки. Наприклад, тематика твору може суттєво впливати на інтерпретацію деяких слів читачами. Текст – це не тільки набір слів, а складна структура, яка виникає з поєднання слів. Досліджувати лінгвоконцепт

можна тільки з урахуванням того, що його характеризують подвійні причинно-наслідкові зв'язки. На практиці це означає, що лінгвоконцептуальні виміри неможливо зрозуміти в ізоляції від літературних, а тому й соціальних та когнітивних.

6. Зважаючи на можливість і повноцінного відтворення концептуальної системи мови-джерела, і використання концептуальної системи цільової мови в перекладі, постає питання про визначення одомашнення та очуження, які є найпопулярнішими макростратегіями перекладу. Стратегії перекладу визначаємо як усталені підходи до перекладу цілих творів або деяких фрагментів і поділяємо на макростратегії та мікростратегії. Мікростратегія перекладу – це стратегія, яка використовується на лінгвістичному рівні й має обмежений вплив поза конкретним словом чи реченням. Прикладами мікростратегій є калькування чи описовий переклад. Макростратегія перекладу – це стратегія перекладу, яка використовується на епізодичному й тематичному рівнях тексту. Вона позначає загальний підхід перекладача до перекладу.

Найімовірнішою формою взаємодії двох основних макростратегій є компроміс між одомашненням та очуженням (з можливістю переваги однієї макростратегії над іншою). Хоча можна уявити переклади з повним очуженням чи з повним одомашненням, вони не з'являються на практиці. Очуження – це повна відмова від концептуальної системи цільової мови і механічне перенесення усіх мовних структур мови-джерела. Одомашнення – це повна відмова від концептуальної системи мови-джерела і використання концептуальної системи цільової мови в перекладах.

Повне очуження (тобто повна відмова від концептуальної системи цільової мови, механічне перенесення усіх мовних структур мови-джерела) має такі проблеми: переклад може бути складним і навіть неможливим для сприйняття з погляду мовців цільової мови, а тому вимагатиме або великої кількості паратекстів і описових пояснень складних термінів, які сильно розширюють текст, або

академічного знання мови-джерела. З іншого боку, повне одомашнення призведе до таких проблем: ігнорування культурних особливостей оригіналу і, як результат, високий ризик спотворення оригінального задуму.

Загалом дихотомію одомашнення/очуження можна зобразити як вибір між легкістю розуміння і точністю відтворення. Якщо розглянути цю ситуацію з погляду матеріалізму виникнення, то очуження – це спроба відтворити всі концептуальні суміші і прості концепти з лінгвістичного рівня заради збереження всієї концептуальної системи оригіналу, а одомашнення – спроба зберегти загальну концептуальну систему на тематичному та епізодичному рівнях, попри зміни її внутрішніх елементів. Перекладачі зазвичай обирають певну пропорцію одомашнення та очуження, підкреслюючи за допомогою останнього ті елементи, які, на їхню думку, є важливими в тексті автора оригіналу й, нейтралізуючи те, що не є основним. Нейтралізація – це мікростратегія перекладу, яка полягає в тому, що певний фрагмент втрачає культурні, емоційні та інші смисли і зберігає лише денотативне значення. Цей інтерпретаційний елемент і став основою для розповсюдження релятивістських настанов у перекладознавстві.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНИХ ВИМІРІВ АНГЛІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

4.1. Основні методологічні принципи дослідження англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду

У 1 розділі цієї роботи окреслено філософський напрям (матеріалізм виникнення), навколо якого побудовано всі теорії в цій дисертаційній роботі, і названо дві головні методологічні вимоги цього напрямку: критерій діахронічності та критерій конвергентності. Мета цього підрозділу – пояснити, як вони використовуватимуться в дослідженні англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду на практиці й поєднати їх із традиційною для перекладознавчих досліджень методологією.

По-перше, в цьому дослідженні дотримано критерію діахронічності, який вимагає розглядати переклади української прози міжвоєнного періоду в розвитку. Перший переклад у вибірці й перший відомий англійський переклад української прози міжвоєнного періоду опубліковано 1935 року. Це англійський переклад повісті-поєми «Поза межами болю» О. Турянського. Останні переклади у вибірці, якими є «Байгород» Ю. Яновського і, частково, «Місто» В. Підмогильного, опубліковано 2018 року. Саме на цьому році також зупиняємо розгляд (тобто охоплено період від 1935 до 2018 року включно).

Найближчим відповідником критерію конвергентності в перекладознавстві є методологічний принцип інтердисциплінарності. Інтердисциплінарність як принцип встановилася у перекладознавстві впродовж останніх сорока років. Вона позначає поєднання перекладознавства з культурологічними, історичними та соціологічними дослідженнями. В межах цього підходу переклад необхідно розглядати не тільки як лінгвістичне чи літературне явище, а і як явище

соціокультурне. В цьому дослідженні поєднано декілька теоретичних напрямів, які і становлять основу його методології. Такими напрямками є:

1. Когнітивна лінгвістика (на основі досліджень Дж. Лакоффа та М. Джонсона) є теоретичною основою дослідження лінгвоконцептуальних вимірів англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду. З когнітивного погляду переклад є складним когнітивним процесом, у межах якого перекладач інтерпретує оригінал і на основі інтерпретації оригіналу створює цільовий текст. Когнітивна лінгвістика розглядає переклад як складне й багатогранне явище, що неможливо аналізувати тільки на одному рівні (наприклад, мовному).

По-перше, переклад містить невербальний компонент: як вказують Дж. Лакофф та М. Джонсон, велика частина людського мислення є позамовною і відбувається підсвідомо. По-друге, переклад містить і мовний компонент: дослідження концептів здебільшого вимагає саме аналізу людської мови, оскільки людські концепти здебільшого матеріалізуються в ній. По-третє, Дж. Лакофф та М. Джонсон стверджують, що біологічний (наприклад, на основі дослідження мозкових процесів) і лінгвістичний розгляд людських мов є недостатнім. Люди є соціальними за природою, а тому когнітивні дослідження також нерозривно пов'язані з дослідженням суспільства, в якому постають ті чи інші концепти.

У межах цього дослідження можливим із практичного погляду є розгляд перекладів на феноменологічному й соціокультурному рівнях. Лінгвоконцептологія як напрям в когнітивній лінгвістиці розглядає мову та переклади саме на них. Вона перебуває на антропоцентричній позиції, згідно з якою людина і людство є центральними для гуманітарних досліджень. Отже, лінгвоконцептуальні дослідження розглядають вплив відображення світу індивідом та суспільством на мову та мовлення у різних формах (включно з перекладами) (Космеда 207-220).

2. Соціокультурний підхід (П. Бурдьє, Т. Парсонс, Н. Луманн, Н. Феркляф): когнітивні підходи в лінгвістиці й перекладознавстві містять елемент

соціокультурного аналізу. Оскільки Дж. Лакофф та М. Джонсон часто проводять де-факто соціологічний аналіз у межах своїх робіт, доречним також є використання сучасних соціокультурних теорій у перекладознавстві. Такі теорії здебільшого побудовані на твердженні про те, що переклад треба розглядати як практику, що формується в межах суспільства й відображає ідеологічні, соціальні та історичні умови його розвитку. Оскільки когнітивна лінгвістика здебільшого зосереджена на біологічних та філософських аспектах когніції, додаємо до аналізу лінгвоконцептуальних вимірів у цій роботі соціокультурний аналіз, побудований на основі теорій капіталу та габітусу П. Бурдьє. Також застосовуємо теорії Т. Парсонса, Н. Лумана та Б. Латура, коли необхідно виконати поглиблений аналіз.

Зрештою, на основі такої методологічної основи постають такі методи дослідження:

1. Дискурс-аналіз – це аналіз мовно-стилістичних особливостей певного дискурсу з проекцією на історико-культурний контекст. У цьому дослідженні він полягає в з'ясуванні й окресленні зв'язку між історико-культурним контекстом та мовно-стилістичними особливостями перекладів та їхніх паратекстів.

В межах цього аналізу необхідно розглянути тексти на декількох рівнях задля того, щоб зрозуміти, які маркери світобачення відображено в них. У цій роботі такими рівнями є лінгвістичний, епізодичний і тематичний. Розгляд на кількох рівнях притаманний для дискурс-аналізу, але наявний у науковій літературі поділ на текстуальний, інтерпретаційний та контекстуальний рівні не зовсім відповідає потребам цього дослідження. Інтерпретаційний та контекстуальний рівні здебільшого пов'язані з історичними й соціологічними особливостями, а текстуальний рівень передбачає аналіз текстів на рівні лексики (Fairclough, *Language and Power* 20–30). Вважаємо за необхідне розширити аналіз до лінгвістичного, епізодичного й тематичного рівнів. Аналіз цих рівнів зазвичай вимагає техніки так званого глибинного прочитання, у межах якої оригінали та переклади уважно розглядаються на лінгвістичному рівні з одночасним

врахуванням зв'язку з епізодичним і тематичним рівнями, а також загальним історичним та соціальним контекстом.

Усі тексти необхідно розглядати у зв'язку з реальними соціальними та історичними обставинами, в яких вони постали. Отже, дискурс-аналіз передбачає розуміння основних особливостей часово-просторових періодів, у які з'явилися тексти-джерела і їхні переклади. Ці особливості містять не тільки політичні, а й культурні уподобання, які постають у певну епоху. У цій роботі проводимо дискурс-аналіз на основі паратекстів, які інтегруємо в соціокультурний контекст за допомогою теорії капіталу та габітусу П. Бурдьє. Загалом дискурс-аналіз дозволяє зрозуміти, які погляди формуються в перекладачів на тлі певних епох, а також виокремити світогляд, який відображають різноманітні фрагменти текстів. В межах нашого дослідження використовуємо цей метод для встановлення поглядів перекладачів та авторів оригіналів та виокремлення маркерів світобачення.

2. Порівняльно-зіставний аналіз вихідного та цільового текстів полягає в порівнянні і зіставленні оригіналів та перекладів задля виокремлення основних особливостей та тенденцій, що постають в них, за допомогою аналізу різноманітних трансформацій на лінгвістичному, епізодичному та тематичному рівнях. У цій роботі порівнюємо та зіставляємо переклади фрагментів, у яких вербалізуються маркери світобачення, задля виокремлення відмінностей між оригінальними фрагментами та перекладами і перекладацьких стратегій.

3. Кількісний аналіз полягає у класифікації та підрахунку тенденцій, що виявляються у вибірці, з метою встановлення їхньої частотності та домінантних характеристик. Шостий розділ цієї роботи засновано на вибірці з 898 елементів, які необхідно класифікувати, а потім підрахувати задля розуміння частоти вживання певних концептів/лексем та інших тенденцій в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду. Цей аналіз дасть змогу підкріпити інші спостереження в дослідженні (наприклад, щодо основної для всіх цих перекладів тенденції до одночасної експлікації та скорочень).

4. Когнітивно-дискурсивний аналіз – це аналіз взаємозв'язку між світобаченням мовця і його вербалізацією в дискурсі. В застосуванні до перекладознавства когнітивно-дискурсивний аналіз полягає в аналізі впливу світогляду перекладачів на перекладацькі рішення. Когнітивно-дискурсивний аналіз спирається на ідеї Дж. Лакоффа, який досліджує як уявлення американців про сім'ю відображаються в американському політичному дискурсі. У нашому дослідженні застосовуємо когнітивно-дискурсивний аналіз для того, щоб дослідити вплив ідеологічних переконань перекладачів та їхнього унікального культурного досвіду на відтворення маркерів світобачення в перекладах, які визначаємо на основі дискурс-аналізу. Цей аналіз проводимо на основі зіставлення основних тенденцій відтворення маркерів світогляду з поглядами та культурним досвідом перекладачів, а також паратекстами.

Отож дискурс-аналіз допомагає встановити погляди перекладачів та виокремити маркери світобачення, які постають в оригіналах. Порівняльно-зіставний аналіз вихідного та цільового текстів дозволяє дослідити, як маркери світобачення відтворено в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду, а кількісний аналіз допомагає встановити основні тенденції у відтворенні цих маркерів. Зрештою, когнітивно-дискурсивний аналіз встановлює взаємозв'язок між основними мікро- та макростратегіями в перекладах і поглядами та культурним досвідом перекладачів, дозволяючи виокремити основні лінгвоконцептуальні тенденції англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду.

4.2. Алгоритм проведення дослідження

Загалом алгоритм проведення дослідження виглядає так:

1. Створення бібліографії анломовних перекладів української прози міжвоєнного періоду.

2. Відбір творів для аналізу: на цьому етапі необхідно провести загальний огляд усіх наявних джерел, виокремити фундаментальні тенденції в цих джерелах і обрати переклади, які найбільш послідовно відтворюють основні тенденції англomовних перекладів української прози міжвоєнного періоду.

3. Аналіз поглядів та культурного досвіду авторів текстів-джерел та перекладачів на основі паратекстів та обраних оригінальних текстів (6 романів, які належать до міжвоєнного періоду). На цьому етапі насамперед застосовується дискурс-аналіз задля визначення ідеологічних поглядів авторів текстів-джерел і перекладачів на тлі історико-культурного контексту, в якому вони постали.

4. Інтерпретативний аналіз (глибинне прочитання або close reading) обраних творів і їхніх перекладів на тематичному, епізодичному та лінгвістичному рівнях здійснюється для виокремлення основних маркерів світобачення, що відображають авторську інтерпретацію універсальних концептів відповідно до ідеологічних переконань та перекладацьких стратегій, застосованих для їхнього відтворення. На цьому етапі активно застосовується дискурс-аналіз, порівняльно-зіставний аналіз вихідного та цільового текстів та кількісний аналіз.

5. Аналіз взаємодії між ідеологічними поглядами та культурним досвідом перекладачів та мікро- та макростратегіями перекладів маркерів світобачення задля виокремлення основних лінгвоконцептуальних вимірів англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду.

6. Інтерпретація результатів з особливим акцентом на системні зміни в перекладах. Оскільки традиційна інтерпретація феноменологічно-соціокультурного напрямку когнітивного підходу в перекладознавстві, яку розглянуто в другому і третьому розділах, не може надати переконливого пояснення явищам, які трапляються в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду, аналізуємо результати не тільки з погляду такої інтерпретації, а й із погляду оновленої версії цієї теорії, що заснована не на суміші релятивізму й

детермінізму, а на недетерміністичному й нерелятивістському матеріалізмі виникнення.

Отже, традиційна інтерпретація феноменологічно-соціокультурного напрямку когнітивного підходу в перекладознавстві (надалі традиційна інтерпретація КСТ або когнітивних та соціокультурних теорій) полягає у твердженні про те, що різні мови й суспільства породжують несумісні концептуальні системи або шаблони поведінки (габітуси), що робить переклад неможливим або схильним до маніпуляцій. Оновлена інтерпретація феноменологічно-соціокультурного напрямку когнітивного підходу в перекладознавстві (надалі оновлена інтерпретація КСТ або когнітивних та соціокультурних теорій) полягає у твердженні, що, попри дійсно великі відмінності між концептуальними системами або габітусами в різних мовах і суспільствах, переклад є можливим, оскільки й концептуальні системи, і габітуси постають у спільних для всіх людей умовах, що робить усі мови сумісними.

7. Практичні й теоретичні висновків щодо лінгвоконцептуальних вимірів англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду на основі аналізу.

РОЗДІЛ 5. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ АНГЛІЙСЬКОЮ (НА ОСНОВІ БІОГРАФІЙ ТА ПАРАТЕКСТІВ)

Головним завданням цього розділу є соціологічний аналіз поглядів авторів та англійських перекладачів української прози міжвоєнного періоду. Основою для цього аналізу є біографії та паратексти, за допомогою яких зроблено висновки щодо різних форм капіталу та габітусів, які є в перекладачів та авторів оригіналів. На основі спостережень у цьому підрозділі зроблено передбачення щодо впливу соціально-культурних обставин на інтерпретацію української прози міжвоєнного періоду перекладачами, а тому і впливу на тематичний, епізодичний та лінгвістичний рівні перекладів. З філософського й методологічного поглядів основою для цього підрозділу є традиційна інтерпретація КСТ. Натомість у 6 розділі переклади розглядатимемо здебільшого з погляду оновленої інтерпретації КСТ. Також до цього розділу додано огляд бібліографії англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду, оскільки на цьому етапі важливо пояснити загальну логіку відбору творів для аналізу.

5.1. Огляд бібліографії англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду

Основним матеріалом для дослідження у межах цього розділу є 6 прозових творів, опублікованих у міжвоєнний період та перекладених між 1935 і 2018 роками. Загалом усі англійські переклади української прози, опубліковані в цей період, можна розділити на дві групи: мала проза (оповідання і новели; загалом не більше ніж 15 000 слів) і велика проза (повісті й романи; 15 000 слів і більше).

Переклади малої прози характеризує декілька особливостей. Їхні оригінали зазвичай доволі прості в ідеологічному та наративному плані навіть за умови наявності в них маркерів комуністичної ідеології. Ці переклади здебільшого публікували в невеликих журналах та газетах або поодиноких збірниках, а

переклади робили люди зі загальною філологічною, але не перекладацькою підготовкою. У процесі створення вибірки для дослідження зроблено висновок, що англійські переклади малої української прози міжвоєнного періоду здебільшого не містять унікальних явищ і загалом повністю відтворюють усі тенденції, що постають у перекладах великої прози. Щобільше, прояв цих тенденцій у перекладах малої прози набагато менший, ніж у великій прозі. Вважаємо, що причиною для цього явища є обмеженість формату малої прози, в межах якої можна розкрити тільки одну сторону реальності і, як результат, ідейна складність таких творів є невеликою (хоча існують винятки).

Окрім того, що аналіз малих прозових творів вказує на відсутність великих змін на епізодичному та тематичному рівнях, є також проблема практичного характеру. Такі переклади, як згадано раніше, часто публікувалися у невеликих видавництвах у США та інших англомовних країнах. Багато з них наразі є втраченими або просто недоступними для українських читачів. Детальну інформацію про перекладачів також неможливо знайти в багатьох випадках.

Важливу роботу зі збору таких перекладів виконав Ю. Луцький, який відредагував і видав дві збірки перекладів малої прози міжвоєнного періоду, виконаних різними перекладачами: «Stories From the Ukraine» (містить переклади прози М. Хвильового) і «Before the Storm: Soviet Ukrainian Fiction of the 1920s» (містить кілька перекладів малої прози, а також фрагментів із великої прози, перекладених Ю. Ткачем) (Luckyj, *Before the Storm*; Khvylovyyi 1–234). Деякі переклади творів міжвоєнного періоду можна знайти в збірнику «Stories of the Soviet Ukraine», який видали в СРСР в 1970 році й у «Modern Ukrainian Short Stories» (редактор Ю. Луцький; 1973 рік) (*Stories of the Soviet Ukraine*; Luckyj, *Modern Ukrainian Short Stories*).

У ХХІ столітті важливу роботу з перекладу української малої прози міжвоєнного періоду англійською мовою виконала перекладачка Р. Франко та її редакторка С. Морріс, які видали три збірники перекладів, присвячені творам,

виданим між 1905 та 1933 роками під назвою «Desperate times» (Morris, *Brother Against Brother*; Morris, *Between the Trenches*; Morris, *Conflict and Chaos*).

Повний список доступних і недоступних у відкритому доступі англійських перекладів малої прози міжвоєнного періоду наведено в додатках до дисертації. Більшість із доступних перекладів малої прози проаналізовано в зіставленні з оригіналом. Не додаємо результати цього аналізу до основної вибірки через брак неочікуваних явищ у перекладах і методологію, яка вимагає докладного розгляду наявної біографічної інформації про перекладачів. Водночас деякі з цих результатів буде використано там, де вони допомагають в аналізі явищ, що постають в англійських перекладах великої прози міжвоєнного періоду.

Зрештою, для аналізу обрано саме велику прозу, оскільки вона найкраще репрезентує основні характеристики, пов'язані з англійськими перекладами української прози міжвоєнного періоду:

1. Повість (іноді її ще називають повістю-поемою через загальну ритміку твору) «Поза межами болю» О. Турянського (твір видано в 1921 році, хоча робота над ним почалася в 1917 році). Переклад повісті, зроблений Андрієм Микитяком, опубліковано в 1935 році у видавництві Empire Books (Нью-Йорк) під назвою «Lost Shadows». Треба також зазначити, що англійський переклад твору містить велику кількість нових елементів (вони розширюють оригінал ледь не на половину). Цей факт вказує на існування втраченої на цьому етапі другої версії повісті, яка створювалась уже в 1920-х та першій половині 1930-х років.

2. Роман «Місто» В. Підмогильного, опублікований у 1928 році. Переклад оприлюднено під назвою «The City» протягом 2014–2018 років у журналі «Ukrainian Literature (A Journal of Translations)» професором Максимом Тарнавським з Університету Торонто. Оновлену версію перекладу опублікували в серії Harvard Library of Ukrainian Literature by Harvard Ukrainian Research Institute у вересні 2025 року. З порівняння старої і нової версії перекладу стає очевидним, що зміни у версії 2025 року незначні і стосуються здебільшого правопису.

3. Роман «Невеличка драма» В. Підмогильного, який опубліковано в 1930-му році в журналі «Життя і революція» (СРСР), і, ймовірно, перекладено на основі видання 1956 року Першої української друкарні у Франції Юрієм та Мойрою Луцькими в 1972 році для видавництва Ukrainian Academic Press (Літлтон, Колорадо). Оскільки видавництво націоналістичне та антикомуністичне, це призвело до прихованого вилучення деяких фрагментів, які зображали радянську владу з позитивного погляду, попри прямі твердження редакторів про відсутність будь-яких скорочень.

4. Повість «Байгород» Ю. Яновського (1927 рік: журнал «Життя і революція»). Англійський переклад видано у 2018 році Юрієм Ткачем у його видавництві Bayda Books під назвою «Bayhorod» (Мельбурн, Австралія).

5. Повість «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича (1927 рік: журнал «Життя і революція»), яку переклав Ю. Ткач у 1986 році. Переклад видали у 1986 році під назвою «Duel» у видавництві Lastivka Press та перевидали у 2010-х роках у видавництві Bayda Books.

6. Роман у новелах «Вершники» Ю. Яновського (1935), який переклав С. Сингаївський. Переклад опублікувало в 1989 році видавництво Dnipro Publishers (Радянський Союз).

До цієї вибірки також не увійшли три великі прозові твори, які написано в період між 1918 та 1939 роками:

1. «Марія» (1933) У. Самчука. Переклад видано у видавництві Language Lanterns і засновано на версії 1952 року (перекладачкою, вірогідно, є Р. Франко). Причиною невключення роману до вибірки є праві погляди самого автора. Основним акцентом у цьому дослідженні є проза саме лівого спрямування, а тому роман У. Самчука вимагатиме окремого розгляду. Щобільше, аналіз перекладацького стилю Р. Франко вказує на збереження більшості тенденцій, притаманних іншим англійським перекладам української прози міжвоєнного періоду (Samchuk 1–256).

2. «Нащадки скіфів» В. Владко (1937). Переклад видано у видавництві Dnipro Publishers (УРСР) в 1986 році. Переклад виконав О. Панасьєв. Причиною невключення цього твору до вибірки є його належність до жанру наукової фантастики. Роман не стосується міжвоєнного періоду й розрахований на дитячу та підліткову аудиторію. У ньому розповідається про групу людей зі СРСР, які потрапили в минуле й мають врятувати плем'я скіфів. Твір повністю відповідає стилістичним вимогам сталінських часів і, як результат, не містить жодних важливих особливостей, окрім тенденції до одночасної експлікації та скорочень, яка буде докладно розглянута в шостому розділі. Його перевидавали через великі зміни, вмотивовані прогресом історичної науки. Переклад 1986 року ґрунтується на одній із таких оновлених версій. Головна мета твору – зацікавити юних читачів історичними дослідженнями (Vladko 1–387).

3. «Бур'ян» (1929) А. Головко, перекладач – А. Біленко. Видавництво Dnipro Publishers, 1976 рік. Твір оповідає про сільську політику радянської влади в Україні зі сталінських позицій і містить багато ідеологічних елементів. Причиною невключення у вибірку є відтворення всіх типових характеристик англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду в цьому перекладі. Як наслідок, після попереднього порівняння з оригіналом вирішено не створювати детальнішу вибірку. Водночас деякі елементи із цього перекладу проаналізовано для пояснення явищ, що постають в англійських перекладах українського міжвоєнного періоду (Holovko 1–207).

5.2. Соціологічний аналіз міжвоєнного періоду крізь призму теорії капіталу П. Бурдьє

Українська література міжвоєнного періоду пов'язана з набуттям різних форм капіталу соціалістичними рухами у XX столітті: економічного (захоплення державної влади), культурного (через просування соціалістичних поглядів), соціального (через поширення партійних зв'язків) і навіть символічного (через,

наприклад, міжнародний престиж). Це набуття капіталу відбувалося на тлі втрати капіталу ліберальними рухами, які виступали за *laissez faire* капіталізм (тобто капіталізм вільного ринку). Неконтрольоване розширення економічних капіталів, загострене невиправдано оптимістичним баченням капіталізму як системи, яка автоматично призводить до загального процвітання за умови мінімального державного втручання, призвело до масового протестного руху на тлі війн, мотивованих інтересами трестів і катастрофічної за масштабами соціальної нерівності. Російська імперія та Австро-Угорщина були центрами імпортування міжнародного економічного капіталу. Отже, вони відчували негативні наслідки його накопичення дуже гостро.

Так, 5 із 6 робіт, проаналізованих для цієї дисертації, написано за радянських часів. Тільки одна з них була завершена в 1935 році: всі інші роботи написано до 1930 року. Вони так чи інакше пов'язані тематично з постанням Радянського Союзу на міжнародній арені. Події відбуваються або безпосередньо в період розбудови СРСР, або за громадянської війни, спровокованої комуністами. Прозова поема О. Турянського «Поza межами болю» – єдиний твір у вибірці, який не стосується Радянського Союзу. Проте навіть він пов'язаний із лівими наративами й загальним дискурсом критики капіталізму. Деякі з персонажів твору негативно висловлюються про економічну систему, що панує у світі.

У таких умовах спрямування української літератури раннього міжвоєнного періоду на ліві погляди не було випадковим. Соціалістичний рух (тут важливо зазначити, що більшовики були тільки невеликою і найрадикальнішою частиною цього руху, тому асоціювати соціалізм тільки з їхніми поглядами неправильно) дійсно здавався великій частині українців привабливою альтернативою нерегульованому капіталізму. Твори цього періоду, як і погляди їхніх авторів, були здебільшого прокомуністичними. Навіть якщо автори цієї епохи прагнули українізації, вони розглядали її в межах соціалістичного проєкту, який вперше в історії досяг стабільності саме за більшовицького уряду. Через це міжвоєнний

період в історії української літератури можна назвати здебільшого лівим чи навіть комуністичним.

Важливим чинником є те, що література цього періоду здебільшого написана між 1918 і 1930 роками. Між 1930 і 1940 роками радянська влада винищила майже всіх українських літераторів із соціалістичними поглядами. Серед авторів, твори яких проаналізовано в цьому дослідженні, розстріляли В. Підмогильного і відправили в табори Б. Антоненка-Давидовича. Пережити репресії без фатально руйнівних подій у житті вдалося тільки Ю. Яновському. О. Турянський не жив у Радянському Союзі й помер до 1939 року, а тому сказати, яка доля була б у нього за радянської влади неможливо. Враховуючи, що деякі з його однодумців були страчені після приходу радянської влади на Західну Україну, він би, вірогідно, теж міг поповнити мартиролог Розстріляного Відродження (Kravtsiv; Koshelivets, "Yanovsky, Yurii"; Koshelivets, "Antonenko-Davydovych, Borys"; Stech).

Ці події призвели до того, що українська література назавжди відвернулася від комуністичних поглядів. Уже в 1933 році вийшла «Марія» У. Самчука, яка запропонувала негативний погляд на комуністів, створивши повноцінний літературний тренд, який зберігається досі й, вірогідно, буде зберігатися. Просоціалістичні твори відтоді взагалі не мали популярності в українців за невеликими винятками (наприклад, деякі фрагменти з «Вершників» Ю. Яновського).

Саме прокомуністична спрямованість творів цієї епохи, яку, наприклад, виокремлює М. Павлишин, є найскладнішим явищем у вибірці з погляду перекладознавства (Yanovsky, *Bayhorod* 7-12). Вона є важливою через те, що переклади української літератури цього періоду здебільшого почали створювати вже тоді, коли злочини комуністичних режимів стали загальновідомими. Якщо автори цього періоду здебільшого мали хоч і проукраїнські, але все-таки просоціалістичні й навіть прокомуністичні погляди, то перекладачі творів цього

періоду здебільшого були українськими мігрантами з антисоціалістичними й антикомуністичними поглядами.

5.3. Соціокультурний аналіз поглядів авторів української прози міжвоєнного періоду та англійських перекладачів їхньої прози (на основі біографій та паратекстів)

У цьому підрозділі проаналізовано соціокультурні особливості англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду. Основна гіпотеза щодо них, яка постає з традиційних інтерпретацій КСТ, детальний аналіз яких наведено в перших чотирьох розділах, полягає в наявності конфлікту між світобаченнями авторів оригіналів і перекладачів.

Сучасний погляд на твори авторів епохи Розстріляного Відродження є націоцентричним. Націоцентричність визначаємо як діяльність, спрямовану на просування культури певної нації серед інших націй. Роботи, присвячені цьому питанню, визнають комуністичні погляди авторів, але роблять акцент саме на національному питанні. Поширеним твердженням є те, що багато авторів епохи Розстріляного Відродження були страчені саме за проукраїнські погляди чи просто через свою національність (Tarnawsky, *Between Reason and Irrationality* 1–222; Luckyj, *Literary Politics in the Soviet Ukraine* 1–323).

Як було вказано раніше, періоди, коли опубліковано проаналізовані твори і їхні переклади, дуже відрізняються (за винятком одного перекладу). Це означає, що є значна різниця між культурними капіталами двох епох. 1920-ті роки – період тріумфу лівих поглядів. 1970-ті роки й далі – період їхнього розпаду та негативного погляду на комунізм як ідеологію та ліві ідеї загалом, який і кульмінував у зазначеному націоцентричному погляді на Розстріляне Відродження. У таких умовах є доволі велика загроза того, що прокомуністичні твори будуть тлумачитися перекладачами як антикомуністичні через свою ідеологічну неортодоксальність.

Цей потенційний конфлікт щодо світобачень може мати два джерела. По-перше, це конфлікт між українськими письменниками із соціалістичними/комуністичними симпатіями, які не відповідали сталінським вимогам (наприклад, підтримували українізацію), та месіанськими сталінськими більшовиками, які висунули свої суб'єктивні погляди на марксизм як ортодоксальні (для таких тверджень у цієї групи достатніх причин не було).

По-друге, як покаже подальший аналіз, перекладачі здебільшого скептично ставляться або ставилися до соціалізму та комунізму. На початку роботи над дослідженням у таких умовах сформувалася гіпотеза, що ґрунтувалася на традиційних інтерпретаціях КСТ: конфлікт між поглядами авторів оригіналів та перекладачів має спричинити великі концептуальні відхилення від оригіналів в англійських перекладах через те, що перекладачі мають негативний погляд на комуністичну ідеологію і можуть намагатися свідомо чи несвідомо маніпулювати концептами в перекладах із націоцентричного погляду, щоб зобразити твори міжвоєнного періоду менш прокомуністичними й більш націоналістичними.

Наприклад, популярними стереотипами, які можна побачити на прикладі паратекстів, є: 1) інтерпретація творів В. Підмогильного чи Б. Антоненко-Давидовича як антикомуністичних чи приховано ворожих до комунізму попри їхню публікацію в комуністичних літературних журналах; 2) надмірний акцент на проукраїнських позиціях авторів, які в них були, але не можуть тлумачитися в ізоляції від соціалістичних симпатій (Yanovsky, Bayhorod 7-12). Подальший аналіз чітко продемонструє, що маніпуляція у перекладах здебільшого не простежується, попри сильний конфлікт між поглядами авторів оригіналів і перекладачів, а відмінності щодо радянізмів та диглосії здебільшого можуть пояснюватись іншими чинниками. Отже, аналіз у цьому підрозділі є ключовим для доведення твердження про те, що в традиційній інтерпретації КСТ підхід Дж. Лакоффа та його співавторів, соціологічний підхід П. Бурдьє і близькі до них підходи в межах культурного

повороту в перекладознавстві здебільшого не пояснюють наявні явища в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду.

5.3.1. Повість-поема «Поза Межами Болю» О. Турянського (перекладач: А. Микитяк)

Коли йдеться про О. Турянського та його твір «Поза межами болю», то він є винятком у вибірці, оскільки перебуває поза радянським контекстом і відображає стихійні ліві позиції, які виникли після Першої світової війни. Головною подією в житті О. Турянського стала саме ця війна й досвід полону. Повість-поема «Поза межами болю» стала літературним відображенням цього травматичного досвіду.

Жорстокість, яку він спостерігав упродовж Першої світової війни та в полоні, також суттєво вплинула на його політичні погляди: О. Турянський доволі сильно радикалізувався і в останні роки свого життя публікував твори в радянськомуністському журналі «Нові шляхи». Проте проукраїнська позиція західноукраїнських комуністів, яким симпатизував О. Турянський, призвела до того, що їх здебільшого знищила радянська влада. Твори О. Турянського взагалі не публікувалися у СРСР до середини 1980-х років й набули популярності вже під час Перебудови, оскільки збігалися із тогочасною хвилею засудження імперіалізму та війни, яку просували радянські бюрократи попри масову мілітаризацію (Stech).

З усіх творів у вибірці «Поза межами болю» є найбільш західноєвропейським за змістом. Оpubлікована раніше за твори Е. М. Ремарка, повість-поема утверджує антивоєнний наратив у поєднанні з помірними лівими ідеями. Твір ніколи не стає відверто політичним, а натомість зосереджується на жахіттях війни. Водночас втрачена друга версія повісті-поєми набагато радикальніша.

Переклад повісті-поєми «Поза межами болю» О. Турянського виконав А. Микитяк. З теоретичного погляду цей переклад є найменш складним у всій вибірці з двох причин. По-перше, початкова версія твору є частково аполітичною. По-друге, сам перекладач був особисто знайомий з О. Турянським і навіть одержав

від нього неопублікований оновлений рукопис роману (переклад довший від наявного оригіналу й містить багато нових фрагментів, які значно змінюють сюжет). По-третє, 1935 рік ще належав до епохи, коли Першу світову війну бачили як найбільше зло в історії людства (щодо злочинів комуністів ще не було консенсусу, а жахи Другої світової ще були попереду). Наявна біографічна інформація не дає змоги чітко сказати, які погляди були в А. Микитяка. Проте можемо припустити, що вони були помірно лівими через загальну ідейну атмосферу в українському національному русі 1920-х та 1930-х років, до якого належав А. Микитяк (Галькевич). За таких умов, можна стверджувати, що капітали й габітус перекладача та автора оригіналу повністю збігаються.

Цей погляд підтверджує передмова до перекладу повісті-поєми, у якій перекладач прямо стверджує, що він намагався зробити свій переклад якомога ближчим до оригіналу. А. Микитяк зазначає, що перекладав різні вислови максимально буквально і здебільшого зберігає тільки деякі стилістичні особливості англійської мови, такі як активніше використання минулого часу (Past Tense) там, де це абсолютно необхідно для збереження змісту (Turiansky 7–8). Збігання різних форм капіталу призводить до того, що переклад стає дуже близьким до оригіналу.

5.3.2. Роман «Невеличка Драма» В. Підмогильного (перекладачі: Ю. та М. Луцькі)

Переклад «Невеличкої драми» В. Підмогильного виконали Ю. та М. Луцькі (ймовірно, Ю. Луцький перекладав, а М. Луцька допомагала редагувати переклади). Ю. Луцький емігрував до Британії перед тим, як радянська влада прийшла на Західну Україну. Його батька, О. Луцького, НКВДисти відправили до концтабору за «націоналістичні» погляди після розподілу Польщі, оскільки він послідовно захищав українську ідентичність, підтримуючи кооперативний рух на Західній Україні, а також був одним з учасників центристської та антикомуністичної партії УНДО (Українське національно-демократичне об'єднання) та співпрацював з

Організацією українських націоналістів (ОУН). 8 жовтня 1941 року він помер в ув'язненні; причиною смерті, ймовірно, були нелюдські умови ув'язнення, які особливо погіршилися восени 1941 року, коли нацисти майже перемогли в радянсько-німецькій війні ("Lutsky, Ostar").

Сам Ю. Луцький усе життя присвятив дослідженню Розстріляного Відродження та української літератури. Він мав великий культурний, соціальний та символічний капітали в цих сферах. Ю. Луцький був одним із перших дослідників радянських репресій проти української інтелігенції. Це дає змогу стверджувати, що погляди перекладача були антикомуністичними та антисоціалістичними. Вони входять в різкий конфлікт із романом В. Підмогильного «Невеличка драма» (Senkus).

Робота Ю. Луцького в західному академічному середовищі позбавила його багатьох стереотипів щодо СРСР, зробивши критику радянського окупаційного режиму науковою. Цю особливість простежуємо в передмові до перекладу роману «Невеличка драма», яку написали перекладачі, а також у рішенні додати до роману академічну рецензію Ю. Шевельова.

Передмова до роману стверджує, що перекладачі не вносили великих змін до роману. На тлі цього твердження в перекладацькій передмові одразу стає помітною інтерпретація, яка доволі відрізняється від оригінального задуму (Pidmohylny, *A Little Touch of Drama* 7–8).

По-перше, Ю. Луцький стверджує, що В. Підмогильний був аполітичним автором: «В публічних літературних дебатах, які пройшли в 1925 році, він (Підмогильний – С. М.) заявив, що першим обов'язком письменника є писати так, щоб «його робота була би цікавою в прочитанні» (*оригінал*: «*his work should be interesting to read*» – С. М.) і мала хоча б «мінімальну художню цінність» (*оригінал*: «*be «minimally artistic*» – С. М.). Два останні романи Підмогильного точно виконали цю вимогу. Їх атакувала офіційна радянська критика за «політичну незрілість», але саме в цьому і є їхня цінність» (Pidmohylny, *A Little Touch of Drama* 7–8).

Із цього фрагмента стає зрозумілим, що Ю. та М. Луцькі розглядають творчість В. Підмогильного як аполітичну і відділяють її від комуністичних поглядів автора. В. Підмогильний із такого погляду стає просто українським автором, а його комуністичні погляди нейтралізовано. Хоча така інтерпретація менш радикальна, ніж твердження про переважно націоналістичні погляди серед літераторів Розстріляного Відродження, які Ю. Луцький прямо називає в цій же передмові неправильними, за сутністю вона від них відрізняється мало (Pidmohylny, *A Little Touch of Drama* 7–8).

По-друге, Ю. та М. Луцькі сприймають роман В. Підмогильного як іронічний і навіть сатиричний: «В той час, як ми дотримувались оригіналу максимально близько, перекладачі також спробували відтворити/вхопити (*оригінал: «recapture»* – С. М.) сатиричну якість/особливість (*оригінал: «quality»* – С. М.) роману... Іронічні підтони роботи, напевно, найкраще передаються в назвах розділів...» (Pidmohylny, *A Little Touch of Drama* 8). Тобто перекладачі сприйняли роман як сатиричний, хоча в реальності цей елемент у ньому був другорядним, що узгоджується з презентацією роману як суто аполітичного в ідейному плані (Pidmohylny, *A Little Touch of Drama* 7–8).

Схожі ідеї постають і в передмові Ю. Шевельова до роману, в якій відомий мовознавець доходить такого висновку:

«Чи був цей роман антирадянською роботою? Не в політичному значенні. По-перше, тому що автор роману ігнорує політику. Це філософська робота. Автор виголошує форму агностицизму. Будь-які спроби ототожнювати Славенка з радянською ідеологією також наївні. Юрія Олександровича мало цікавила класова боротьба. Він також насміхається з матеріалізму: «Матеріалістична наука! Це сміливо сказано. Наука не є ні матеріалістична, ні ідеалістична, ні яка інша. Вона є наука, та й годі. Вона безстороння і за напрям своїх висновків не відповідає». Славенко визнає існування Бога, але сам до нього байдужий, оскільки Бога

науковими методами не пізнати і, як міг би він додати, (Бог), зрештою, жодного впливу на процеси в протейнах не має.

Роман Підмогильного не скерований проти радянського режиму як такого, але проти більш загального явища, чиєю частиною є радянська система. Він спрямований проти технологічної цивілізації нашого часу. Він антирадянський, бо має незалежний дух, бо в ньому багато іронії про релігію розуму та прогресу...» (Pidmohylny, *A Little Touch of Drama* 15).

Ю. Шевельов зображає роман як аполітичний. Він вказує на те, що його основою є філософські дискусії і, зрештою, скепсис щодо прогресу людства. В. Підмогильний постає як консервативний автор, який прагне повернення до минулого, що цілком відповідає політичному баченню багатьох українських мігрантів. Ю. Шевельов описує В. Підмогильного як постмодерніста, котрий постає проти культу раціональності.

Ю. Луцький перебував поза ранньорадянським дискурсом і не помітив інтертекстуальності у формі алюзій на основні роботи марксистських класиків в усіх творах Підмогильного (включно з Гегелем, чиї роботи вважаються частиною марксистського канону). Ю. Шевельов жив у СРСР у часи найбільших репресій, а після еміграції в США висловлював антитоталітарні погляди. Щобільше, його рання наукова діяльність припала також на часи масових репресій, що на практиці означало, що об'єктивного доступу до марксистського «канону» в нього не було: сталіністи просували власну інтерпретацію марксизму, яка значно відрізнялася від ортодоксальної або націонал-комуністичної, якої дотримувався В. Підмогильний (Hursky). Отже, Ю. Шевельов сприйняв творчість В. Підмогильного як антимодерну (але не антирадянську) через комбінацію власних антикомуністичних поглядів і, щонайголовніше, через цілеспрямоване придушення альтернативних марксистських поглядів у сталінському СРСР.

Вважаємо, що саме інтертекстуальність із марксистськими роботами вказує на те, що «Невеличка драма» – це роман-попередження та роман-протест, який не

пародіював радянську дійсність, а критикував негайні загрози, які стояли перед комуністами, зображуючи їх гротескно, але й водночас дуже серйозно. Монологи головного антагоніста (Ю. Славенко) – маніфест біологізаторства, яке кульмінувало в лисенківщині, антинауковому русі, який трактував біологію крізь призму комуністичної ідеології.

Із соціологічного погляду В. Підмогильного можна назвати голосом української прорадянської інтелігенції 1920-х років. Аналіз його біографії і творів вказує на те, що він не був ортодоксальним більшовиком, але стояв на наближених до комунізму позиціях (Kravtsiv). Наявні дані не дають змоги точно окреслити повний комплекс поглядів В. Підмогильного, але можна точно сказати, що вони були саме лівореволюційними і проукраїнськими.

Отож В. Підмогильний мав доволі великий культурний та соціальні капітали в 1920-х роках. Він працював у серії популярних літературних гуртків і був одним із членів редколегії комуністичного літературного журналу «Життя та революція». Це дозволяє стверджувати, що погляди Підмогильного були нормальними для тогочасного радянського суспільства. Ніхто не перешкоджав йому друкувати свої твори й бути членом редколегії ортодоксального комуністичного літературного журналу до 1930-х років, тобто моменту початку масових репресій і геноцидів у СРСР. «Місто» Підмогильного хоч і зіткнулося із критикою, але стало предметом доволі відкритої дискусії в суспільстві. Є навіть російський переклад роману виданий у ранніх 1930-х роках (Підмогильний, *Оповідання, повість, романи 765–774*).

Тематика романів Підмогильного також є лівою з політичного погляду. Він написав багато творів про революцію і життя людей у цих подіях. Вони вкладаються в загальну ідеологічну мозаїку реалізму і, як видається, навіть соцреалізму. Усі позитивні персонажі у творах В. Підмогильного негативно ставляться до буржуазних ідей. «Міщани» здебільшого зображені Підмогильним як люди з минулого.

Основою для романів В. Підмогильного стає ретельний соціологічний і психологічний аналіз, хоч і не з повністю ортодоксальних позицій, але все-таки близький до марксизму. «Невеличка драма» продовжує тенденцію творчості В. Підмогильного до позитивної і конструктивної критики подій у Радянському Союзі, що з'явилася ще в «Місті». Події роману відбуваються за НЕПу, що вказує на ліві погляди автора (особливо з огляду на критику буржуазних персонажів). У машинописній записці-передмові до роману, написаній у 1932 році, В. Підмогильний вказує на те, що він критикує міщан і буржуазні тенденції в Радянському Союзі, із чим складно не погодитися:

«У цьому романі я писав про міщанство. Писав тому, що воно здається мені не тільки гідним зневаги, але й вартим громадської уваги задля своєї небезпечності. Писав тому, що вважаю міщанство за одного з помітних ворогів нашої перебудови, за ворога тяжкого, дарма що причаєного, за щось подібне до іржі, що точить нишком залізо дверей, не даючи їм вільно розчинитись» (Підмогильний, *Оповідання, повість, романи* 780–781).

Звичайно, можна зазначити, що В. Підмогильний написав записку в умовах ідеологічного тиску, який в 1932 році досягнув критичного рівня, перейшовши в геноцид. Проте зі самої структури записки стає зрозумілим, що В. Підмогильний не вносив змін до роману. З наступного фрагмента виявилось, що його бачення персонажів незмінне. Дмитра Стайничого, який виступає у творі з, по суті, сталінських позицій, він не малює як ідеального героя, а як живу людину, до якої він ставиться позитивно, але пам'ятає про її недоліки:

«Таким багатобічним і прагнув я його (*йдеться про міщанство; у параграфі перед цим фрагментом В. Підмогильний максимально негативно висловлюється про нього, але водночас вказує, що воно проявляється в багатьох формах, не всі з яких зрозумілі радянському суспільству, через що і є небезпечними* – С. М.) показати. Мої герої – дівчина, молодий і старий професор, професориха, професорівна, Льова, кооператор – то все варіації на одну тему, єдність у

різноманітності. Вони одне одного мислять і доповнюють. І всім їм протистоїть молодий інженер, що тільки посковзом проходить по композиції роману, – адже надто чужий цей юнак усім іншим дійовим особам, щоб щільніше з ними пов'язатись. Він панує (хоч не зовсім) над своїм розумом і почуттям, він не боїться мислити навпростець (хоч помиляється подеколи) і за критерій діяльності він ставить практику (хоч подекуди хибить страшенно). Зважаючи на дужки, я не назвав би його типом позитивним, зразком нашої молоді, героєм нашого часу; а проте, є в ньому підвалини, що на них такий тип міг би постати: цілеспрямованість, рішучість, простота і природна, сутна віра в майбутнє того ладу, що його виховав» (Підмогильний, *Оповідання, повість, романи* 780–781).

Дмитро Стайничий, якому присвячений цей параграф, справді є другорядним персонажем у романі та проходить через нього «посковзом». З одного боку, його погляд на світ найбільше імпонує В. Підмогильному, оскільки тільки цей персонаж дійсно зміг побудувати міцну сім'ю в межах роману. Він єдиний персонаж у романі, який вважає дітей найбільшою цінністю в житті й опорою національного та класового (через свої ідеологічні переконання) розвитку. Водночас він заперечує фемінізм і просуває переконання про те, що жінки мають зосереджуватися на народженні дітей на першому етапі розвитку соціалістичного суспільства. Коли Марта, головна героїня роману, відмовляється стати його дружиною, він дуже сильно стискає її руку й ледь не ламає. Зрештою, він одружується на іншій жінці і швидко починає кар'єру в умовах індустріалізації. Д. Стайничий наприкінці роману також повідомляє Марту, що Юрій Славенко, у якого вона була закохана, її зрадив і, хоч і завуальовано, навіть вибачається за свою жорстокість. Тобто характеристика цього персонажа не як ідеального прикладу для молоді, а як складної людини, яка за правильних умов зможе подолати свої слабкості і стати дійсним прикладом для інших, є цілком щирою. У цьому персонажі завуальовано відображені справжні погляди В. Підмогильного на ранній радянський період: він бачить і тоталітарну загрозу (схильність до жорстокості), і великий потенціал для розвитку.

Майже всі міщанські (тобто буржуазні) персонажі, які у творі справді просувають певні ретроградні з радянського погляду переконання, зображені негативно й без нюансів. Наприклад, Юрій Славенко, головний протагоніст і антагоніст роману, у своїх промовах часто підтримує ідеї, які є далекими від діалектичного матеріалізму. Як слушно вказував Ю. Шевельов, він висловлює сумнів у матеріалізмі й навіть не заперечує існування Бога. На думку, Ю. Шевельова – це суто філософські погляди, які не мають жодного відношення до політики (Pidmohilny, *A Little Touch of Drama* 9–15).

На думку марксистів, філософія є основою для їхньої ідеології. К. Маркс був доктором філософії саме у сфері філософії, а не економіки. Він перейшов до дослідження економіки і створення історичного матеріалізму тільки після того, як дійшов до ідей діалектичного матеріалізму. Економіка й політика для марксистів є вторинними. Саме філософія для них є головним питанням, оскільки вона – основа їхньої методології і саме з неї й будується весь марксизм.

Отже, філософські монологи Ю. Славенка є політичними. Він є вченим із біологізаторськими й релятивістськими поглядами, які вступають у суперечність із поглядами марксистських філософів. По-перше, як вказував Ю. Шевельов, він сумнівається в матеріалізмі та вважає його тільки теорією. Серед комуністів такий погляд, зазвичай, був достатнім для виключення з партії і одразу вказує на буржуазність (в марксистському розумінні) поглядів Юрія Славенка (Pidmohilny, *A Little Touch of Drama* 9–15). По-друге, він сумнівається в існуванні свободи волі (діалектичний матеріалізм, на відміну від біологізаторських та фізикалістських теорій, прямо її визнає) і навіть висуває погляди, які є мальтузіанськими за характером.

З огляду на те, що велика частина першого тому «Капіталу» Маркса – це серйозна критика саме мальтузіанства (замість мальтузіанського закону перенаселення Маркс виводить власний), можна доволі чітко сказати, що В. Підмогильний критикує у творі саме антимарксистські погляди. В образі цього

персонажа показана загроза того, що інтелігенція може стати буржуазною і перестати підтримувати радянську ідеологію.

Зрештою, Юрій Славенко наче і здобуває успіх у житті. Він одружується на Ірен, доньці «бувших» російських міщан Марченків, які ненавидять і радянську владу, й українізацію. Сама Ірен також має спірне минуле і, хоч і не підтримувала напряду білогвардійців, дуже тісно з ними взаємодіяла. Такий успіх де-факто є зрадою щодо радянського суспільства. Як вказує передмова до видання 1932 року (роман так і не видали), В. Підмогильного дуже турбує і обурює, що такі люди, як Славенко, можуть спокійно жити і процвітати в радянському суспільстві (Підмогильний, *Оповідання, повість, романи* 780–781).

Зрештою, у роботах В. Підмогильного стає очевидним брак конфлікту між національним та класовим питаннями. Як і більшість українських лівих того часу, він поєднує соціалістичні погляди з надіями на українське національне відродження та послідовну антиімперіальну політику. З огляду на те, що українізація ще була офіційною політикою на час написання роману, суперечності між позитивним ставленням до українізації та соціалізму немає.

Отже, твердження про те, що роман був антикомуністичним чи аполітичним не є правильними. Він близький до соцреалізму (образи персонажів змальовані з реальних людей) і підтримує ідеологічні переконання, які можна назвати близькими до марксистських. Аналіз його змісту дозволяє доволі чітко сказати, що презентація роману самим автором у записці-передмові, де він зображує його як прорадянський та антибуржуазний (саме слово «міщанство», яке використовує В. Підмогильний, є калькою з французького слова «bourgeoisie», яке часто використовували саме на позначення міщан), не є спробою збрехати заради того, щоб обійти цензуру, хоча й не відображає всіх його аспектів, таких як рефлексія щодо сутності того, чим є кохання. Зміст записки відповідає тому, що стверджував Підмогильний. Роман – конструктивна критика антирадянських (на думку автора) тенденцій серед

інтелігенції і навіть комуністів (Підмогильний, *Оповідання, повість, романи 1970–1981*).

Головну свою помилку саме з погляду тоталітаризму В. Підмогильний сам же висловлює в передмові: «таким багатобічним і прагнув я його показати» (Підмогильний, *Оповідання, повість, романи 1970–1981*). У В. Підмогильного була прорадянська позиція. Проте ця позиція складна, оскільки він не боявся показувати суперечності й не зображував навіть просталінського персонажа, Дмитра Стайничного, як святого комуністичного героя.

«Невеличка драма» змушує читача уважно читати твір і осмислювати реальність, у якій він чи вона живе. Причини для репресій проти В. Підмогильного та знищення прокомуністичної української інтелігенції загалом можна знайти в месіанстві Й. Сталіна та його прихильників, яке унеможливило об'єктивний аналіз дійсності і визнання її багатосторонності, яка є основоположною рисою прози В. Підмогильного.

Месіанство як соціальна риса, яка проявляється в «ядрі» комуністичних рухів, призводить до появи в них тоталітарної тенденції. Месіанство визначаємо як переконаність у необхідності врятувати людство від певних загроз, яка зазвичай призводить до тоталітарного світобачення і повної нетолерантності до інакомислення. Здебільшого ця риса поєднується з катастрофічним світобаченням (наприклад, впевненістю, що капіталізм або націоналізм знищать людство), перфекціонізмом (високим рівнем вимог) і нарцисизмом (переконаністю у власній здібності рятувати світ).

Так, В. Підмогильний та інші літератори з критичним, але водночас соціалістичним і навіть комуністичним поглядом на результати сталінської політики, були прямою загрозою режиму. У світобаченні сталіністів могли бути тільки успіхи. Ті, хто відмовлявся писати тільки про них, ставали жертвами репресій. В. Підмогильний загинув не через «буржуазність» та зв'язок з українськими націоналістами, які йому закидали сталінські кати, а через те, що його

погляд на соціалізм не був чорно-білим. В. Підмогильний не боявся критичного мислення, яке неможливо поєднати з месіанством. Основною тенденцією в критичних відгуках на романи В. Підмогильного в кінці 1920-х та 1930-х стає саме звинувачення у недостатній узгодженості з лінією партії і у багатоперспективності світобачення (Підмогильний, *Оповідання, повість, романи* 765-781).

Антиукраїнський поворот у політиці Сталіна, який також став причиною для репресій проти В. Підмогильного, цілком відповідає згаданій месіанській логіці. К. Маркс та Ф. Енгельс не створили докладних робіт на тему національного питання: на основі часто вирваних із контексту цитат засновників марксизму комуністи побудували декілька різних теорій. Сталіністи підтримували радикальний «конструктивістський» погляд, згідно з яким комуністи мали прискорити процес відмирання національних мов через впровадження однієї міжнародної мови (наприклад, есперанто або, з 1930-х, російської) задля мінімізації загроз реставрації капіталізму. В. Підмогильний стояв на позиції, згідно з якою конфлікту між комунізмом та національним розвитком немає. Отже, в нього був вибір або повністю зректися своїх попередніх поглядів та прийняти сталінські, або зазнати переслідувань, що і сталося у реальності.

Як показує наведений аналіз, між поглядами В. Підмогильного та перекладачів є значні відмінності. Пропонуємо порівняння різних форм капіталу та габітусу, які були в перекладачів та у В. Підмогильного (табл. 5.1).

*Таблиця 5.1. Порівняння капіталів/габітусу Ю. та М. Луцьких та
В. Підмогильного*

Капітал/габітус	Ю. та М. Луцькі	В. Підмогильний
Економічний капітал	Наукова робота в капіталістичному суспільстві передбачає дохід вище середнього.	Письменницька робота в соціалістичному суспільстві передбачає дохід вище середнього.
Культурний капітал	Демократична традиція: поєднання західноєвропейських та українських поглядів, у межах яких демократія неможлива без регульованої ринкової економіки.	Помірна комуністична/марксистська традиція: визнання необхідності побудувати соціалізм, але критичний погляд на радикальне впровадження цих ідей після революції.
Соціальний капітал	Українські емігранти та північноамериканське суспільство, яким притаманні антикомуністичні погляди.	Письменники Розстріляного Відродження, які стояли на радикальних комуністичних позиціях і підтримували українське національне відродження з комуністичних позицій.
Символьний капітал	Послідовна боротьба з тоталітаризмом, академічна доброчесність.	Послідовна підтримка комунізму, доброчесність в аналізі соціалістичного суспільства.
Габітус	Відображення світу крізь призму демократичних та ринкових (тобто прокапіталістичних) ідей.	Відображення світу крізь призму комуністичних ідей (тобто антикапіталістичних).

В таких умовах недостатня увага Ю. та М. Луцьких чи Ю. Шевельова (який за габітусом близький до перекладачів) до ідеологізованості роману (він є більш політичним, ніж «Місто») є закономірною. По-перше, вони здебільшого взаємодіяли з поглядами, які належали до демократичної традиції. Безумовно, у США та Канаді було легко знайти марксистську літературу. Проте її часто низька якість, використання марксистами старих робіт, брак перекладів праць радянських марксистів й унікальна термінологія марксизму робили глибокий аналіз цієї ідеології занадто складним. Не було в Ю. та М. Луцьких і доступу до багатьох паратекстів, включно з передмовою до роману. Ю. Шевельов мав змогу вивчати марксистські роботи в СРСР, але тільки в сталінському варіанті, який характеризувала надзвичайна примітивність та вульгаризація цієї ідеології.

По-друге, спілкування з емігрантами, багато з яких були й радянськими дисидентами, а також загальноамериканський і загальноканадський контекст ще більше ускладнювали можливість об'єктивно подивитися на радянську ідеологію й зрозуміти її головні твердження.

По-третє, згадані чинники й особиста трагедія в сім'ї Ю. Луцького (загибель його батька в радянському концтаборі) привели перекладача до антикомуністичних поглядів. Ю. та М. Луцьких і В. Підмогильного частково поєднує тільки економічний статус: їхня сфера роботи давала надійні кар'єрні перспективи.

Такий погляд повністю узгоджується з традиційними інтерпретаціями КСТ. Щобільше, він виразно відображається і в паратекстах, що справді несуть у собі ознаки маніпуляції в тій формі, у якій це передбачали теоретики культурного повороту. В. Підмогильний сприймав українських радянських письменників 1920-х років як будівничих українського комунізму, а Ю. та М. Луцькі – як аполітичних жертв комунізму.

5.3.3. Повісті «Смерть» і «Байгород» (перекладач: Ю. Ткач)

5.3.3.1. Повість «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича (перекладач: Ю. Ткач)

Два переклади з вибірки виконані Ю. Ткачем. Один із них опублікований у 1987 році, а інший у 2018 (це один із найновіших перекладів у вибірці). Ю. Ткач походить із сім'ї українських емігрантів до Австралії. Про ідеологічні переконання перекладача інформації немає. Можна тільки зазначити, що зацікавлення перекладом української літератури і взаємодія з націоцентричними перекладачами (наприклад, Ю. Луцьким) вказують на проукраїнські погляди. Ю. Ткач присвятив своє життя перекладам української прози англійською мовою і навіть зміг побудувати навколо цієї діяльності видавництво. Це потенційно вказує на можливий конфлікт між економічним та культурним капіталом перекладених авторів (Б. Антоненко-Давидович та Ю. Яновський) та перекладача (Берверха).

Отож Ю. Ткач підтримує невидимість та позаідеологічність перекладачів і вважає головним завданням перекладача баланс між формою та змістом: «Моя перша мова – українська попри те, що я народився за кордоном. Англійську мову почав вивчати з п'яти років. Спробував перекладати в університеті. Потім я працював інженером, але згодом зрозумів, що я – перекладач. Я почуваю, що не можу чимось іншим займатися. Переклад насамперед має бути якісним. Дуже часто відчувається штучність і механічність слова. Якісних перекладів української літератури дуже мало. Важливо не стати другим автором, тому треба подалі сховати своє «я». Бувають дні, коли не працюється. Тоді я перекладаю окремі фрази, абзаци, навіть слова й потім складаю їх у одне ціле» (Берверха).

Також треба зазначити, що сам Ю. Ткач не пише передмов до своїх перекладів, а запрошує для цього науковців. Наприклад, до його перекладу повісті «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича (в перекладі «Duel») написав передмову під псевдонімом Дмитро Чуб австралійський літературознавець Д. В. Нитченко, його

дід. Сам Д. Нитченко велику частину свого життя провів у СРСР і переїхав до Австралії тільки після Другої світової війни. Він потрапив до німецького полону і згодом вирішив не повертатися до СРСР (Чумаченко). Його погляди були антитоталітарними: у своїх спогадах про службу в радянській армії на початку радянсько-німецької війни й німецький полон Д. Нитченко засуджував обидва тоталітарних режими і вказував на те, що й політика нацистів, і радянської влади були геноцидальними. Наприклад, у його спогадах розповідається і про масові вбивства полонених солдатів Червоної армії та євреїв в 1941 році, і про масові розстріли, які організовували НКВД під час відступу радянських військ (Чуб, *В лісах під Вязьмою* 1–131).

На сайті свого видавництва Ю. Ткач вказує, що головним критерієм для особистого рішення перекладати певний твір є його літературна цінність, а не, наприклад, патріотичність твору, за що, як він стверджує, його критикували в українській діаспорі ("About us").

Унікальною стратегією перекладача також є готовність перейменувати оригінальні твори. Головною причиною є маркетинг: Ю. Ткач активно аналізує літературний ринок і дійшов висновку, що в багатьох випадках читачів відлякує не українська тематика, а неправильна презентація. Через це, він перейменував повість «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича в «Дуель» («Duel»). Схожа стратегія використовується і для інших творів (Берверха).

Обкладинки книг також є частиною маркетингової стратегії. У виданнях «Смерті» та «Байгорода» відчувається єдине бачення: обкладинки створені в абстрактному стилі і подібні до радянських матеріалів 1960–1980-х років. Для повісті «Смерть» використовуються червоний та чорний тони, які, зазвичай, асоціюються з націоналістичними та комуністичними рухами. За допомогою цих кольорів, а також невеликих елементів білого кольору на передній частині обкладинки зображено обличчя людини, яке за виразом вказує на сильний конфлікт. Для «Байгороду» використані червоні, чорні та жовті тони. На передній

частині обкладинки зображено людину, яка летить вгору, що схоже на абстрактні зображення популярні серед видавців у СРСР 1960-х років. Зворот обкладинок обох творів червоний і містить деякі коментарі щодо змісту. Для «Смерті» – це коротке резюме передмови Д. В. Нитченко (без підпису). Для «Байгорода» – коментарі різних літературознавців щодо творчості Ю. Яновського.

Аналіз паратекстів перекладу «Смерті» Б. Антоненка-Давидовича найбільше вказує на можливість конфлікту між габітусами та світобаченням автора оригіналу та перекладача. Задля маркетингових цілей Ю. Ткач перейменував твір у «Duel». Такий погляд на твір також постає і в передмові Д. Нитченко, яка іноді містить пейоративні словосполучення: «оссирюіng Russian regime» і також використовує слово «regime» щодо Радянського Союзу загалом. У передмові нейтрально окреслено біографію Б. Антоненка-Давидовича й надано погляд Д. Нитченка на твір, який можна підсумувати твердженням, що з'являється на звороті обкладинки: «Це перші роки радянської української держави, період войовничого/воєнного комунізму (*найвірогідніший варіант – воєнний комунізм, оскільки події відбуваються саме за нього. В оригіналі використано слово «militant» – С. М.*). Кость Горобенко, чесний молодий комуніст, перебуває в постійній дуелі зі своїм альтер-его, українським націоналістом. Захопливий, психологічний роман» (Antonenko-Davydovych).

Задля аналізу потенційного конфлікту необхідно оглянути біографію Б. Антоненка-Давидовича і сам твір «Смерть». Письменник у своїх поглядах поєднував націоналістичні проукраїнські й доволі жорсткі прорадянські переконання (здебільшого у 1920-х роках). У ранні роки громадянської війни він був у складі армії УНР, яка мала радикально ліву соціальну програму. Згодом став більшовиком і навіть був членом двох різних компартій – КП(б)У та УКП, до яких приєднався через розчарування нерішучістю українських соціалістів і захоплення політичною рішучістю більшовиків (Koshelivets, "Antonenko-Davydovych, Borys"). З КП(б)У він вийшов на знак протесту проти НЕПу, що вказує на ультрарадикальні

ліві переконання. Супротивники НЕПу, зазвичай, були найбільш переконаними більшовиками і часто вступали до троцькістської Лівої Опозиції.

Загалом у Б. Антоненка-Давидовича можна побачити доволі подібні до В. Підмогильного елементи культурного, символічного та соціального капіталів. Б. Антоненко-Давидович стояв на націонал-комуністичних позиціях, був членом компартій (в 1920-х роках він розірвав із ними зв'язок через НЕП) і мав зв'язки серед літераторів зі схожими позиціями (Koshelivets, "Antonenko-Davydovych, Borys"). Його праці позитивно оцінював М. Скрипник, який перебував на повністю прорадянських позиціях до свого самогубства і якого Л. Троцький вважав взірцевим сталінцем.

Причиною для репресій проти Б. Антоненка-Давидовича, ймовірно, стала відмова розглядати комуністичну ідеологію тільки через сталінську антинаціональну призму. Б. Антоненко-Давидович належав до когорти українських націонал-комуністів, які сповідували радикальну форму більшовизму в поєднанні з лівим проукраїнським націоналізмом, що йшло в розріз із централістським баченням Сталіна, який бачив головною опорою (але ніяк не бенефіціаром) режиму саме росіян. Б. Антоненко-Давидович постраждав значною мірою за ультраортодоксальність щодо НЕПу й за підтримку українізації.

Про ці погляди доволі багато розповідає його повість «Смерть», яка є частково автобіографічною розповіддю про становлення автора як комуніста. Вона цікава тим, що в ній немає цензури щодо месіанських (це слово використовується і у самій повісті) злочинів комуністів: кульмінацією твору є масовий розстріл, який влаштовують революціонери. Ба більше, Б. Антоненко-Давидович де-факто описав себе як одного з виконавців такого розстрілу і вказав, що він став моментом його народження як комуніста і перемогою «месіанської» сторони своєї особистості над націоналістичною. Цю перемогу вважав позитивною для свого розвитку.

Безумовно, у творі присутня дуель між націоналістичними поглядами Б. Антоненка-Давидовича (у формі альтер-его К. Горобенко) і його ж

комуністичними поглядами. Проте в повісті доволі явно перемагає комуністична сторона, яка повністю народжується зі смерті націоналістичної. Про такий «діалектичний» зв'язок між смертю та народженням говорить і епіграф до повісті (автор В. Еллан):

«За життя розплата тільки кров'ю,

Тільки смертю переможеш смерть» (Антоненко-Давидович, "Смерть (I-XII)" 5).

Зображення комуністичних репресій та вбивств є типовим для літератури Розстріляного Відродження і не означає антирадянського спрямування. Наприклад, Ю. Яновський, який став лауреатом Сталінської премії в 1949 році, отримав визнання сталінського тоталітарного режиму за роман у новелах «Вершники», де в першій новелі доволі позитивно описав братовбивство з політичних причин, а в інших позитивно згадується червоний терор, наруга над мерцями і воєнні злочини. Повість Б. Антоненка-Давидовича пішла проти системи з іншої причини: автор описує членів комуністичної партії реалістично. Там є і відверті маргінали, яких він описав із реальних прикладів, і компетентні фанатики, якими автор захоплюється. На його думку, сила комуністичної ідеології полягає у її радикальності і здатності перетворити навіть маргінальних людей у солдатів революції, кожна дія, яких має космічне, екзистенційне значення. Саме тому, назва «Смерть» – не випадкова: вбивство найкраще доведення послідовності своїх поглядів і перемоги над маргінальністю.

У передмові й резюме на обкладинці позиціонування повісті є тільки частково правильним, оскільки дуель дійсно відбувається у творі, але ці паратексти зміщують бачення Б. Антоненка-Давидовича з твердження про необхідність рішучості й послідовності у своїх поглядах, а тому й готовності вбити, до боротьби між націоналістичними й комуністичними поглядами протагоніста й самого автора. Водночас ні передмова, ні текст на обкладинці не вказують на результат дуелі протагоніста: для англomовного читача інтрига зберігається до кінця твору. Ба більше, сам Д. Нитченко в книзі «Борис Антоненко-Давидович. Життя і творчість»

висловлює погляди близькі до наведеного аналізу: він вважає, що в повісті «Смерть» Б. Антоненко-Давидович не змальовував комуністів негативно, а радше реалістично. Д. Нитченко зазначає, що такі комуністи, як Зіверт (додамо також, що у повісті він розмовляє українською), зображені як фанатики, схильні до тоталітаризму, але водночас постають як чесні й рішучі люди, які дійсно хочуть змінити світ на краще. Він високо оцінює цей реалізм творів Б. Антоненка-Давидовича саме за відмову від чорно-білого погляду на світ (Чуб, *Борис Антоненко-Давидович. Життя і творчість* 1-32).

З огляду на це, вважаємо, що в цьому разі дещо маніпулятивна природа передмови, яка стирає концептуальну суміш Смерть = Народження, пов'язана з економічними, а не політичними причинами. Використання слова «дуель» у передмові й назві англійської версії вказує на узгодженість, яка має маркетинговий характер.

На такій основі є можливість порівняти авторський та перекладацький капітали й габітус (табл. 5.2):

Таблиця 5.2. Порівняння капіталів/габітусу Ю. Ткача та Б. Антоненка-Давидовича

Капітал /габітус	Ю. Ткач	Б. Антоненко-Давидович
Економічний капітал	Робота у власному видавництві присвяченому перекладу української прози англійською мовою: передбачає доходи потенційно вище середнього, але вимагає постійної адаптації до ринку.	Письменницька робота в соціалістичному суспільстві: передбачає доходи вище середнього.
Культурний капітал	Демократична традиція: поєднання західноєвропейських та українських поглядів, у межах яких демократія неможлива без регульованої ринкової економіки.	Радикальна комуністична/марксистська традиція: визнання необхідності побудувати соціалізм і оспівування насильства, що поєднується з вимогою культурного й політичного відродження української нації.
Соціальний капітал	Українські емігранти в Австралії та австралійське суспільство, яким притаманні антикомуністичні погляди.	Письменники Розстріляного Відродження, які стояли на радикальних комуністичних позиціях і підтримували українське національне відродження з комуністичних позицій.

Продовження таблиці 5.2.

Символ ний капітал	Створення якісних перекладів української прози англійської мовою, які ґрунтуються на невидимості перекладача, відмові від перекладацького «я» та ідеологічній незалежності у виборі перекладів.	Послідовна підтримка комунізму, доброчесність в аналізі соціалістичного суспільства.
Габітус	Відмова від ідеологізації перекладів, бачення перекладача як об'єктивного інтерпретатора, визнання необхідності адаптуватися до капіталістичного ринку.	Відображення світу крізь призму комуністичних ідей (тобто антикапіталістичних).

Економічну маніпуляцію легко передбачити в межах соціологічних теорій П. Бурдьє і поглядів культурного повороту. Вона постає з ринкових вимог: назва «Смерть» надто негативна й може відлякувати читачів у поєднанні з чорно-червоною обкладинкою. На це вказує і реакція читачів на сайті Goodreads на переклад: одна із читачок безпосередньо вказує на те, що очікувала від твору з назвою «Дуель» іншого сюжету і стверджує, що не читала б його, якби не її українські корені ("Duel: Goodreads"). Дії головного героя відштовхують, видаються нелогічними і змусили поставити твору оцінку 3 з 5, попри визнання високої якості перекладу й письменницького таланту самого Б. Антоненка-Давидовича.

Передмова до перекладу також робить акцент на конфлікті між націоналізмом та комунізмом, але згадує коренізацію та українізацію, які могли вирішити цей конфлікт, тільки опосередковано. Проте, коли йдеться про Б. Антоненка-

Давидовича, такий погляд має зміст: на момент написання твору він був переконаним комуністом. Отже, різкий контраст дійсно є у творі, оскільки в ньому йдеться про радянську політику до початку коренізації і НЕПу.

З огляду на це, головним джерелом великих змін у тексті твору може стати саме зміна акценту зі смерті на дуель. Смерть зазвичай негативно забарвлена й означає завершення життя чи боротьби. Дуель є нейтральною чи позитивною і означає активну боротьбу, життя. Отже, оригінальна назва ґрунтується на переконанні в тому, що внутрішня боротьба – це смерть (позбавлення від неї – життя, яке купується кров'ю іншого, смертю іншого), а в перекладі внутрішня боротьба – це життя. З когнітивного погляду, така зміна має вплинути й на інтерпретацію, а тому й лінгвоконцептуальні виміри перекладу.

5.3.3.2. Повість «Байгород» Ю. Яновського (перекладач: Ю. Ткач)

Водночас паратекстуальне втручання в перекладі «Байгорода» Ю. Яновського є мінімальним. До перекладу «Байгороду» написав передмову літературознавець Марко Павлишин, який заклав основи українських постколоніальних досліджень (Pawlyshyn 41–55). Ця передмова займає майже чотири сторінки і є академічною за характером. У ній М. Павлишин окреслює епоху, у якій жив Ю. Яновський, а також подає огляд його біографії та творчості. Передмова є нейтральною з ідеологічного погляду й найточніше відтворює реальну ідеологічну атмосферу періоду: «Багато письменників і митців, які ідентифікували себе з українською національною справою, а також багато молодих людей, що прийшли до мистецтва в цей час, стали водночас апологетами (*в оригіналі* – «*advocates*» – С. М.) і нової революційної ідеології, і сучасної української національної культури» (Yanovsky, *Bayhorod* 7-8). М. Павлишин не зображає Ю. Яновського як автора, що вагався чи був аполітичним, а описує його творчість та її розвиток реалістично.

Як згадувалося, у дизайні обкладинок «Смерті» та «Байгорода» відчувається єдине бачення: обкладинки створені в абстрактному стилі притаманному радянським видавництвам. Конкретно для повісті «Байгород» використані червоні, чорні та жовті тони в оформленні. На передній частині обкладинки зображено людину, яка летить вгору. Вона подібна до обкладинок часів космічної програми СРСР, що були популярними в післясталінському СРСР. Задня частина обкладинки «Байгорода» червона й містить коментарі різних літературознавців щодо творчості Ю. Яновського та самої повісті «Байгород». Ці коментарі позитивні й повторюють маркетингові практики, поширені в кіно- та відеоігровій індустрії, де багато трейлерів містять цитати, узяті з рецензій.

Отож Ю. Яновський – єдиний з авторів у цій вибірці (окрім О. Турянського, який не жив у Радянському Союзі), кого не репресували. Вважаємо, що це сталося через готовність автора до конформізму. «Чотири шаблі» змінилися ідеологічно коректними «Вершниками», де партизанський рух, що Ю. Яновський оспівував у першому творі, показаний як героїчний, але неефективний і навіть шкідливий (персонажі-партизани, яких Ю. Яновський зобразив позитивно, гинуть через свою неорганізованість, а білих перемагає організована Червона армія). Роман «Жива вода», який видали в 1947 році, зазнав нищівної критики від сталіністів, а потім став об'єктом критики з боку Ю. Яновського, котрий написав критичну статтю проти власного ж роману (Koshelivets, "Yanovsky, Yuri"). Згодом він переписав твір і його видали під назвою «Мир» уже після смерті Ю. Яновського в 1956 році. Вважаємо, що Ю. Яновський вижив через те, що підлаштував свій культурний капітал до культурного капіталу сталінської влади (табл. 5.3.).

Водночас «Байгород» є дещо дистанційованим від політичних питань, які були основними для радянського дискурсу 1920-х років. Це історія написана в неоромантичному стилі, яка оповідає про боротьбу міста Байгород і його мешканців проти анархістів. Після завершення громадянської війни в 1922 році анархісти втратили політичну вагу в СРСР і сприймалися як ідеологічні вороги, але не як

реальна загроза. Повстання в повісті відбувається на тлі наступу радянських військ, які сприймаються мешканцями міста нейтрально або позитивно.

Таблиця 5.3. Порівняння капіталів/габітусу Ю. Ткача та Ю. Яновського

Капітал/габітус	Ю. Ткач	Ю. Яновський
Економічний капітал	Робота у власному видавництві присвяченому перекладу української прози англійською мовою: передбачає доходи потенційно вище середнього, але вимагає постійної адаптації до ринку.	Письменницька робота в соціалістичному суспільстві: передбачає доходи вище середнього.
Культурний капітал	Демократична традиція: поєднання західних та українських поглядів, у межах яких демократія неможлива без регульованої ринкової економіки.	Помірна комуністична/марксистська традиція (на момент написання твору): визнання необхідності побудувати соціалізм і романтизація, пом'якшення образу революціонерів.
Соціальний капітал	Українські емігранти в Австралії та австралійське суспільство, яким притаманні антикомуністичні погляди.	Письменники Розстріляного Відродження, які стояли на радикальних комуністичних позиціях і підтримували українське національне відродження з комуністичних позицій.

Продовження таблиці 5.3.

Символьний капітал	Створення якісних перекладів української прози англійською мовою, які ґрунтуються на невидимості перекладача, відмові від перекладацького «я» та ідеологічній незалежності у виборі перекладів.	Послідовна підтримка комунізму, романтизація революції як уособлення молодості та сили.
Габітус	Відмова від ідеологізації перекладів, бачення перекладача як об'єктивного інтерпретатора, визнання необхідності адаптуватися до капіталістичного ринку.	Відображення світу крізь призму комуністичних ідей (тобто антикапіталістичних).

Низька політична актуальність твору навіть із сучасного погляду (анархісти здебільшого перебувають поза політичними дискусіями в демократичних ринкових країнах) дає змогу стверджувати, що в цьому разі малоімовірний і великий конфлікт щодо інтерпретації твору. Головна цінність твору полягає в його романтичному складнику: головною темою є алюзії на «Дон Кіхота» Сервантеса. Політичні елементи, безумовно, наявні, але мають невелику вагу. Через це раціонально очікувати тільки випадкових змін, пов'язаних із несвідомим впливом економічного чи культурного капіталу (наприклад, зміни виконані з маркетингових причин чи просто перекладацькі помилки).

5.3.4. Роман «Місто» В. Підмогильного (перекладач: М. Тарнавський)

Переклад «Міста» В. Підмогильного виконав Максим Тарнавський, професор Торонтського університету на кафедрі слов'янських мов і літератур, у 2014–2018 роках. Переклад також вийшов окремим виданням від Harvard Ukrainian Research

Institute у 2025 році з невеликими стилістичними змінами й повноцінною передмовою. Максим Тарнавський – син емігрантів з України, Остапа та Марти Тарнавських, які активно займалися дослідженнями у сфері української літератури та англійських перекладів (Марта Тарнавська створила докладну бібліографію англійських перекладів українських творів) (Tarnawska). Його позиція проукраїнська та антикомуністична, на що вказують інтерв'ю та передмова до журналу *Ukrainian Literature: A Journal of Translations*. Наприклад:

«В будь-якому разі, якщо ви читаєте ці слова, ви найімовірніше погоджується зі мною, що українська культура та ідентичність (вони нероздільні) не є провальними – хоча, небеса знають, добре було б побачити більші успіхи. Українська культура пережила культурний геноцид за часів царизму, включно з його спробами придушити українську мову. Українська ідентичність пережила комуністичний тоталітаризм, включно з фізичним знищенням мільйонів українців у цілеспрямованих кампаніях проти селян і культурної інтелігенції. Українська культура пережила грабунок корумпованих пострадянських урядів в Україні. Вона переживе й теперішні виклики...» (Tarnawsky, "Introduction" 6–7).

Погляди М. Тарнавського щодо перекладу такі: «Роль перекладача не пояснювати все читачу – це завдання для викладачів в університетах – а дати змогу читачу насолодитися літературною роботою у формі якомога ближчій до оригіналу» (Tarnawsky, "Introduction" 6–7). Тобто у його погляді на переклад постають типові для перекладачів української прози міжвоєнного періоду англійською твердження про необхідність перекладати близько до оригіналу, підтримувати невидимість перекладача та не створювати «креативного» перекладу.

У паратекстах, пов'язаних із перекладом «Міста», М. Тарнавський також обговорює економічні питання, зазначаючи брак фінансування англійських перекладів української прози. Наприклад, у 2013 році журнал «*Ukrainian Literature: A Journal of Translation*» втратив фінансування через низьку рентабельність. Велика частина передмови до четвертого випуску журналу (2014) присвячена саме цьому

питанню (Tarnawsky, "Introduction" 5-10). Російське вторгнення в Україну у 2014 році все-таки змогло змінити цей тренд: журнал видають і сьогодні, оскільки переклад став питанням виживання та здатності просувати український погляд на світ серед іноземних читачів.

Економічний і маркетинговий аспект стає очевидним і в передмові до окремого видання роману «Місто» (2025). М. Тарнавський у передмові до нього іноді використовує сучасну лексику, описуючи за її допомогою явища сторічної давності. Таким словосполученням, наприклад, є «wannabe big shots», яке з'явилося в англійській мові порівняно недавно. Воно використовується щодо людей із надмірно високими амбіціями; М. Тарнавський застосовує його щодо молодих письменників ранньої радянської епохи (Pidmohylnyi XXII).

Зрештою, передмова до повного видання роману «Місто» (2025) також вказує на те, що перекладач поділяє згаданий погляд на творчість В. Підмогильного як аполітичну, хоча наявні паратексти (наприклад, записка до роману «Невеличка драма») й аналіз творчості В. Підмогильного вказують на те, що автор симпатизував комуністам (Pidmohylnyi XXII).

Погоджуємось, що «Місто» В. Підмогильного менше присвячене ідеологічним та політичним питанням, ніж «Невеличка драма», яка є надзвичайно політизованою. «Місто» є творчим аналізом змички села й міста й перебуває в межах радянського ідеологічного наративу про появу нових людей. Степан Радченко, протагоніст роману, трансформується в нову людину в місті. Безумовно, роман критикує позицію соціалістів про те, що село й місто зімкнуться і зіллються. Проте він не критикує її як непотрібну чи навіть смішну ідею, як стверджує в передмові до видання 2025 року М. Тарнавський (Pidmohylnyi XXI). На прикладі Степана Радченка В. Підмогильний вказує на трансформацію людини із села на міщанина. Як показує аналіз паратекстів, пов'язаних із романом «Невеличка драма», саме в такій трансформації В. Підмогильний вбачав велику загрозу для СРСР. Відповідно, він засуджує не ідею змички, а її неефективне впровадження.

Степан Радченко – не позитивний персонаж: наприклад, через його безвідповідальні дії наклала на себе руки Зоська, закохана в нього дівчина.

У таких умовах твір, попри популярні наразі погляди, можна назвати не тільки екзистенційним, а й реалістичним. М. Тарнавський також вказує на реалістичність роману: те, що він описує реальне місто (Київ) і справжні ідейні дискусії, які в ньому панували, дає змогу відкинути інтерпретацію твору як суто екзистенційного (*Pidmohylnyi XIX*). Роман показує чіткий образ того, як місто перетворює людей у «буржуазних елементів» (якщо послуговуватися марксистською термінологією). Отже, «Місто» – не роман-критика, а роман-попередження. Його можна назвати «лівою» версією повісті І. Нечуя-Левицького «Хмари», в якій місто та міщанство як психологічний феномен призводять до розриву головних героїв із їхньою нацією (у В. Підмогильного з нацією та класом).

Роман В. Підмогильного відрізняється від роману І. Нечуя-Левицького відмовою від моралізаторства. В. Підмогильний показує провал змишки й розрив села та міста, але дає змогу читачу самому дійти висновків. Ця особливість стилю В. Підмогильного, яка була поєднана з комплексним розглядом радянського суспільства та відмовою від чорно-білого бачення світу, стала фатальною для нього. Творчість В. Підмогильного прорадянська. Її проблемою є те, що вона вимагає критичного мислення від читачів. Ця здібність для сталіністів була найбільшою загрозою.

На основі цих спостережень пропонуємо порівняльну таблицю капіталів і габітусу М. Тарнавського та В. Підмогильного (табл. 5.4.):

Таблиця 5.4. Порівняння капіталів/габітусу М. Тарнавського та В. Підмогильного

Капітал/габітус	М. Тарнавський	В. Підмогильний
Економічний капітал	М. Тарнавський зазначає про низьке фінансування англійських перекладів української прози та брак зацікавлення з боку інвесторів.	Письменницька робота в соціалістичному суспільстві передбачає доходи вище середнього.
Культурний капітал	Демократична традиція: поєднання західних та українських поглядів, у межах яких демократія неможлива без регульованої ринкової економіки.	Помірна комуністична/марксистська традиція: визнання необхідності побудувати соціалізм, але критичний погляд на радикальне впровадження цих ідей після революції.
Соціальний капітал	Українські науковці та канадське суспільство, яким притаманні антикомуністичні погляди.	Письменники Розстріляного Відродження, які стояли на радикальних комуністичних позиціях і підтримували українське національне відродження з комуністичних позицій.

Продовження таблиці 5.4.

Символьний капітал	Націєрозповідність (переконаність у необхідності розповісти світу про Україну), точність та невидимість у перекладі.	Послідовна підтримка комунізму, доброчесність в аналізі соціалістичного суспільства.
Габітус	Відображення світу крізь призму проукраїнських демократичних та ринкових ідей.	Відображення світу крізь призму комуністичних ідей (тобто антикапіталістичних).

Інформація в таблиці дає змогу стверджувати, що різниця між культурним, символьним і соціальним капіталами перекладача та автора, Валеріана Підмогильного, велика. З когнітивного погляду вона має виявлятися у трьох лінгвоконцептуальних вимірах:

1) зміни до роману спричинені маркетинговими міркуваннями (наприклад, спрощення деяких концептуальних сумішей і простих концептів заради прогнозованих побажань суспільства);

2) зміни до роману спричинені сприйняттям роману «Місто» В. Підмогильного як аполітичного та іронічного щодо радянського режиму попри де-факто очевидну ідейну спрямованість твору. Ця особливість є важливою, оскільки М. Тарнавський сприймає «Місто» В. Підмогильного як аполітичний твір на тематичному рівні. Насправді в ньому наявна наскрізна інтертекстуальність із марксистськими ідеями та їхньою інтерпретацією серед більшовиків, що стає очевидною у зв'язку з другим романом В. Підмогильного – «Невеличка драма». Інтертекстуальність визначаємо як серію непрямих і часто прихованих посилань на

інші літературні, політичні, наукові чи релігійні праці, які відображають певні ідеологічні погляди автора (Дзера 1–100);

3) зміни до роману спричинені часовою, географічною та культурною дистанцією. Наявність великої кількості радянської термінології у творі є важливим явищем, яке в цьому разі неможливо ігнорувати.

5.3.5. Роман у новелах «Вершники» (перекладач: С. Сингаївський)

Переклад «Вершників» Ю. Яновського унікальний тим, що виконаний у Радянському Союзі, який доволі часто фінансував англійські переклади української прози. С. Сингаївський, перекладач «Вершників» Ю. Яновського, постійно перебуває в Україні, а тому добре розуміє український дискурс. Сам переклад був опублікований у 1989 році. Сьогодні позиція перекладача є антикомуністичною і проукраїнською. Він є автором роману про колективізацію в комуністичній Ефіопії, яка вбила мільйони людей в 1970-х та 1980-х роках і яку він спостерігав у 1984–1987 роках, що не могло не вплинути на перекладацьке бачення ще за радянських часів (Сингаївський). Досвід перекладача вказує на те, що його культурний капітал значно відрізнявся від капіталу Ю. Яновського, який доволі активно підтримував радянську владу.

Проте сам переклад був опублікований ще за часів радянської влади (1989 рік). Це дає змогу стверджувати, що голос перекладача, ймовірно, був дещо приглушений ідеологічним диктатом цензорів, які хоч і слабнули надзвичайними темпами, але все-таки ще мали певний вплив у радянському суспільстві попри його розпад. Нестабільність політичної ситуації в СРСР також не могла не вплинути на переклад: у 1989 році цілком можливим був і варіант повернення до тоталітаризму. Із цієї причини цей переклад можна розглядати як колективну роботу, яка не дала змогу перекладачеві повністю позбутися ідеологічного диктату компартії і

створити неупереджений переклад. Передмова до роману визнає несправедливе цькування Ю. Яновського за роман «Жива вода», але із соціалістичних поглядів:

«Попри те, що цей твір сьогодні – визнана класика, роман критикували у 1930-х та 1940-х за різні «недоліки» – від «націоналістичних симпатій» до захоплення патологією війни... Віднаходження Юрія Яновського, яке почалось у другій половині 1950-х років, продовжується і сьогодні. Повне оцінювання високоінноваційних праць цього письменника й осмислення його місця в радянській літературі ще тільки має бути зроблене» (Yanovsky, *The Horsemen* 3).

З огляду на всі ці особливості, аналізуємо капітали та габітус усієї перекладацької команди, а не тільки С. Сингаївського (табл. 5.5.):

Таблиця 5.5. Порівняння капіталів/габітусу перекладацької команди «Вершників»
(С. Сингаївський та комуністичні цензори/редактори) та Ю. Яновського

Капітал/г абітус	Перекладацька команда («Вершники»)	Ю. Яновський
Економіч ний капітал	Державне фінансування перекладів і перекладачів в умовах зрівняльної пізньорадянської політики; розпад фінансової системи СРСР у 1989 році неодмінно призводив до падіння реальних доходів.	Письменницька робота в соціалістичному суспільстві передбачає доходи вище середнього.
Культурн ий капітал	Помірна комуністична/марксистська традиція в м'якій пізньорадянській інтерпретації. На 1989 рік, ця позиція розпадалася і змішувалася з антикомуністичними поглядами.	Радикальна комуністична/марксистська традиція в сталінській інтерпретації: визнання необхідності побудувати соціалізм і романтичне оспівування революційного насильства.
Соціаль- ний капітал	Радянське суспільство пізньорадянського періоду: високий рівень освіти, але великі проблеми з матеріальним споживанням, які призводили до корумпованості та конформізму.	Радикальні сталіністи, які вимагали повного узгодження поглядів автора з ідеологічним канонем сталінського радянського суспільства.

Продовження таблиці 5.5.

Символь- ний капітал	Радянська перекладацька традиція, у межах якої цензура та великі зміни до оригіналів вважалися прийнятними через погляд на переклад як арену класової боротьби.	Вірність сталінському режиму, повний конформізм із лінією партії.
Габітус	Відображення світу крізь призму комуністичних поглядів, схильність до високого рівня маніпуляції. Високий рівень занепокоєння потенційними репресіями перед розпадом СРСР міг посилювати ці тенденції.	Відображення світу крізь призму комуністичних ідей (тобто антикапіталістичних). Готовність до конформізму за умови навіть мінімальної критики з боку впливових сталіністів.

Перекладацька команда «Вершників» та Ю. Яновський доволі близькі і з погляду капіталу, і з погляду габітусу. В ідейному плані роман не міг становити великих проблем для перекладача й редакторів. Водночас серйозними причинами для маніпуляції можуть стати спірні з ідеологічного погляду фрагменти. Головною причиною була політична турбулентність у СРСР, через яку цензори могли прискіпливіше ставитися до цих елементів у текстах. Англійські переклади української прози, створені в СРСР, були призначені для міжнародного ринку, а тому потребували деякої ідеологічної цензури. Проблеми з фінансуванням, притаманні СРСР часів Перебудови, також могли б призводити до скорочень і вилучень задля економії ресурсів. Через це простежується різниця в концептуальних сумішах, крізь призму яких дивилися на світ перекладацька команда «Вершників» і сам Ю. Яновський: для перекладацької команди комунізм – це нестабільність, оскільки вони спостерігали його в стагнації та розпаді; для

Ю. Яновського комунізм – це тоталітарна стабільність, оскільки він спостерігав його в момент найбільших успіхів (1930-ті роки характеризували не тільки геноциди й репресії, а й надзвичайно швидка індустріалізація) (Allen 1–312; Gregory 1–320).

5.4. Основні соціокультурні тенденції в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду

Для перекладачів-емігрантів притаманний погляд на авторів епохи Розстріляного Відродження як на аполітичних дієвців. Цей погляд виявляється в різних паратекстах і є стабільним, з'являючись щонайменше в трьох перекладах. Як показує аналіз, «аполітичні» твори не є аполітичними. Через це на рівні паратекстів (насамперед передмов) у цих перекладах простежуються різні форми маніпуляції оригінальним змістом. Такий підхід дає змогу зображати українських радянських письменників 1920-х років, якщо не українськими націоналістами, то щонайменше просто аполітичними українськими письменниками (українськими, але не комуністичними). На основі соціологічних теорій, інтегрованих до традиційної інтерпретації КСТ, можна зробити таке передбачення: тексти перекладів повторять тенденцію до маніпуляції, і вона буде узгоджена зі спробами зобразити комуністичних українських авторів як аполітичних або суто проукраїнських.

Також можна очікувати великих відмінностей через економічні чинники. Наприклад, зображення українських радянських письменників 1920-х років як жертв у постійних сумнівах постає з англійської назви повісті «Смерть»: «Duel». Зі схожих маркетингових причин, перекладачі можуть робити доволі великі зміни до англійських перекладів української прози (і міжвоєнного, і інших періодів), як-от скорочення чи вилучення деяких фрагментів, які не відповідають вимогам ринку. Традиційна інтерпретація КСТ передбачає, що всі перекладачі суттєво змінять реалії (і комуністичного, і національного характеру), а також перефразують чи

скоротять фрагменти, які, на їх думку, не є важливими для тематичного рівня творів й навіть звернуться до повноцінної цензури в деяких місцях.

Зрештою, необхідно також зазначити, що між авторами оригінальних творів та перекладачами також може існувати мовний розрив. Попри те, що усі перекладачі є або мовцями української мови або білінгвами, а отже, українська мова для них є рідною, їхній мовний простір дещо відрізняється від того, що існує в Україні. Це означає, що на рівні універсальних концептів можна очікувати деякі зміни, пов'язані з культурною дистанцією, оскільки версії української мови, що зараз переважають серед австралійських, канадських та американських українських діаспор, можуть мати альтернативний погляд на сім'ю чи природу. Ця особливість може врівноважуватися активними контактами перекладачів з дискурсом в Україні, але, водночас, тут постають і додаткові ризики, як-от, наприклад, потенційно більша схильність до помилок через «хибних друзів перекладача». Перекладачі можуть бути впевненими, що перекладають правильно попри інше сприйняття концептів в Україні, вносячи у такий спосіб помилки до перекладів.

РОЗДІЛ 6. ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИМІРИ АНГЛОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДІВ УКРАЇНСЬКОЇ МІЖВОЄННОЇ ПРОЗИ У МЕЖАХ КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ

У вибірці створеній для цього дослідження – 898 елементів. Загалом її можна розділити на такі підгрупи:

1. Переклад універсальних концептів пов'язаних із такими темами, як дружба, смерть, музика, війна, нація, біль, природа: 398 прикладів. В англійських версіях цих фрагментів в абсолютній більшості випадків зберігаються оригінальні концептуальні суміші.

2. Радянізми (підтип реалій і маркер ідеології): 151 елемент. Вони здебільшого перекладені непослідовно з перевагою мікростратегії нейтралізації. Детально розглядаємо переклад радянізмів у підрозділі 6.1.

3. Диглосія (підтип реалій і маркер ідеології): 108 елементів. Вони здебільшого перекладені непослідовно з перевагою мікростратегії нейтралізації. Детально розглядаємо переклад диглосії у підрозділі 6.1.

4. Інші елементи: 231 елемент. Сюди включені реалії, архаїзми, відтворення формальності, використання капіталізації, деякі особливості пов'язані з релігією, фразеологізми, пейоративна лексика. Вони здебільшого перекладені непослідовно, хоча тут також наявна тенденція до нейтралізації.

5. Цензура (свідома і несвідома): 10 елементів.

Аналіз шести прозових творів у вибірці вказує на те, що основні передбачення традиційних інтерпретацій КСТ не матеріалізувались у текстах перекладів. По-перше, попри те, що передмови здебільшого дійсно були маніпулятивними або з ринкових, або з ідеологічних причин, масштаб змін, пов'язаних з впливом поглядів перекладачів на комунізм, був мінімальним. Хоча традиційна інтерпретація КСТ передбачає, що нейтралізація диглосії та суржику в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду може поставати з ідеологічних причин,

поглиблене дослідження відтворення радянізмів та диглосії в перекладах вказує на те, що ця гіпотеза є хибною для англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду попри її популярність у сучасному перекладознавстві (наприклад, пояснення перекладацьких стратегій щодо радянізмів через вплив поглядів перекладачів є основним для статті Н. Ю. Труш та О. Кальниченка під назвою «Передача радянізмів у перекладах української художньої літератури на англійську мову») (Труш і Кальниченко 161-167). Детальний аналіз відтворення цих явищ у перекладах на основі паратекстів і вибірки вказує на те, що на перекладачів впливала велика кількість чинників, тільки деякі з яких пов'язані з ідеологією та її впливом на перекладацькі рішення.

Попри скептичне та негативне ставлення до комунізму перекладачі були доволі об'єктивними і часто нейтралізували ці явища не для того, щоб маніпулювати, а навпаки, щоби знизити ризик маніпуляції. Ці знахідки суперечать когнітивним теоріям у перекладознавстві як мінімум в інтерпретації Дж. Лакоффа, оскільки вказують на те, що кореляціонізм може призводити до хибних пояснень у перекладознавчому аналізі. У своїх політичних працях Дж. Лакофф вказує на те, що мова і поведінка людей з ворожою для людини, що їх сприймає, ідеологією часто робить неможливим або близьким до неможливого розуміння альтернативних поглядів (Lakoff and Wehling, *The Little Blue Book* 1-160). Очевидно, що такі результати заперечують і погляди лінгвоконцептуального підходу, згідно з яким певні народи чи ідеології можуть породжувати унікальне бачення світу, несумісне з баченням світу в інших народах.

По-друге, універсальні концепти, репрезентовані такими явищами, як кохання, село, смерть, війна в абсолютній більшості випадків відтворено зі збереженням концептуальних сумішей, що поставали в оригіналі. Наприклад, зображення кохання як катастрофи чи смерті як народження притаманне і для оригіналів, і для перекладів попри те, що більшість перекладів доволі сильно змінювалася структурно через розширення в 1,35 раза за кількістю слів, яке ми

окреслюємо нижче. Масштаб схожості такий великий, що не вважаємо необхідним детальний аналіз і лише пропонуємо приклади з вибірки, які ілюструють це явище у Додатку В, щоб зосередитися на найбільш важливих аспектах англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду. Збереження концептуального змішування у цих фрагментах є теоретично важливим, оскільки заперечує центральне твердження лінгвоконцептуальних теорій, згідно з якими кожна культура містить унікальні концепти і породжує унікальний світогляд. Щодо теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа, з інтерпретації якої й постав лінгвоконцептуальний підхід, то ці результати, як мінімум, піддають сумніву деякі її особливості, оскільки Дж. Лакофф хоч і наголошував на тому, що всім людям притаманні спільні метафори, через те, що вони живуть у спільному всесвіті, також вказував на те, що існують доволі сильні варіації між різними культурами і часто вони можуть бути несумісними (Lakoff, *Metaphors We Live By* 226).

Зі структурного погляду (на епізодичному та тематичному рівнях) тексти в цій вибірці здебільшого були відтворені зі збереженням оригінальних концептуальних сумішей попри іноді великі зміни на лінгвістичному рівні. Головною тенденцією всіх англومовних перекладів української прози міжвоєнного періоду (і малої, і великої прози) на лінгвістичному рівні є експлікація: переклади здебільшого довші за оригінали в 1,3–1,35 раза; є також невелика група перекладів, які довші від оригіналів в 1,1 раза. Експлікацію визначаємо як процес розширення перекладу за допомогою, наприклад, описових мікростратегій. Вона є наслідком асиметричності мов (тобто тенденції до браку еквівалентів на рівні слів чи граматики) і є загальновідомою в перекладознавстві.

6.1. Тоталітарні та імперіалістичні реалії в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду

6.1.1 Відтворення диглосії (суржик та патологічна двомовність) в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду

Переклад фрагментів із вербалізацією диглосії, яка позначає ситуацію, за якої в певному суспільстві використовують дві мови, але в різних контекстах (наприклад, одна мова може використовуватись у держустановах, а інша в щоденному житті) – одне з найскладніших завдань, які стоять перед перекладачами української прози англійською мовою (Faido et al. 58). У СРСР використовувалася політика послідовної русифікації (за винятком 1920-х років), що призвело до поступового витіснення української мови в Україні в неофіційний контекст. Усі офіційні установи послідовно переводили на використання російської мови. Отже, диглосія в українських творах є важливою і на лінгвістичному, і на епізодичному рівнях, вказуючи на залишки російського імперіалізму й перші елементи антиукраїнської політики сталінського режиму. Вона є маркером маргінальності та декласованості.

Одним із головних наративів у історії України є імперсько-колоніальний. Україна так чи інакше потерпала від втручання кількох імперій у життя її населення. Найсильніший вплив походив від російської імперії (у формі російського шовінізму та імперіалізму) та радянського союзу (у формі інтернаціоналістської антинаціональної ідеології). Обидва державні утворення сприймали Україну як суміш між колонією та метрополією. Якщо традиційні колонії – це території, які не розвивають та грабують (наприклад, ВВП на душу населення Індії впав на третину порівняно зі середніми віками через британську імперську політику), то такі, як називаємо їх на основі аналізу Я. Грицака, колонії-метрополії – це колоніальні утворення, які держава-метрополія вважає своєю історичною територією і планує повністю включити у власну державну систему (Грицак і Шаповал). Упродовж 350

років гніту з боку російської та радянської імперій, вони робили все для того, щоб перетворити Україну або на ще одну росію, або космополітичну країну без ідентичності. Їхня задача полягала в тому, щоб русифікувати еліти, а згодом і цілий народ, залишивши їх без історії та мови.

В окупації та асиміляції було два компоненти. Один із них – агресивне збройне придушення українців, які досягали високого рівня етнічної чи національної свідомості. Прикладом такого придушення став Голодомор 1932–33 років. Сучасна війна (2022–зараз) також вписується в цю парадигму. Росія знову хоче повернути Україну під свій повний політичний контроль, придушивши національно-свідомих українців.

Інший компонент геноциду – мовна й культурна політика. Упродовж усієї історії україно-російських взаємин, росіяни намагалися просунути свою культуру серед українців і, щонайголовніше, знищити основу української культури: її національну мову. Нищення мови проходило в трьох площинах: її прямо забороняли чи репресували носіїв, не підтримували на рівні держави (замість неї підтримували російську) та зменшували використання економічним способом. На шлях державних заборон стала російська імперія, яка відправляла до в'язниць українців, забороняла «малоросійський діалект» (таку назву давали тоді українській мові) та просуvala тільки російську мову в державних установах та школах. Схожий шлях був у сталінського Радянського Союзу, який розстрілював українських письменників та активно русифікував українські словники. Зрештою, післясталінський СРСР (1960–1991) зосередився на економічному тиску: українську мову наче й не забороняли, але її вивчення робили «невигідним».

За 350 років тиску росіянам вдалось асимілювати багато українців. До початку другої фази російського вторгнення в Україну (2022), українську мову використовували в щоденному житті тільки 64 % українців (після початку війни показник виріс до 71% та, ймовірно, продовжує рости) ("National Culture and Language in Ukraine"). Тобто 350 років окупації підвели Україну до межі: навіть

після початку першої фази російського вторгнення в Україну у 2014 році, українська мова постійно втрачала позиції. Ще 30–40 років такого тиску могли б призвести до ситуації схожої на білоруську, де населення здебільшого не розмовляє державною мовою.

Ще одним шрамом, який залишився від російської окупаційної політики, є суржик. Велика частка українськомовних українців зараз спілкується не чистою українською, а сумішшю української та російської мов. Такий процес можна назвати частковою асиміляцією. Українці втрачають свою мову й додають до неї елементи російської.

В таких умовах захист мови стає однією з головних цілей для будь-якого українського уряду, якщо він хоче зберегти українську ідентичність. Амбівалентність щодо цього питання чи ще один раунд русифікації знищать українців як націю і можуть зробити її відновлення неможливим. Мова передає основні елементи світобачення українців: розрив зв'язку з нею призведе до трагічних наслідків – культурного геноциду українців. Україномовність – один із найсильніших способів захисту проти російської агресії.

Загалом в українському контексті диглосія існує у двох формах:

1. Суржик, який визначаємо як суміш російської та української мов, що з'явилася внаслідок активної русифікаційної політики російського імперського та радянського урядів. Людей, що розмовляють суржилом, можна називати частково асимільованими.

2. Патологічна російсько-українська двомовність (надалі, патологічна двомовність), яку визначаємо як штучно створене імперським та радянським урядами явище активного використання російської мови разом з українською в щоденному дискурсі українців.

Диглосія є залишком імперського культурного геноциду, спрямованого на знищення спочатку культури українців, а потім українців як нації. Переклад вербалізації суржику та двомовності в українській прозі є важливим із погляду

презентації української літератури поза Україною. Твори, у яких деякі персонажі використовують або російську мову, або суржик, презентують їх із критичної перспективи. Це означає, що нейтралізація цього явища в перекладах може призвести до втрати широкого пласта значень в англомовних перекладах українських творів.

На жаль, перекладам англійської прози українською мовою здебільшого притаманна саме нейтралізація складних мовних феноменів, як-от діалекти чи патологічна двомовність. Переклади здебільшого одномовні: вони спрощують оригінальні тексти та роблять їх менш експресивними. Нейтралізація так чи інакше завершується тим, що шрами російської окупації стають менш видимими для англомовних читачів.

Перед аналізом конкретних прикладів необхідно оглянути, як вона матеріалізується у перекладах зі статистичного погляду. Знайдено 108 проявів диглосії в оригіналах. З них у «Місті» – 14 прикладів суржику та 0 прикладів двомовності, в «Невеличкій драмі» – 12 прикладів суржику та 6 прикладів двомовності. У «Смерті» є 19 прикладів суржику та 44 приклади двомовності. У «Байгороді» – 2 приклади суржику та 2 приклади двомовності. Зрештою, у «Вершниках» – 1 приклад суржику та 8 прикладів двомовності. Єдиний твір, у якому явище диглосії не постає – «Поза межами болю» О. Турянського. Такий результат не дивує, оскільки цей твір написав західноукраїнський автор у контексті Першої світової війни.

Із 48 фрагментів із суржиком тільки один відтворено частково. В усіх інших випадках (47) він повністю нейтралізується, а контекст, у якому постає, стає так чи інакше одномовним. Трохи менш однозначна ситуація з перекладом патологічної двомовності. В 45 випадках вона нейтралізована повністю без згадок, а ще в 15 відбувається часткове відтворення за допомогою різних мікростратегій. Перекладачем, який просуває найбільш ефективні мікростратегії перекладу в усіх випадках стає Ю. Ткач, хоча Ю. та М. Луцькі також, як мінімум, згадують про

наявність диглосії у перекладі «Невеличкої драми» В. Підмогильного в деяких випадках.

Для того, щоб зрозуміти чи відтворення цих маркерів світогляду залежало від поглядів перекладачів, необхідно уважно розглянути їхній вплив на декількох прикладах.

Оригінал: «Тоже... Золоті ворота!» (Підмогильний, *Місто* 57).

Переклад: «Golden Gates, indeed!» (Pidmohylny, "The City. Part One" 58).

У цьому фрагменті з «Міста» В. Підмогильного, російське слово «тоже» використовується на позначення неформальності. Воно вказує на: а) високу емоційність мовця; б) належність мовця до груп населення з низьким рівнем культурного капіталу. Використовуючи слово «indeed», М. Тарнавський втрачає другий аспект, вказівку на низький рівень культурного капіталу мовця. Хоча слово «indeed» зазвичай позначає тільки погодження та підтвердження, у щоденній лексиці йому притаманне й саркастичне використання, яке не завжди реєструється у словниках. Отже, переклад повністю відтворює перший елемент (високу емоційність мовця), але втрачає вказівку на маргінальність.

Оригінал: «Ну й чого б я поїхала? – мрійно спитала вона. Коли англійського язика я не знаю? Ну от вийду на вулицю – і нічого не розумію... Та й він не знав, додала заспокійливо. – До мене ходив один англічан, так теж казав, що він не знав» (Підмогильний, *Місто* 240).

Переклад: «"And why would I go?" she dreamily asked. "I don't even speak English. So over there I'd step out onto the street, and I wouldn't understand anything... He didn't know English either," she added comfortingly. "This English guy would come see me, and he also said he didn't know English..."» (Pidmohylny, "The City. Part Two" 219).

Цей фрагмент з «Міста» В. Підмогильного зображає суржик у видимій формі. Якщо в першому прикладі мовець використав невелику вставку російської мови, то в цьому фрагменті очевидним стає той факт, що персонаж повністю

суржикомовний. Таке явне використання суржику не можна назвати незначним, оскільки мовиця у цьому фрагменті є повією. Тобто йдеться про декласовану й дуже маргінальну людину.

З погляду українізації, яка іноді згадується у творі, цей факт є надзвичайно важливим. В. Підмогильний показує, що суржик – це мова маргіналів. У його інших творах ця тенденція також постає. Із цього невеликого фрагмента можна зробити висновок про те, що росія (в усіх своїх формах) знищувала українську мову не тільки через заборони, а й через витіснення українців із загального суспільного життя.

Так, М. Тарнавський повністю нейтралізує цей фрагмент у перекладі. З нього зникають майже всі елементи значення пов'язані з диглосією: висока неформальність, маргінальність, російський імперський вплив. Тільки використання скорочених форм дієслів («don't») і лексики притаманній розмовній, неакадемічній мові («so», «English guy») вказує на неформальність розмови. Проте така неформальність не є маргінальною: лексику, використану в цьому фрагменті, можна почути від усіх англомовних людей у щоденному контексті.

З погляду традиційної інтерпретації КСТ втрата диглосії в цих фрагментах може розглядатися як доказ маніпуляції (із соціологічного погляду) і несумісності світобачень (з когнітивного погляду). Згідно з таким поясненням, перекладач, М. Тарнавський, по-перше, міг нейтралізувати ці фрагменти задля збереження образу аполітичності творів В. Підмогильного і, по-друге, через нерозуміння українського контексту, оскільки диглосія є менш поширеною серед українців у Канаді.

Попри те, що традиційна інтерпретація може здатися реалістичною, розгляд додаткових фактів вказує на те, що вона не відповідає реальності. По-перше, М. Тарнавський є професором і спеціалізується на україністиці, а також на прозі В. Підмогильного, через що йому має бути відомо про диглосію в Україні й у сучасному, і в минулому контекстах. По-друге, він є мовцем української мови, а тому має повний доступ до українського дискурсу, якому притаманна й диглосія, і

дискусія щодо диглосії. По-третє, М. Тарнавський часто відвідує Україну, на що вказує, наприклад, передмова до журналу «Ukrainian Literature» 2014 року. Зрештою, йому добре зрозуміла проблематика російського впливу в Україні: М. Тарнавський прямо згадує її в декількох текстах і розуміє, що зросійщення є одним із підвидів такого впливу (Tarnawsky, "Introduction" 5–10). Сам текст «Міста» також згадує і про диглосію, і про українізацію. Якщо у М. Тарнавського дійсно була мета повністю прибрати всі елементи диглосії, то неодмінно зникнути мали би й ці згадки.

Ба більше, аполітичність мала би вплинути й на переклад радянізмів. М. Тарнавський розглядає В. Підмогильного насамперед як українського автора й тільки потім як комуніста. Отже, видалення такого важливого саме для націоцентричної інтерпретації творчості В. Підмогильного фрагмента призводить до змін, які прямо йдуть проти інтерпретації окресленої в 5 розділі. Відображення імперського впливу як головної теми могло б сильно вплинути на сприйняття творів на тематичному рівні (з погляду концептуальних сумішей, воно б змінило сприйняття творчості В. Підмогильного в напрямі більшої націоцентричності, підсиливши сприйняття українських письменників 1920-х років як аполітичних жертв завдяки вказівці на національне питання).

Як покаже підрозділ 6.1.2., М. Тарнавський транскрибував велику частину назв радянських установ і додав до них описовий переклад. Попри те, що він вважав творчість В. Підмогильного аполітичною, що з традиційного погляду мало би призводити або до взагалі повного видалення всіх згадок і про диглосію, і про радянізми з перекладу, або до відтворення тільки диглосії і нейтралізації радянізмів, М. Тарнавський робить навпаки: нейтралізує диглосію і відтворює радянізми доволі близько до оригіналу.

Вважаємо, що перекладач зіткнувся з двома проблемами. По-перше, розширення текстів у 1,35 раза може повністю зруйнувати стилістику творів і зробити тексти надзвичайно складними для сприйняття, створюючи значні ризики

хибної інтерпретації: речення в 50 слів за такої тенденції розростається до 65–80 слів. По-друге, таке розширення створює тиск на ресурси видавництва. І М. Тарнавський, і Ю. Ткач вказують на постійні фінансові проблеми, з якими зіштовхуються перекладачі і видавці англійських перекладів української прози. Опора на епізодичний і тематичний рівні та вилучення фрагментів, які не призводять до великих втрат, стають надзвичайно важливими просто з погляду рентабельності (Tarnawsky, «Introduction»: 5–10). Відтворення патологічної двомовності та суржику вимагає докладних паратекстів або описового перекладу, які сильно розширюють оригінальні тексти.

Отже, рішення перекладача вилучити суржик з найбільшою ймовірністю пов'язане саме зі стилістичними та економічними міркуваннями, радше ніж з ідеологією. У «Місті» В. Підмогильного суржик з'являється зрідка. Оскільки твір є психологічним за суттю і дійсно менш політичним, ніж «Невеличка драма», ці елементи здебільшого несуть у собі стилістичне й наративне (наприклад, на епізодичному рівні) навантаження. У багатьох випадках вони вказують на те, що певний персонаж має нижчий соціальний статус, ніж головний герой. «Місто» в жодному разі не аполітичне, але питання українізації в ньому втрачає вагу дуже швидко: ця тема цікавить головного героя тільки на початку. Зникнення ідеологічних питань у творі має значення на тематичному рівні: місто зробило головного героя буржуазним та відсторонило його від політики радянської влади. В таких умовах мікростратегія нейтралізації диглосії не призводить до великих втрат на тематичному рівні й навіть дещо підсилює задум автора. Її вплив відчувається на епізодичному та лінгвістичному рівнях.

Пояснення за допомогою традиційної інтерпретації КСТ малоімовірне з трьох причин: брак системності (радянськи перекладені, а в самому перекладі згадується і українізація, і конфлікти щодо русифікації), брак мотивації (переклад вербалізації диглосії підкреслює національний і патріотичний аспекти творчості В. Підмогильного), низька важливість фрагментів із тематичного погляду.

Два наступні приклади взяті з перекладу «Невеличкої драми» В. Підмогильного, виконаному Ю. та М. Луцькими. Їм також притаманна нейтралізація:

Оригінал: «Хе, хе, – закректав кооператор, заходячи, – я, знаєте, всіда готов, всіда готов!» (Підмогильний, *Невеличка драма* 62).

Переклад: «”Sure, I’m always ready” laughed her visitor» (Pidmohilnyi, *A Little Touch of Drama* 37).

У цьому фрагменті з «Невеличкої Драми» В. Підмогильний знову вказує на те, що суржиком розмовляють здебільшого декласовані елементи. Давид Семенович, персонаж, якому належить репліка, втратив роботу в державних органах через схильність провокувати конфлікти, і став спекулянтом (що в СРСР було злочином). З погляду радянського суспільства він був маргіналом і навіть ворогом суспільства. Тобто суржик для В. Підмогильного – це мова аморальної людини, яка готова на грабунок та навіть на експлуатацію (цей марксистський термін був, вірогідно, одним із найсильніших звинувачень у радянські часи). Ба більше, кооператор зробив усе для того, щоб його донька розмовляла чистою російською мовою. Він прямо готовий повністю відмовитися від своїх українських коренів.

Повна нейтралізація цього фрагмента робить загалом негативного персонажа повноцінним українцем, хоча він уже ним не є. Щобільше, цей фрагмент покликається на лозунг піонерів, молодіжної організації в СРСР. Він вказує на те, що русифікаційна політика СРСР була ідеологічною: багато людей втрачали зв’язок із рідною мовою, оскільки вони повністю відбудовувалися у російський інституційний простір. У перекладі всі ці аспекти, за винятком деякої неформальності (через слова «sure» і «I’m»), повністю втрачено.

Про те, що персонаж зросійщений у перекладі згадано лише один раз в одному з фінальних розділів, де суржик позначено як російську мову, а не суміш між російською та українською мовами:

«She threw the letter in the middle of the room and left. "What? What is this?" Davyd Semenovych called out in Russian, shooting up from his chair» (Pidmohilnyi, *A Little Touch of Drama* 140)

Такий переклад лише дуже опосередковано відтворює реальну ситуацію щодо суржику в цих перекладах.

Наступні приклади також демонструють непослідовність тенденцій у цьому перекладі:

Оригінал: «В кімнаті Льова ніяково познайомив його з дівчиною.

– А она смазливая, – байдуже подумав Славеико, тиснувши їй руку» (Підмогильний, *Невеличка драма* 91-92)

Переклад: «Inside the flat Liova introduced him to Marta.

"She's cute," thought Slavenko shaking her hand» (Pidmohilnyi, *A Little Touch of Drama* 92).

У перекладі «Невеличкої драми», виконаному Ю. та М. Луцькими або зовсім зникає те, що деякі персонажі в романі розмовляють виключно російською мовою, або він згадується непослідовно (наприклад, про російську мову згадано лише в деяких фрагментах, але не тоді, коли персонажі вперше використовують російську, а згодом в наративі). У В. Підмогильного це зображено так: спочатку, у початкових репліках він використовує російську мову для того, щоби показати, що персонажі російськомовні, а потім відтворює їхні діалоги українською. В цьому фрагменті Ю. та М. Луцькі не додають жодних маркерів, які вказували б на те, що Ю. Славенко використовує в цьому фрагменті російську. Хоча Ю. та М. Луцькі перекладають подальші згадки російськомовності Славенка, втрата першої такої згадки робить проблему диглосії у перекладі менш вираженою і, потенційно, складнішою для розуміння. Виходить, що в перекладі він повністю україномовний, хоча конфлікт між українським корінням і тяжінням до російськомовного міщанства стає головним для цього персонажа у творі. Відсутність згадки про російську мову на

початку сюжету може послабити подальші дискусії щодо українізації та зросійщення у творі.

З погляду традиційних інтерпретацій КСТ, ці зміни можна пояснити різницею в світобаченні автора оригіналу та перекладача. По-перше, брак контакту з українською мовою та політикою щодо неї на окупованих радянською владою територіях призвели до того, що Ю. та М. Луцькі не зрозуміли важливості диглосії в контексті твору, а тому лише відтворили деякі аспекти російського впливу (у формі поодиноких згадок російськомовності деяких персонажів, але не, наприклад, суржику, який вони нейтралізують повністю, а в одному з прикладів навіть прямо називають російською мовою, а не сумішшю). По-друге, цей перекладацький вибір може бути не в останню чергу пов'язаний з особистим досвідом самого Ю. Луцького, оскільки його батька вбили комуністи. Є доволі висока ймовірність, що на рішення уникнути двомовності міг вплинути цей чинник. У поєднанні зі сприйняттям твору як аполітичного, на що вказує і передмова Ю. та М. Луцьких, і передмова Ю. Шевельова, таке пояснення може здаватися логічним. Перекладачі вирішили прибрати диглосію заради збереження цього образу аполітичності, оскільки не вважали її важливою.

Як і з «Містом» В. Підмогильного в перекладі М. Тарнавського, згадане пояснення не є зовсім задовільним. Для цього є декілька причин. По-перше, розгляд творів В. Підмогильного як аполітичних у передмовах до роману ніколи не виключає з них національного елементу: аполітичність стосується саме комунізму. Йдеться про скепсис щодо технологічної цивілізації (так окреслював головну тему «Невеличкої драми» Ю. Шевельов) саме серед українських письменників. Отже, серйозних причин виключати з перекладів суржик саме з націоцентричних причин немає.

По-друге, Ю. Луцький був одним із провідних експертів щодо міжвоєнного періоду в українській літературі у XX столітті. Він активно досліджував тексти цього періоду і спілкувався з різними групами мігрантів. Його дослідження

безпосередньо доводили твердження про масове зросійщення на окупованих радянською владою територіях України (Senkus). Тобто вірогідність того, що він не розумів важливості диглосії у творі низька, що демонструють і самі переклади, де Ю. та М. Луцькі іноді маркують російськомовність деяких персонажів за допомогою описового перекладу (наприклад, «he thought in Russian»), хоча і роблять це непослідовно. «Невеличка драма» зробила тему українізації однією із основних, що узгоджується із дослідженнями самого Ю. Луцького.

Зрештою, найбільшим доказом проти твердження, що на переклад диглосії в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду вплинули ідеологічні причини чи несумісність світобачень стає переклад повісті «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича, виконаний Ю. Ткачем, у якому постають мікростратегії, які набагато ближче до оригіналу відтворюють диглосію і вказують на глибоке розуміння перекладачами української прози англійською мовою диглосії як однієї з важливих тем в українському дискурсі.

Оригінал: «Гусак заскреготів стільцем:

— Это, проста вазмутітельно!» (Антоненко-Давидович, "Смерть (XII–XXIII)" 212)

Переклад: «Gander ground his chair into the floor:

«That is simply vile...!» he said in Russian» (Antonenko-Davydovych 83).

Цей переклад фрагмента з повісті «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича повторює стратегію Ю. Луцького, який у деяких фрагментах просто вказував на те, що деякі персонажі російськомовні. Головна відмінність тут полягає у більшій послідовності: Ю. Ткач набагато частіше вказує на диглосію у такий спосіб і підкріплює такий переклад паратекстуально (у формі передмови). Такий підхід до перекладу не є революційним, хоча більша послідовність, безумовно, покращує якість відтворення цих фрагментів.

Наступний фрагмент з повісті «Смерть» також використовує описову мікростратегію і є першою згадкою про суржик у презентованій вибірці (тобто інші переклади не згадують про суржик):

Оригінал: «Миром із ними не можна, потому ніякого поняття власті не признають...» (Антоненко-Давидович, "Смерть (I–XII)" 41).

Переклад: «"You can't deal with them peacefully, and they refuse to accept any notion of authority..." he said in his usual mishmash of Russian and Ukrainian» (Antonenko-Davydovych 68).

Хоча ця мікростратегія і має певні переваги, оскільки тут згадано про суржик як явище, її не можна назвати прикладом повного відтворення суржику чи патологічної двомовності. Втрачено аспект маргінальності, який є важливим у повісті «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича. Переклад є частковим; його сприйняття суттєво залежить від передмови Д. Нитченка, яка його пояснює. З огляду на брак контексту, такий переклад може заплутати читача.

Якби Ю. Ткач зосередився тільки на цій мікростратегії, то інноваційність його перекладів була б доволі обмеженою. Проте він використав ще декілька методів перекладу, які дають змогу перекладати диглосію набагато ближче до оригіналу без радикального розширення текстів.

Першою мікростратегією, яку можна назвати дійсно ефективною, є деформація української фонетики в мовленні деяких персонажів. З українського погляду російська мова схожа на ламану версію української. Отже, перекладач може спробувати використати такі мікростратегії:

1) показати російський вплив на українську вимову та правопис у тих випадках, де зберігається українська мова в перекладі. Здебільшого це стосується різноманітних власних імен;

2) змінити деякі конвенційні елементи англійської фонетики та її письмову форму за допомогою відтворення на письмі фонетичних особливостей російського акценту та інтеграції російських слів.

У наступному фрагменті з повісті «Смерть», Юрій Ткач використав перший підхід до перекладу. В ньому комуністка Славина, яка розмовляє російською мовою (про що згадується в тексті), вимовляє ім'я головного героя, Горобенка, у типовій для росіян формі:

Оригінал: «Товарищ Гарабенко! Товарищ Гарабенко!» (Антоненко-Давидович, "Смерть (I–XII)" 7).

Translation: «Comrade Harabyenko! Comrade Harabyenko!» (Antonenko-Davydovych 12).

Хоча в цьому фрагменті й не згадано про те, що Славина розмовляє російською, уважний читач, який ознайомився із передмовою, матиме змогу побачити, яким сильним був негативний російський вплив в Україні. Це стає можливим завдяки попереднім згадкам про російськомовність Славіної і в самій передмові. Ба більше, саме спотворення вказує на те, що в цьому фрагменті щось змінилося. З огляду на негативне зображення цього персонажа, англомовна аудиторія матиме змогу зрозуміти справжнє ставлення українців до русифікації і, щонайголовніше, справжнє лице російського та радянського імперіалізму в Україні завдяки цьому перекладу.

У наступному прикладі з повісті «Смерть» російськомовний комуніст оголошує Славіній догану за те, що вона відібрала не ту їжу в селян у межах геноцидальної політики продрозкладки:

Оригінал: «Да, подлинно была пшеница, а не рожь. это у вас, товарищ Славина, неудачно вышло. Нужно легче...» (Антоненко-Давидович, "Смерть (I–XII)" 39).

Translation: «Da, it really was wheat, not rye. That was rather unfortunate of you, Comrade Slavina. You should tread more lightly...» (Antonenko-Davydovych 64).

У цьому фрагменті відображено ще один оригінальний підхід до перекладу диглосії, створений Ю. Ткачем. Він додав російське слово «да» до тексту. Це доволі відоме в Америці та Західній Європі слово, яке асоціюється саме з росією. Такий

підхід дав змогу перекладачеві доволі елегантно вказати на те, що згаданий у тексті персонаж є російськомовним.

Основною для згаданого перекладу стає опора на епізодичний і тематичний рівні твору, які ми розглядали в теоретичній секції. Перекладач має можливість відтворити хоч і не всі, але значну частину сторін диглосії завдяки успішному відтворенню основних тем твору у формі різноманітних ідеологічних монологів головного героя, підкріплюючи переклад вступом, який, хоч і містить деякі маніпулятивні елементи, вдало пояснює одну з головних тем твору (конфлікт між українським, російським та комуністичним впливами). Не менш важливими стають й епізоди та їх поєднання: дії героїв (наприклад, антисоціальна поведінка Славіної) дозволяють контекстуалізувати російських персонажів та показати їхній антагонізм до української нації не тільки за допомогою слів, а й дій. По суті, успішний переклад тих фрагментів, які не вимагають розширення або вимагають його у відносно невеликій формі, дозволяє перекладачу компенсувати втрати щодо диглосії. Сама структура твору підтримує антиімперські теми і дозволяє перекладачу нейтралізувати деякі елементи без значних втрат.

Традиційна інтерпретація КСТ дає змогу пояснити такий переклад тільки зверненням до ідеологічних змін: згідно з нею, переклад диглосії став ідеологічно прийнятним. Проте вона не може відповісти на таке питання: з якої причини й чому вона не була прийнятна раніше? Дійсних причин не перекладати вербалізацію диглосії раніше саме з ідеологічного погляду не було і, ба більше, Ю. та М. Луцькі, як мінімум, вказували на її існування у текстах.

Отже, постає необхідність в альтернативному баченні нейтралізації диглосії з погляду оновленої інтерпретації КСТ. Для того, щоб продемонструвати ці причини, пропонуємо для початку розглянути альтернативну стратегію перекладу диглосії, створену з метою максимально близько відтворити це явище в англійській мові. Вона є навіть радикальнішою, ніж та стратегія перекладу, яку пропонує Ю. Ткач.

Таке розширення створює декілька ризиків для перекладів, які й пропонуємо розглянути на наведеному прикладі:

Оригінал: «Миром із ними не можна, потому ніякого поняття власті не признають...» (Антоненко-Давидович, "Смерть (I-XII)" 41).

Наш переклад: «"Dealin' wit' 'em myrom (Ukr. with peace) is a no go, 'cause they ain't acknowlegin' no kinda notion of vlast' (Rus. authority)..." he said in his usual mishmash of Russian and Ukrainian» (фрагмент частково створено за допомогою ChatGPT 4 AI).

Цей метод набагато ближче відтворює «змішаність» суржику та психологічний аспект спотворення української мови. Текст читати складно і, вірогідно, навіть неприємно. В багатьох випадках саме такі відчуття бувають в українців, які взаємодіють з цим явищем.

Водночас у такого перекладу є суттєвий недолік: він займає дуже багато місця і вимагає для повного пояснення багато паратекстів і довгих описативних пояснень. До такої мікстратегії необхідно буде додавати короткий огляд усієї історії російського та радянського імперського впливу на українську мову, огляд перекладацького методу і глосарій української та російської лексики (альтернативою можуть бути розлогі коментарі прямо в тексті або в примітках), яка використовуватиметься у перекладах. В поєднанні з використанням схожого методу для перекладу інших реалій, такий підхід вимагатиме розширення перекладів на тисячі слів. Навіть у перекладі Ю. Ткача, на основі якого й запропоновано нову мікстратегію перекладу, є 26 слів: «"You can't deal with them peacefully, and they refuse to accept any notion of authority..." he said in his usual mishmash of Russian and Ukrainian». У запропонованій нами версії перекладу 32 слова. Оригінальний фрагмент набагато коротший (Antonenko-Davydovych 68).

Усе це створює декілька суттєвих ризиків, які й пояснюють причину, через яку перекладачі відмовляються від потенційно можливих перекладацьких мікстратегій, що відтворюють диглосію ближче до оригіналу:

Чинник 1. Ризики пов'язані з перекладацькою і читацькою інтерпретаціями. Одним з основних тверджень когнітивного підходу в перекладознавстві є твердження про асиметричність мов: різні мови використовують різні засоби для відображення світу. Сучасні дослідження вказують на те, що в парі англійська-українська, англійська мова має схильність до розширення (у зрівнянні з українськими оригіналами) приблизно на 20% за кількістю слів (хоча за кількістю символів англійські тексти можуть бути коротшими) (Кушнір та ін. 228-239). У випадку англійських перекладів української прози, масштаб розширень досягає 35%.

Будь-яке розширення кількості слів і символів у перекладі значно знижує читабельність тексту. По-перше, в таких умовах існує ризик, що читачі неправильно проінтерпретують текст через перенавантаження уваги. Довгі речення, необхідність постійно повертатися до вступу та коментарів, візуальне ускладнення оформлення сторінок через перекладацькі коментарі – усе це може знизити здатність читача до сприйняття тексту і призвести до змін в інтерпретації. Не менш негативними розширення можуть стати і для оригінального стилю: за коментарями, описовими мікстратегіями й екзотичними підходами до перекладу може зникнути унікальність прози автора. Твір може перетворитися в академічну роботу засновану на оригінальному тексті.

По-друге, будь-який коментар містить у собі ризик маніпуляції, оскільки тема диглосії є дуже політизованою. Існують нейтральні, негативні й іноді навіть позитивні погляди на це явище. Звичайно, можна окреслити всі позиції, але це розширюватиме текст ще більше. Короткі коментарі вимагатимуть одного погляду, який, по суті, може сильно змінити інтерпретацію твору. Наприклад, Б. Антоненко-Давидович використовує диглосію не тільки для того, щоб показати негативний імперський вплив, а й вказати на те, що комуністична партія перетворює маргінальних людей, які в його творі розмовляють суржилом або російською, у

справжніх революціонерів. Пояснення таких особливостей вимагатиме розгляду з великої кількості перспектив, ускладнюючи текст.

Як показуємо в наступному підрозділі, такий ризик є особливо великим для радянців, оскільки відтворення їхніх ідеологічних аспектів неодмінно призводить до одночасної втрати аспекту нормальності, пов'язаного з ними. Також доволі однозначно на цю тему висловився М. Павлишин у рецензії на переклад повісті «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича, безпосередньо називаючи відмову від більш складних мікростратегій «обережною» («prudent»), оскільки він вважає, що будь-який інший підхід створює занадто великі ризики спотворити оригінальний твір: «Відтворення цієї складної соціолінгвістичної ситуації англійською мовою майже неможливе, і Юрій Ткач обережно обмежується відтворенням одного її аспекту, який легко видно в перекладі: змін, що відбуваються, коли українські імена вимовляються відповідно до фонетичних правил російської мови. У цьому, як і в багатьох інших своїх перекладах, Ткач прагне створити вільний та природний англійський текст, який відтворює прямолінійну прозу Антоненка-Давидовича та, зокрема, природність діалогів оригіналу, і йому це вдається» (Pavlyshyn).

Так, М. Павлишин написав кілька рецензій на переклади Ю. Ткача, які опубліковано на сайті видавництва Bayda Books, керівником якого є Ю. Ткач, а також деякі передмови до його перекладів. Тобто існує дуже висока ймовірність, що він має безпосередній доступ до інформації щодо самого процесу перекладу і думка щодо інтерпретаційних ризиків належить не тільки йому, а й Ю. Ткачу, котрий використовує ці рецензії на своєму сайті як один з елементів просування власного видавництва в інтернеті.

Аналіз розширень та скорочень в англомовних перекладах української прози міжвоєнного періоду також підтверджує переконання в тому, що інтерпретаційні ризики впливають не тільки на переклад диглосії чи радянців, а й на переклад універсальних концептів.

Чинник 2. Економічні і маркетингові ризики. З погляду видавничої індустрії, такий підхід до перекладу неможливо застосувати на практиці з маркетингових та з суто економічних причин. По-перше, існують ризики маркетингового характеру. Детальний переклад з великою кількістю паратекстів та розширеними реченнями звужує аудиторію перекладів. У випадку перекладів англійської прози міжвоєнного періоду існує певна стабільна аудиторія, яка готова купувати такі переклади. Ці переклади здебільшого готові читати або інтелектуали, яким цікава Україна, або англомовні нащадки українських мігрантів, які хочуть дізнатися про свою батьківщину.

На жаль, така аудиторія може обмежувати рентабельність перекладів. Ба більше, Ю. Ткач вказує на те, що вона може вимагати перекладу «правильних і патріотичних» творів. Це може призводити до ідеологізації видавництва, а отже, і втрати важливої для перекладачів неупередженості ("About us"). Як результат, перекладачі мають дещо адаптуватися до широкого читацького загалу, шукаючи баланс між оригінальним стилем, ідейним наповненням і читабельністю: «Видавництво Bayda Books, яке зазнало значної критики з боку мігрантської спільноти за відсутність перекладу «патріотичних» романів, зосередилося на публікації якісної літератури, незалежно від того, чи була вона написана в Українській РСР, чи в діаспорі. Важливою частиною філософії Bayda Books було те, що книги повинні були мати привабливу обкладинку, бути легкими для читання, а також виглядати та сприйматися як звичайний роман. Ще в 1980-х роках багато книг рецензувалися в австралійській пресі та були доступні в основних книгарнях. «Шлях невідомого» читали по радіо та додали до списку рекомендованої літератури англійською мовою для шкіл штату Вікторія» ("About us").

По-третє, розширення оригінальних творів у перекладах підсилює інвестиційні ризики, пов'язані з веденням будь-якого бізнесу. Видавництва завжди ризикують, коли видають певні книги: для них вони є інвестицією; отже, нейтралізація реалій потрібна не тільки заради того, щоб адаптувати їх до вимог

аудиторії в натуральному й легкому перекладі, як, наприклад, стверджує Л. Венуті, а й для мінімізації економічних ризиків (Venuti, *The Translator's Invisibility* 1–336). Якщо провальний з економічного погляду переклад коротший на 20 сторінок від «повної» версії, то це сильно зменшить економічні втрати. Щобільше, будь-яке видання (не тільки переклади) є ризиком: ця ж логіка цілком стосується і книг написаних англійською мовою для англомовного ринку.

Наведені спостереження підтверджуються великою кількістю додаткової інформації. Однією з головних тенденцій, яка стає очевидною в процесі аналізу коментарів перекладачів, є твердження про недостатнє фінансування перекладів української прози англійською мовою. На ці проблеми безпосередньо вказують М. Тарнавський і Ю. Ткач, як вказуємо в 5 розділі. Деякі переклади Ю. Ткача змогли досягти успіху на ринку, але, загалом, він вказує на те, що така діяльність не приносить великих прибутків ("About us"). Зазвичай, перекладачі також вимушені працювати в інших сферах перекладу або взагалі поза ним. Централізований проєкт, спрямований на переклад української прози англійською з надійним фінансуванням, існував лише в СРСР у 1970-х і 1980-х роках (цей процес перервав розпад СРСР), в якому часто перекладали прокомуністичні твори з метою показати українців як повністю прокомуністичну націю та інтегральну частину «радянського народу».

Між 1991 та 2014 роками централізованого фінансування англійських перекладів української прози не було. Єдиним винятком став профінансований Науковим товариством ім. Т. Шевченка (НТШ) журнал «Ukrainian Literature. A Journal of Translations», головним редактором якого був М. Тарнавський. Журнал ледь не закрили через те, що англійські переклади української прози не були популярними в 2014 році. Активні спроби створити централізований перекладацький проєкт, підтриманий українським урядом і спрямований на просування української культури за кордоном, почали формуватися тільки після 2020 року ("Результати програми підтримки перекладів Translate Ukraine 2023").

Оскільки нові переклади, пов'язані саме з міжвоєнним періодом, ще в процесі створення, дослідження щодо впливу кращого фінансування на якість перекладів української прози міжвоєнної прози поки що провести неможливо.

Перевидання роману «Місто» В. Підмогильного (перекладач М. Тарнавський) у видавництві Harvard University Press не дозволяє робити системних висновків щодо перекладів після 2022 року, хоча і містить деякі відмінності, які вказують на залежність якості перекладів від фінансування, оскільки декілька помилок, що були наявні у версії 2014–2018 років, виправлені в новій версії. Колективна робота редакторів і перекладача дозволила виправити деякі невдалі перекладацькі рішення (наприклад, дослівний переклад деяких фразеологізмів), які не розглядаємо в цій роботі, оскільки вони не пов'язані з маркерами світобачення.

Чинник 3. Бюрократичні ризики. Українська тематика набуває популярності за кордоном здебільшого в часи великих криз, а отже, поза такими трагічними періодами багато видавництв можуть відмовлятися публікувати англійські переклади української прози, суттєво затримувати їхню публікацію чи надавати перекладачам мінімальні ресурси. Переклади Ю. та М. Луцьких добре ілюструють цю тенденцію.

Ми не маємо доступу до архівів, пов'язаних із перекладом «Невеличкої драми», але можемо окреслити цю причину як гіпотезу: вважаємо, що значний вплив на переклад «Невеличкої драми» могли мати саме бюрократичні причини. На це вказують зміни в текстах перекладів і опубліковані архівні дані щодо інших перекладів.

Отож О. Лучук окреслила історію видання українських дум англійською на основі листування Ю. Луцького, який був редактором цього видання, та перекладача Ю. Тарнавського (Лучук 118–132). Як виявилось, публікація цього перекладу зайняла майже 20 (!) років. Попри те, що переклад був готовим ще в середині 1960-х (робота над ним почалася на початку 1960-х років), проблеми з фінансуванням, а також складність із пошуками зацікавленого видавництва і

спеціаліста, який міг би написати якісну передмову до дум англійською, призвели до затримки публікації майже на 15 років. У таких умовах, найбільш реалістичним припущенням щодо «Невеличкої драми» є саме проблеми з пошуком видавництва та бажання Ю. Луцького якомога швидше опублікувати переклад.

Вірогідно, видавництво Ukrainian Academic Press було готове видавати українську прозу тільки в певному обсязі і відмовлялося прийняти повну версію перекладу з розширенням в 1,3 раза. Скорочення притаманні всім перекладам Ю. та М. Луцьких, виданих у видавництві Ukrainian Academic Press. Переклад роману «Чорна рада» П. Куліша, який видали за рік після «Невеличкої драми» в тому самому видавництві, було скорочено до 0.85 від оригінального обсягу з коментарем про складність перекладу реалій. Він був коротшим від оригіналу на 10 000 слів, згідно з твердженнями перекладачів (а де-факто роман скоротили ще більше, оскільки повноцінний переклад української прози англійською мовою вимагає розширення хоча б в 1,2 раза). Мотивацією для скорочень за їхнім твердженням була складність перекладу різних реалій, що може узгоджуватись і з традиційними когнітивними, й із соціологічними теоріями, оскільки вказує і на різне світобачення, і на різні габітуси перекладачів та авторів оригінальних творів (Kulish 80).

Проблема полягає в тому, що Ю. Луцький перекладав та редагував декілька інших перекладів (здебільшого збірники малої прози авторів Розстріляного Відродження) і в них тенденції до скорочень немає. Щобільше, твори М. Хвильового, переклади яких він редагував, а також активно досліджував, є ідеологізованими: в них багато радянізмів і навіть диглосія. У цих перекладах також є тенденція до нейтралізації і радянізмів, і диглосії, але вони довші від оригіналів у приблизно 1,35 раза, а не в 1,1. Тенденції в цих перекладах цілком відповідають тенденціям притаманним усім англійським перекладам української прози міжвоєнного періоду.

Пояснення тільки через «неперекладність» у таких умовах видається сумнівним, оскільки Ю. Луцький добре знав і англійську, й українську мови, а

також і редагував, і створював якісні переклади з мінімальними скороченнями в минулому. Його дружина була носієм англійської мови. Ба більше, переклад «Чорної Ради», який виконали Ю. та М. Луцькі, не був першим: С. Шумейко ще в 1940-х роках опублікував майже повний (зі скороченням одного невеликого епізоду) переклад на сторінках газети *Ukrainian Weekly*, не маючи при цьому філологічної освіти (він був юристом) ("Shumeyko, Stephen").

Отже, однією з головних причин для скорочень і в «Чорній Раді», і в «Невеличкій драмі» вважаємо саме бюрократичні ризики. Велику роль у скороченнях зіграло бажання Ю. та М. Луцьких уникнути ситуації, схожої з перекладом дум (тобто затримки видання перекладів на десятиліття). У таких умовах не зовсім послідовний переклад диглосії стає цілком зрозумілим: перекладачі значно редагували свій переклад, намагаючись адаптувати його до вимог видавництва якомога швидше, що й призвело до втрати деякої послідовності.

Чинник 4. Перекладацька освіта. Наявні паратексти, біографічні дані і навіть самі тексти дозволяють стверджувати, що одним із чинників, які впливали на переклади також стала перекладацька компетенція. У цій секції робимо особливий акцент на перекладі роману «Невеличка драма» В. Підмогильного, оскільки Ю. та М. Луцькі чітко окреслили своє бачення щодо перекладу реалій у передмові до перекладу «Чорної ради» П. Куліша, який видали через рік після також скороченої «Невеличкої драми» в тому ж видавництві. Вони прямо стверджують у передмові, що вважають багато термінів, пов'язаних з українською культурою, неперекладними (Kulish 80). На момент перекладу (1972) перекладознавство тільки поставало як наука. Як результат, перекладознавча підготовка була доступною обмеженому колу людей. Це дає змогу стверджувати, що література щодо методів перекладу диглосії та інших реалій їм ще не була доступна, оскільки створювалася перекладознавцями і була здебільшого відомою тільки вченим у межах самої сфери.

Тут необхідно уточнити наступне питання: а що розуміється під неперекладністю? Завдяки своїй літературознавчій компетенції Ю. Луцький мав

удосталь знань, щоб відтворити зазначені терміни, що він демонстрував в інших перекладах і навіть у випадку диглосії, що постає у «Невеличкій драмі». Щобільше, тенденція до відтворення усіх змістових особливостей є визначальною для англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду, як зазначалося, і стає менш очевидною лише для невеликої кількості фрагментів.

Концепт неперекладності є доволі популярною ідеєю навіть сьогодні, на що вказує, наприклад, книга літературознавиці Е. Аптер «Проти світової літератури», у якій стверджується, що світова література є ідеологічним конструктом, оскільки сам переклад неможливий (Apter 1–382). Дослідниця робить цей висновок на основі аналізу «неперекладних» термінів, пов'язаних з релігією, філософією та культурними особливостями деяких народів. Ці терміни характеризує надзвичайна полісемія (наприклад, у слова «logos» було майже 30 значень, що призводить до труднощів в їхній інтерпретації). Тобто де-факто йдеться про явище близьке до реалій.

Хоча ця книга отримала доволі позитивні відгуки від експертів поза перекладознавством, її рецесія серед перекладознавців виявилася негативною: більшість рецензій є абсолютно несхвальною. На думку рецензентів (і також на нашу думку), книга повністю ігнорувала основні досягнення перекладознавців, оскільки виходить з концепції перекладу як повної дослівності. Все, що не є дослівним у такій концепції перекладом не є. Ця книга важлива не з погляду теорії, а з погляду того, що вона відтворює популярний серед людей поза перекладацькою професією міф: міф про неперекладність. Він відступає разом з розвитком перекладознавства і збільшенням кількості професійних перекладачів, але цілком міг сильно впливати на перекладачів 50 років тому і досі може впливати на тих, котрі не проходили перекладознавчої підготовки.

Продовжуємо поділяти думку, що пояснення того, що Ю. та М. Луцькі лише згадали диглосію в перекладі, але не нейтралізували її прояви, через «неперекладність» є сумнівним. Перекладачі добре розуміли і це явище, і

радянiзми. Щонайбiльше, як покаже подальший пiдроздiл, вони вiдтворюють «неперекладнi» радянiзми близько до оригiналу i без нейтралiзацiї там, де вони були релевантними. Проте, такий перекладацький песимiзм мiг вплинути на перекладачiв у формi деякого консерватизму в перекладi. Вважаючи, що креативний переклад диглосiї може занадто сильно змiнити це явище в перекладi, вони вирiшили знизити ризики, оскiльки не були впевненi, чи iснує надiйний спосiб вiдтворити це явище, враховуючи обмеження за кiлькiстю сторiнок i слiв. Отже, вiдсутнiсть лiтератури щодо вiдтворення цього явища також могла вплинути на перекладачiв, якi, не маючи достатнiх теоретичних джерел, вiдмовилися вiд складних мiкростратегiй перекладу таких фрагментiв. Як результат, перекладачi приймають мiф про неперекладнiсть, який безпосередньо суперечить iхнiй дiяльностi: Ю. та М. Луцькi вважали, що неперекладнiсть iснує, але водночас перекладали неперекладне.

Так, Ю. Ткач, який найближче до оригiналу вiдтворив диглосiю у своїх перекладах, є, по сутi, єдиним перекладачем мiжвоєнної прози, який не тiльки активно перекладав, а й отримав перекладацьке тренування. Як вказує сайт видавництва Bayda Books, Ю. Ткач навчався перекладу в СРСР перед його розпадом (хоча i визнає, що сам курс був розрахований на початкiвцiв) та навить перекладав для українського державного видавництва «Мистецтво» ("About Yuri"). М. Тарнавський не є перекладознавцем, але активно працює з перекладами (наприклад, оскiльки викладає курс української лiтератури на основi англiйських перекладiв української прози). Цей чинник не вплинув на переклад фрагментiв з диглосiєю, але дозволив йому створити якiснi переклади радянiзмiв, як показано в наступному роздiлi.

Не додаємо до цього розгляду «Байгород» Ю. Яновського й робимо тiльки короткий огляд перекладу роману «Вершники» через брак дiйсно великих проявiв диглосiї у творах Ю. Яновського. Автор свiдомо уникав мовного питання, що з високою вiрогiднiстю допомогло йому вижити в умовах репресiй 1930-х рокiв. Хоча

Ю. Яновського і звинувачували в «націоналізмі», він зміг не допустити перетворення цих звинувачень у кримінальні провадження.

Щодо повісті-поєми «Поза межами болю», то вона загалом перебуває поза радянським та імперським контекстом і також не містить радянізмів та диглосії.

Переклад С. Сингаївського («Вершники» Ю. Яновського), вірогідно, є єдиним прикладом перекладу, в якому нейтралізація була офіційно обрана основною стратегією перекладу. СРСР публікував переклади української прози не задля прибутків, а задля пропаганди; планові економіки часто фінансували таку неприбуткову діяльність за допомогою прибуткової, щоб досягати своїх цілей на міжнародній політичній арені.

Радянська влада завжди хотіла зобразити Радянський Союз як монолітну організацію, яка розмовляє однією мовою і загалом є монокультурною. З огляду на категоричну антирадянську та антитоталітарну позицію перекладача сьогодні, не складно уявити, що на нього під час роботи з перекладом тиснули редактори (де-факто цензори або, як називаємо їх у п'ятому розділі, «перекладацька команда «Вершників»). Аналіз цензури в цьому перекладі, який наведено в підрозділі 6.2, вказує на те, що в ньому не згадано про деякі воєнні злочини радянських військ і це видалення згадок є системним.

Отже, видалення диглосії, яка в оригіналі з'являється тільки 9 разів і здебільшого в дрібних фрагментах (наприклад, цитатах із В. Леніна), дійсно добре пояснюється саме традиційною інтерпретацією КСТ. Йдеться про спробу зобразити СРСР як одномовну країну з ідеальною, непорушною ідеологією.

6.1.2. Відтворення радянізмів в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду

Для концептуалізації феномена радянізмів це дослідження зосереджується на двох джерелах: роздумах Дж. Орвелла щодо природи тоталітаризму та дослідженні

Л. Масенко щодо так званої мови ошуканства в книзі «Мова радянського тоталітаризму» (Масенко, *Мова радянського тоталітаризму* 1–163).

Однією з перших теоретичних спроб осмислити радянізми як явище є роман «1984» Дж. Орвелла, в якому автор використовує такі терміни, як «мініправда» та «інгсоц», які, безумовно, є алюзією на радянізми. Він вважає, що головна мета існування цієї мови – повністю змінити світобачення людей і в такий спосіб зробити протест проти тоталітарного режиму, зображеного в романі неможливим, оскільки в цій мові не буде «повстання» як концепту (Orwell 255–267). Л. Масенко погоджується з цим поглядом: на її думку, радянізми є частиною мови ошуканства, створеною радянською владою і схожою на кримінальне аргі (Масенко, *Мова радянського тоталітаризму* 1–163).

Радянізми можна окреслити як реалії у формі нових слів та словосполучень, які походять від державного та ідеологічного впливу комуністів. Погоджуємось із Л. Масенко: їх можна назвати частиною мови ошуканства (Масенко, *Мова радянського тоталітаризму* 1–163). Проте мова ошуканства часто використовує для своїх цілей старі терміни. Водночас радянізми – це терміни, які мають на меті не тільки ввести в оману, а й відтворити нову реальність створену радянською владою; їхня ціль – не тільки в ошуканстві. У вибірці наявний 151 приклад радянізмів (з урахуванням повторення термінів у різних творах, 146). Вони здебільшого стосуються деяких державних інститутів чи, в деяких випадках, комуністичної ідеології.

Великим пробілом у сучасній літературі на тему радянізмів є відсутність детальної класифікації цього явища. Л. Масенко поділяє радянізми на складноскорочені слова та аббревіатури, але не йде у своєму аналізі далі через дещо інший акцент дослідження. Дж. Орвелл зосереджується на радянізмах, які поєднують корені різних слів (Minitruth). З огляду на це необхідно окреслити всі форми радянізмів:

1. Нова термінологія побудована на основі загальних мовних правил (далі ці радянізми називатимуться «традиційними»): 54 приклади у вибірці ґрунтуються на основі таких правил. Прикладами вказаної термінології є такі слова, як «народний комісар». Ці радянізми репрезентують 35,7% вибірки.

2. Радянізми-аббревіатури: це радянізми побудовані за допомогою різних правил аббревіації. Їх можна поділити на п'ять різновидів, і вони представляють 64,3% всієї вибірки:

а) Акроніми: це терміни побудовані з перших літер слів у певному словосполученні. Прикладами такого підходу до створення радянізмів є такі терміни, як РАЦС, ЧК та НЕП. Цих термінів у вибірці радянізмів 12, і вони відображають приблизно 7,9% від неї. Такий підхід не унікальний: він здебільшого репрезентує поширений серед усіх державних структур тренд. Наприклад, американський уряд використовує такі аббревіатури, як FBI або USAID. Американські військові також мають велетенську кількість аббревіатур, які перетворилися в унікальний жаргон.

б) Неформальні акроніми: цей підтип радянізмів є унікальним за підходом. Такі неформальні акроніми створюють за допомогою відтворення на письмі промови деяких з аббревіатур. У нашій вибірці, прикладом такого підходу до створення радянізмів є термін «чека». Він репрезентує неформальний підхід до написання аббревіатури ЧК. Це явище є доволі ізольованим і репрезентує 0,6% вибірки.

с) Комбіновані фрагментовані радянізми: комбіновані фрагментовані радянізми – це терміни, які охоплюють поєднання коренів слів із певного словосполучення (колгосп), поєднання кореня з повним словом (держплан, Мініправда), і поєднання кореня з акронімом (ГУЛаг) чи акроніма з повним словом (ВУКоспілка). Близьким до цього явища є англійські «blend words». Такі радянізми займають 49% вибірки (74 приклади).

d) Ізольовані фрагментовані радянізми: ще один тип радянізмів представлений скороченнями, які не поєднуються з іншими фрагментами. Таких прикладів у вибірці 3 (1,9%). Вони репрезентуються таким термінами, як «спец» (скорочення від «спеціаліста») та виш (скорочення від «вищого навчального закладу»).

e) Суб'єктні акроніми: фінальною групою радянізмів у цій вибірці є суб'єктні акроніми, які позначають перетворення акроніма в термін, що описує людину, котра належить до певної групи чи організації. Прикладами таких термінів є слова «чекіст» та «непман». Вони постають у тексті 2 рази (1%) і є доволі неформальними за природою.

Необхідно також проаналізувати радянізми із когнітивного погляду. Їх характеризує велика концептуальна складність. Попри вербалізацію за допомогою одного слова, вони часто є багатозначними. Окреслюємо тут деякі з цих значень:

1. Державний вплив. Структури, подібні до радянізмів, у сучасній українській мові (так звані складноскорочені слова) здебільшого стосуються саме державних організацій. Радянізми виконували схожу функцію, але на набагато більшому масштабі. За радянської окупації вони використовувалися на позначення радянської влади й були маркером її революційності. Мова стала маркером нового соціалістичного суспільства і, згідно з марксистськими переконаннями, мала змінюватися разом з економічним фундаментом.

2. Революційність. Схильність до новотворів у мові відтворювала ще одну важливу особливість радянської влади: вона зосереджувалася на інноваціях. Майже з перших днів свого існування Радянський Союз проводив політику інвестицій у нові технології та інститути. Комуністи вважали себе творцями нового світу, в якому технологічний розвиток надасть максимальні можливості для розвитку людей. Отже, вони вважали, що й мова має показати прогресивний характер радянської влади. Радянізми за своєю суттю зосереджені на скороченнях.

Скорочення своєю чергою – це спосіб економії часу. Використовуючи їх, комуністи показували, що вся їхня політика зосереджена на ефективності та економії часу.

3. Тоталітаризм і спрощення світу. Якщо подивитися на організації, охоплені радянськими, можна доволі швидко зрозуміти, що вони стосувались усіх сфер людського життя. Тоталітарні системи намагалися спростити їх і створити повністю передбачуване «планове» суспільство. Наприклад, у «Невеличкій Драмі» постають махортрест та нархарч. Тобто державні органи зайняли не тільки функцію стабілізації ринку, як у демократичних ринкових державах, а й перейшли до повного вторгнення в приватне життя (наприклад, сферу харчування), яке вони намагалися раціоналізувати. Все радянське суспільство стало однією велетенською державною адміністративною машиною, спрямованою на спрощення світу. Отже, такі маркери також вказують не тільки на тоталітарність, а й примітивізацію всього суспільства.

У вибірці для цього дослідження насамперед проаналізовано переклад радянських-аббревіатур. Традиційні радянськи легко перекласти дослівно, що і відбувається у вибірці (понад 80% з них перекладено за допомогою такої мікростратегії). Тому подальший аналіз зосереджується на радянських, які використовують аббревіатури.

Для аналізу застосовуватимемо класифікацію реалій запропоновану проф. Р. Зорівчак (Зорівчак 1–216). Зі статистичного погляду, можна виділити такі особливості перекладу радянських:

1. У 66 випадках використаний так званий дескриптивний перифраз: тобто переклади є де-факто описовими. Наприклад, «махортрест» став «Tobacco Trust».

2. У 6 випадках використана гіперонімна реномінація. Наприклад, «профспілка» стає «organized proletariat». Менш широкий термін перекладається за допомогою ширшого.

3. У 5 випадках використано транскрибування. Наприклад, «Комінтерн» стає «Komintern» у перекладі.

4. У 8 випадках присутня комбінована реномінація (транскрипція). Наприклад, радянiзм «робземліс» транскрибується і поєднується з описом (також можливе поєднання з перекладацькими коментарями): «Robzemlis Trade Union of Agricultural and Forest Workers».

5. У 7 випадках використовується калькування. Тобто структурні елементи радянiзмів перекладаються дослівно. Наприклад, «продрозкладка» стає «prodallotment».

Найбільше прикладів радянiзмів можна знайти у творах В. Підмогильного і Б. Антоненка-Давидовича. Ю. Яновський обрав стратегію дистанціювання від політичних дискусій і майже не використовував радянiзми. Для перекладу тієї невеликої кількості радянiзмів, що постають у його творах, притаманні всі згадані особливості: тобто є тенденція до дескриптивних перифразів.

У попередній секції про диглосію зазначено, що на перекладачів української впливає низка чинників. Ця тенденція проявляється і коли йдеться про радянiзми. Пропонуємо розглянути ці чинники на декількох прикладах:

Приклад 1: «махортрест» став «Tobacco Trust» (Pidmohylny, *A Little Touch of Drama* 19; Підмогильний, "Невеличка драма (частина III)" 28). Метод перекладу: дескриптивний перифраз.

Традиційна інтерпретація КСТ у перекладознавстві проінтерпретувала би такий переклад як приклад когнітивної несумісності англійської та української мов. Також до цього пояснення додалося би соціологічне: оскільки Ю. Луцький був антикомуністом через особистий досвід, рішення прибрати радянiзми можна було б сприймати як свідому цензуру. Вказівка на аполітичність творів В. Підмогильного також дозволяє розвинути таку інтерпретацію.

Проте інші приклади руйнують таку інтерпретацію:

Приклад 2: «Неп» став NEP у перекладі. До нього додали такий паратекст: «New Economic Policy (1921–28), government policy based on concessions to private

enterprise» (Підмогильний, *Невеличка драма* 67; Pidmohylny, *A Little Touch of Drama* 40). Метод перекладу: комбінована реномінація (транскрипція).

Приклад 3: «РАГС» транскрибовано як «ZAHNS». До нього додано такий паратекст: «Marriage Registry Office» (Підмогильний, *Невеличка драма* 38; Pidmohylny, *A Little Touch of Drama* 24). Метод перекладу: комбінована реномінація (транскрипція).

Отже, Ю. та М. Луцькі не приховували наявність радянізмів у тексті. Радянізми здебільшого перекладено за допомогою дескриптивного перифразу, який відтворює тільки державний, але не революційний і тоталітарний аспект радянізмів. Вважаємо, що причиною для таких змін є тенденція всього перекладу «Невеличкої драми» до нейтралізації елементів, які могли б створювати інтерпретаційні ризики, змінювати стилістику оригіналу чи занадто сильно розширювати переклад. Переклад радянізмів вимагав би докладних паратекстуальних пояснень радянської ідеології. Як наслідок, Ю. та М. Луцькі перекладають їх тільки там, де вони є відомими в демократичних ринкових країнах (НЕП чи РАГС) і не вимагають довгих паратекстів, або там, де вони є ключовими для сюжету, і вилучення цих фрагментів призведе до повного руйнування певного епізоду. Наприклад:

«"If your argument were followed a little further, comrade," Slavenko smiled, "it would be more rational to use 'Mister.'"

"That's counter-revolutionary," roared the co-op worker.

"A rationalization like that," answered the engineer, "would be against our social practice." After a while he added, "It's true that the word 'comrade' is longer than 'mister' but so what? Maybe, to be practical, 'comrade' should be shortened to 'com'?"

"Or 'rad,'" laughed the co-op worker» (Pidmohilnyi, *A Little Touch of Drama* 54).

Отже, маніпуляційні пояснення зовсім не підтверджуються. Попри те, що Ю. та М. Луцькі сприймали роман В. Підмогильного як аполітичний, вони змогли відтворити політичний діалог, у якому структура радянізмів обговорюється прямо. Причин вважати, що радянізми не переклали через несумісність англійського та

українського мислення чи, наприклад, габітус перекладачів, немає. Ці приклади доводять, що переклад набагато менше залежить від інтерпретації оригінальних тем чи навіть особистих поглядів перекладачів, ніж звично вважається у перекладознавстві.

Відтворення радянізмів у перекладах «Міста» В. Підмогильного і «Смерті» Б. Антоненка-Давидовича також підтверджує цей погляд. М. Тарнавський поєднує дескриптивні і близькі до них методи (наприклад, гіперонімну реномінацію) з комбінованою реномінацією на основі транскрипцій.

Передмова до роману «Місто» (у виданні 2025 року) згадує радянізми. М. Тарнавський вважає важливим відтворювати їх у перекладах і чітко вказує на їхню ідеологічність у передмові (Pidmohylnyi, *The City*). Попри сприйняття «Міста» як аполітичного твору, М. Тарнавський відтворює його політичні аспекти й робить це не випадково, оскільки розуміє, що їх необхідно відтворювати.

Отож М. Тарнавський перекладає радянізми за допомогою складніших підходів там, де вони мають велику вагу (наприклад, навколо «раднаркому» й назви цього радянського інституту побудований один із діалогів у романі; один із важливих персонажів у романі працює в «робземлісі»). Водночас нейтралізація стосується тих фрагментів, де тоталітарні чи революційні аспекти є мінімальними (наприклад, слово «виш» збереглося в українській мові і втратило будь-які радянські конотації; складні концептуальні суміші, пов'язані з ним, зникли). Тобто скорочення через нейтралізацію є й макростратегією і стосується тих епізодів, які мінімально впливатимуть на тематичний рівень твору:

Приклад 1: «ВИШ» став «a university» в перекладі (Pidmohylnyi, "The City. Part One" 28; Підмогильний, *Місто* 21). Метод перекладу: гіперонімна реномінація.

Приклад 2: «Робземліс/Robzemlis» став «Robzemlis Trade Union of Agricultural and Forest Workers» (Pidmohylnyi, "The City. Part One" 13; Підмогильний, *Місто* 6). Метод перекладу: комбінована реномінація (транскрипція).

Приклад 3: «Раднарком» став «RadNarKom, Rada Narodnykh Komisariiv, the Council of People's Ministers» (Pidmohyl'ny, "The City. Part One" 44; Підмогильний, *Місто* 41). Метод перекладу: комбінована реномінація (транскрипція).

Перекладу «Смерті» Б. Антоненка-Давидовича, який виконав Ю. Ткач, притаманні подібні тенденції. Хоча Ю. Ткач здебільшого нейтралізує радянськи за допомогою дескриптивного перифразу, він відтворює їх у повноцінній формі там, де вони є важливими для сюжету повісті.

Приклад 1: «Наросвіта» став «Board of instruction» (Антоненко-Давидович, "Смерть (I–XII)" 34; Antonenko-Davydovych 35). Метод перекладу: дескриптивний перифраз.

Приклад 2: «Чека/Ч.К.» став «Cheka» у перекладі (Антоненко-Давидович, "Смерть (XII–XXIII)" 213; Antonenko-Davydovych 60). Метод перекладу: транскрипція.

Приклад 3: «Допр» став «DOPR» у перекладі. До нього додано паратекст: «Russian acronym for house of correctional labor» (Антоненко-Давидович, "Смерть (XII–XXIII)" 222; Antonenko-Davydovych 98). Метод перекладу: комбінована реномінація (транскрипція)

Приклад 4: «Ревком» став «revcom» у перекладі (Антоненко-Давидович, "Смерть (I–XII)" 19; Antonenko-Davydovych 33). Метод перекладу: калька.

Вважаємо, що повне відтворення радянських у перекладах також призвело би до надмірного розширення текстів і появи низки серйозних інтерпретаційних ризиків. Відтворення всіх концептуальних сумішей, пов'язаних із радянськими, вимагало би таких мікростратегій:

1. Презентація радянських через паратексти. За допомогою передмов необхідно було б чітко пояснити, про яке явище йдеться та чому обрано нестандартний підхід до перекладу. За допомогою коментарів чи вставок у тексті треба було б пояснити їхнє значення.

2. Переклад за допомогою калькування. Можна було би використати «радянський» підхід до словотвору, але в інших мовах. Наприклад, «комсомол» можна відтворити як «Comunyou» або «Comyou/Comyouth», «РАГС/РАЦС» як «Civil Records Registration Office (CRRO)», «ЧК» як «Emergency Committee (EC)», «Cheka» як «I-si» або «Emcom (з EC)», «махортрест» як «tobtrust», «нархарч» як «peoplefood/peopfood», «колгосп» як «colfarm», «радгосп» як «sovfarm/cofarm», «спец» як «spec/spets/spesh», «чекіст» – «emcomist/I-si-man/I-si-woman».

Так, Ю. Ткач ще в 1986 році використав зазначений метод перекладу радянізмів для перекладу одного з фрагментів (у ньому радянізм «продрозкладка» дійсно мав велику вагу з погляду епізодичного рівня твору):

Оригінал: « – А як тут у вас продрозкладка йде?!

– Що ви спрашуєте? – не зрозумів одразу Гарасименко: – розв'язка як?» (Антоненко-Давидович, "Смерть (I–XII)" 41).

Переклад: «"How's the prodallotment going here?!"

"What do you mean?" Harasymenko did not understand straight away. "You mean the produce allotment?"» (Antonenko-Davydovych 68).

Отже, проблема не могла полягати в ідеологізованості чи недостатньому розумінні української культури або радянського дискурсу перекладачами: сприйняття творів різних авторів як аполітичних не призводило до системної нейтралізації радянізмів. Оскільки деякі з них відтворені і, щонайважливіше, в політичному контексті, є всі підстави вважати, що перекладачі добре розуміли, чим є радянізми й не мали жодних упереджень щодо них.

Щобільше, проблема не полягала й у відсутності якісної теорії. Навіть Ю. та М. Луцькі, попри притаманні їм твердження про неперекладність, перекладали радянізми в дуже складних політизованих контекстах. Вважаємо, що нейтралізацію неможливо пояснити за допомогою одного чинника. На неї вплинуло декілька аспектів, найбільшим з яких є саме інтерпретаційний ризик.

По-перше, як згадано раніше, повне відтворення радянізмів вимагає занадто детальних пояснень: відтворення без паратекстів може зробити текст незрозумілим для читачів. Окрім того, що паратексти і переклад за допомогою калькування банально розширять тексти, що може негативно вплинути на маркетинг (занадто довгі книги можуть відштовхнути читачів), вважаємо за необхідне також зазначити, що він призводить до можливості змінити інтерпретацію творів через паратексти. Оскільки перекладачі вважають однією зі своїх головних цінностей збереження об'єктивності і неупередженості в перекладах незалежно від тексту, який вони перекладають, вони також могли нейтралізувати ці терміни задля того, щоб випадково не почати просувати власні політичні позиції у тексті.

По-друге, в радянізмів є ще один аспект, який можна втратити за умови описового перекладу з великою кількістю паратекстів: у СРСР вони були частиною щоденного життя і здебільшого не розглядалися як щось унікальне. Навіть у сучасній українській мові такий підхід до словотвору зберігся, хоча й у меншому масштабі («виш», «міносвіти»). Ба більше, українська мова має схильність до такого словотвору (так звані складноскорочені слова). Унікальним у радянському суспільстві був масштаб цього явища, а не саме явище.

По-третє, явище близьке до комбінованих фрагментованих радянізмів з'являється в уже згаданому романі «1984» Дж. Орвелла, який є прямою критикою сталіністського комуністичного режиму. Цей текст сьогодні є одним із фундаментальних для американського та навіть європейського дискурсу і вивчається у межах шкільних програм у багатьох країнах. Отже, термінологія схожа на «інгсоц» чи «мініправду» стала маркером тоталітарних режимів: хоча радянізми безумовно містять у собі аспекти тоталітарності, необхідно розуміти, що вони також позначали і революційність, і науковість режиму. Режим партії Інгсоц у романі «1984» здебільшого не розвивав технології і намагався створити повністю стабільне суспільство, в якому розвиток стане неможливим. Перекладачі могли свідомо чи навіть підсвідомо сприймати послідовний переклад такої термінології,

як загрозу зобразити твори міжвоєнного періоду як сатиричні та антикомуністичні через асоціації з творчістю Дж. Орвелла.

У таких умовах вважаємо, що перекладачі української прози англійською мовою (особливо, Ю. Ткач та М. Тарнавський) запропонували стратегії перекладу радянізмів, які є близькими до оптимальних. Вони не приховують радянізмів, але водночас і не акцентують на них, у такий спосіб зберігаючи і всі зазначені особливості радянізмів, й аспект нормальності. Вважаємо, що ці стратегії можна зробити більш послідовними, але вони є набагато раціональнішими, ніж може видаватися за поверхового аналізу.

6.2. Маніпуляція в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду

У деяких із перекладів у вибірці відсутні чи сильно змінені певні фрагменти, які мають ідеологічний характер. Це стосується і перекладів виданих у США чи Австралії, і перекладу з вибірки, який був зроблений у СРСР («Вершники»).

Цензура в радянських перекладах є доволі очікуваним явищем. Радянська влада намагалася створити позитивний образ СРСР за кордоном. Роман у новелах «Вершники» Ю. Яновського, який переклав С. Сингаївський, пропонує доволі відвертий опис громадянської війни, спровокованої комуністами, й описує воєнні злочини Червоної армії позитивно. В перекладі деякі з них безпосередньо цензуруються: такі моменти вирізані з англійської версії твору. У чинних виданнях ці фрагменти наявні, тому вірогідність того, що їх не було у виданнях доступних перекладачу та цензорам мало ймовірна. Вважаємо, що радянські цензори вилучили їх із чітким наміром зобразити революційні армії позитивно. Наприклад, у перекладі прибрано фрагмент, в якому описана наруга над трупом:

Оригінал: «Посеред течії на самому дні стояв роззолочений жандармський генерал при всіх орденах, до ніг йому коротко прив'язано нашого якоря, він коливався в прозорій воді, ворущачи руками, цей мертвий генерал, напханий

астмою, калом і страхом, і деякі бійці, проїздячи над ними, мочилися на його проклятий блиск» (Яновський, 1964, *Вершники* 49).

Переклад: «Halfway across the stream, the gold-sown gendarmerie general in full regalia was standing on the bottom, fastened to a massive anchor on a short chain. He moved his arms as he swayed in the clear water» (Yanovsky, *The Horsemen* 64).

Цей фрагмент із високою ймовірністю є прикладом цензури і відповідає традиційним інтерпретаціям КСТ. Така цензура притаманна англійським перекладам, виконаним у СРСР, загалом: наприклад, з перекладу малої прози Л. Первомайського видалили згадки про те, що його батько мав власне виробництво й був незалежним підприємцем за часів НЕПу. Це цензурування відбулося у збірці перекладів українських письменників, виданої в 1983 році (Первомайський 68–69; Pervomaisky, *Stories of the Soviet Ukraine* 154).

Справді, багато фрагментів, які згадують про воєнні злочини комуністів, залишаються у перекладі. В перекладі згадано і про червоний терор, і про мародерство з боку комуністів, і про розстріли заручників більшовиками. Чому вибраний був саме наведений фрагмент точно сказати неможливо, але на основі паратекстів та історичного контексту можемо висунути гіпотезу щодо логіки дій, яка могла керувати перекладацькою командою «Вершників» на основі паратекстів і загальної політичної ситуації в СРСР 1989 року.

По-перше, перекладацька команда (через особливості цензури в СРСР, С. Сингаївський не міг мати повного контролю над перекладом) роману «Вершники» зобразила творчість Ю. Яновського як несправедливо звинувачену в оспівуванні насилля. Вказаний фрагмент є прикладом саме такого оспівування насилля: він іде проти моральних цінностей, здебільшого притаманних людським культурам (наруга над трупами, яка тут зображена, позитивно вважається варварством майже всюди). Тому видалити фрагмент було необхідно і для відповідності передмові, й задля уникнення політичних проблем. Видавництво «Дніпро» в СРСР виконувало

політичну і пропагандистську роль, а тому редактори й керівництво не могли ризикувати й публікувати роман з описом наруги над трупом.

По-друге, на видалення фрагмента могла вплинути політична та економічна криза в СРСР (переклад видано в 1989 році). На момент видання перекладу існувало три альтернативи: або повний розпад СРСР, або тоталітарний період спрямований на стабілізацію режиму, або тоталітарний режим правого й радикально антикомуністичного характеру. Саме це могло стати причиною неоднорідності цензури в перекладі, оскільки редактори намагалися мінімізувати особисті ризики, пов'язані з політичними змінами.

На те, що в цьому фрагменті йдеться саме про цензуру, а не про вилучення, вмотивоване тенденцією до одночасного розширення і скорочення перекладів, вказує системність модифікації фрагментів, які стосуються політики. Першою такою зміною є те, що Батько Махно названий у перекладі просто «Махно». Тобто прибрана позитивна конотація «батько» щодо його імені. Другою важливою зміною є те, що в перекладі не згадується організація «Просвіта», яка поширювала українські книги. Натомість використовується евфемізм «read books in Ukrainian» (Yanovsky, *The Horsemen* 45).

Такі зміни можуть бути результатом політичної кон'юнктури. 1989 рік був часом розквіту українського національного руху, а також багатьох альтернативних лівих проєктів (включно з анархістськими). Згадки про них могли дати активістам, які підтримували звільнення України від радянської окупації, чи антиавторитарним лівим, додатковий політичний капітал. Н. Махно також був українцем, а тому в цензурі, ймовірно, мав велику вагу не тільки анархістський елемент, а й національна ідентичність Махна.

Водночас традиційна інтерпретація КСТ не надає вичерпного пояснення цензури. По-перше, така цензура є обмеженою і стосується фрагментів, які не мають великої ваги в сюжеті. Там, де червоний терор стає важливим (наприклад, у новелі «Подвійне коло», яка розповідає про братовбиство і виправдовує жорстоку

братовбивчу комуністичну революцію з морального погляду), цензури де-факто немає.

Щобільше, перекладач показує високий рівень знань щодо ідеології українського національного руху 1918–1922 років. Наприклад, Оверко, один із братів у новелі, який підтримував УНР і С. Петлюру, в оригіналі говорить про те, що основною для людства є «держава». С. Сингаївський переклав це слово як «nation», що дійсно є правильним перекладом, оскільки він відображає і націоналістичні, і державні аспекти ідеології УНР: «nation» в англійській мові позначає і «націю», і «державу» (Yanovsky, *The Horsemen* 8–23). Якби перекладач використав «state», то могло б скластися враження, що Оверко прихильник етатизму (сильної держави), яка є однією з ознак тоталітаризму, але не є характерною для демократичного лівого націоналізму УНР і петлюрівців.

По-друге, не видалені з перекладу і згадки про релігію. Наприклад, С. Сингаївський та редактори перекладу залишили багато фрагментів, де згадані церковні свята й додали до них паратексти з поясненнями, оскільки релігійний вплив був важливим для розвитку одного з головних героїв у творі. Слово «Бог» в оригіналі було написано з малої літери, а в перекладі з великої (Yanovsky, *The Horsemen* 16). Хоча цензура в перекладі роману очевидна, вона все ж не є всесильною: цензуруються тільки ті фрагменти, що матимуть мінімальний вплив на тематичний рівень.

Вважаємо, що якби сам твір був повністю небезпечним на тематичному рівні, його просто не переклали б. Головною формою цензури й маніпуляції є відмова від перекладу – непереклад. Готовність перекладати вже вказує на те, що необхідність у маніпуляції мінімальна.

Якщо маніпуляція в СРСР набула свідомого характеру і стала цензурою, то в демократичних ринкових країнах вона здебільшого була несвідомою. Першим важливим фрагментом є позитивний опис першотравневих святкувань у романі Валеріана Підмогильного «Невеличка драма»:

Оригінал: «Раптом вона згадала, що за кілька день Перше травня, і це видалось їй значущим, їй хотілось вийти на вулицю, бачити демонстрацію, силу-силенну людей, прапори, чути бадьорий спів, міцні промови, самій ходити, перейнятись цим святом праці й весни. І вона декламувала пошепки з Олеся: Червоні прапори, куди не кинеш оком, цвітуть на вулицях, як макові квітки...» (Підмогильний, "Невеличка драма (частина III)" 52–53).

Очевидно, що в цьому фрагменті В. Підмогильний хотів позитивно описати Радянський Союз. Він навіть порівнює червоні прапори з квітами. Цей опис іде врозріз із негативним поглядом на реальність із боку головної героїні.

Цього фрагмента немає в перекладі «Невеличкої драми». Може видатися, що йдеться про пряму цензуру. Проте ситуація є набагато складнішою. Насправді, цього фрагмента немає у версії роману, яку Ю. та М. Луцькі вірогідно обрали для перекладу. Це видання 1956 року, створене організацією, пов'язаною з українськими націоналістами (Підмогильний, *Невеличка драма* 319).

У такий же спосіб вилучено негативні погляди на релігію:

Оригінал: «Який же з вас, Льово, тюхтій! Який ви непристойно м'який та добросердий! Справжній Ісус Христос... І нікому ви не потрібні...» (Підмогильний, "Невеличка драма (частина I)" 47).

Переклад: «You're a weakling, Liova. And so kind-hearted too. No one needs you...» (Pidmohylny, *A Little Touch of Drama* 97).

У перекладачів навряд чи була можливість уникнути вилучення фрагментів про червоні прапори чи релігію, оскільки оригінальну версію роману на той час можна було знайти тільки у журналі «Життя і революція», який перебував у радянських архівах і поза СРСР був у невеликої групи людей. Перевірити вилучення фрагментів у версії 1956 року за таких умов було неможливо.

Маніпуляція стає несвідомою оскільки Ю. та М. Луцькі не взяли під сумнів твердження видавців роману в Західній Європі про те, що «Невеличку драму» вони видали в оригінальній формі попри ідеологізований вступ, у якому йдеться про

«антикомуністичність» твору. В передмовах до перекладу не вказано нічого скептичного щодо видавців версії роману 1956 року, хоча один із маркерів цензури у творі очевидний – вони пишуть слово «Бог» з великої літери, що не було притаманним радянській літературі до 1970-х років (у Підмогильного це слово записане з маленької літери) (Підмогильний, *Невеличка драма* 96; Підмогильний, "Невеличка драма (частина I)" 46). Ю. та М. Луцькі з високою ймовірністю це знали, оскільки перекладали або редагували переклади творів радянських письменників із різних періодів. Уникнути цензури було неможливо, але була змога повідомити про те, що роман видавали люди з поглядами, які радикально відрізнялися від поглядів В. Підмогильного і вказати на очевидну різницю в правилах правопису.

З погляду і традиційних, й оновлених КСТ ця інформація означає, що культурний капітал доступний В. Підмогильному та перекладачам радикально відрізнявся і дійсно призвів до згаданої зміни в розумінні творів міжвоєнного періоду, пов'язаних з аполітичністю та жертвністю українських радянських письменників 1920-х років. Антикомуністичні погляди Ю. та М. Луцьких призвели до того, що вони, хоч і мінімально, але змінили оригінальний зміст. Це не змінило тематичний рівень – позитивне зображення СРСР пронизує весь роман, як і політика та філософія, але переклад дійсно втратив антирелігійну тематику, яка хоч і була другорядною, але постійно відображалася в романі й підкреслювала матеріалістичну позицію В. Підмогильного. Водночас така непряма маніпуляція є саме несвідомою помилкою, тому перекладачів у жодному разі не можна називати цензорами в традиційному розумінні.

Несвідома маніпуляція також є в перекладі «Міста» В. Підмогильного, який виконав М. Тарнавський, і зберігається у версіях і 2014–2018, і 2025 років. Цей переклад не уникає ідеологічних фрагментів і, загалом, у ньому відтворюється ідеологічна лексика у формі, яка є близькою до оригіналу. В цьому перекладі погляд на СРСР, який поставав у творах В. Підмогильного зберігається. У перекладі можна

знайти тільки два фрагменти з великими системними змінами ідеологічного характеру:

Оригінал: «Були в драмі й комічні елементи, наприклад, тюхтій-куркуль» (Підмогильний, *Місто* 132).

Переклад: «There were comic elements in the drama, too: for example, the character of the kurkul, that slouch of a rich farmer» (Pidmohylny, "The City. Part Two" 124).

Оригінал: «Її компаньйонка, молода куркулівна, кінчила, згідно зі своїми планами, курси машинопису» (Підмогильний, *Місто* 35);

Переклад: «Her companion, a successful farmer's young daughter, was completing, in accord with her plans, a typing course» (Pidmohylny, "The City. Part One" 39).

Слово «куркуль», яке позначає згідно зі Словником Української Мови 1978 року термін «Багатий селянин-власник, на якого працюють наймити й незаможники», відтворено не зовсім відповідно до оригіналу (*Словник української мови*, т. 4, 411). З першого погляду, може видатися, що це визначення дійсно дає змогу перекласти слово «куркуль» як «багатий селянин». Проте конотації і контекст, у яких згадується це слово, вказують на справжнє ставлення до куркулів у радянській ідеології: «Його батько, Максим Сергійович, був за нове життя, виступав проти куркулів. Куркулі ж ховали від держави хліб, гноїли його в ямах (Ю. Збанацький, Т. Шашло, 1949, 21)» (*Словник української мови*, т. 4, 411). Куркуля бачили в Радянському Союзі як ворога за «експлуатацію» чужої праці та спроби приховати результати своєї роботи від держави. Звинувачення в куркульстві часто вистачало для того, щоб приректи людину на смерть.

Можна зазначити, що марксистичні загалом бачили багатих людей як зло. Проте це не є зовсім так: ортодоксальні марксистичні не вважали багатство проблемою і підтримували доволі високий рівень нерівності в СРСР. Справжньою проблемою

для них було розширення капіталу й супутній неконтрольований ріст такої нерівності.

По-перше, причини для несвідомої маніпуляції в цьому прикладі можуть бути пов'язаними з панівним дискурсом щодо СРСР та колективізації в Канаді. Погляд на Радянський Союз як державу, яка була проти всіх багатих та успішних людей поширений у цій країні і серед консервативних, і ліберальних політиків. Погляд на куркулів як багатих селян, які постраждали через заздрість радянської влади до їхніх успіхів, прямо висловив консервативний канадський психолог і політичний коментатор Дж. Пітерсон, який наразі є одним із найвпливовіших канадців в інтернеті попри свої контроверсійні погляди (наприклад, такий погляд він висловлював у деяких лекціях та на дебатах із С. Жижеком).

По-друге, несвідома маніпуляція пов'язана зі складністю самого концепта «куркуль». До 1917 року, комуністи дійсно визначали куркулів як сільських протокапіталістів чи навіть просто капіталістів, про що можна знайти згадки ще в листах Ф. Енгельса з 1890-х років, де він безпосередньо обговорював з російськими комуністами появу куркулів як загрозу саме крізь призму постання капіталістичної формації в російській імперії (Engels).

Проте після початку комуністичного перевороту це слово дійсно втратило оригінальне значення в юридичному і практичному сенсі (Масенко, "Слово куркуль в історико-етимологічному та соціально-політичному аспектах" 24–36). Формально «капіталістичне» пояснення збереглося. Проте за часів форсованої колективізації в куркулі записували не тільки за експлуатацію чужої робочої сили (тобто капіталістичну діяльність), а просто за володіння якісною сільськогосподарською технікою чи певний рівень доходів, для якого експлуатація зазвичай була непотрібною (Масенко, "Слово куркуль в історико-етимологічному та соціально-політичному аспектах" 24–36).

Керівництво СРСР свідомо маніпулювало терміном «куркуль» задля того, щоб приховати свої справжні цілі: індустріалізація та мілітаризація СРСР в умовах

браку зовнішніх інвестицій і жорстоке насадження єдиної культури в СРСР, яка полегшила б управління плановою економікою. Автор оригінального плану індустріалізації СРСР Е. Преображенський та інші близькі до нього за поглядами економісти прямо порівнювали колективізацію з «примітивним накопиченням капіталу» (Jefferies). Для К. Маркса «примітивне накопичення» позначало «огородження»: це був капіталістичний прототип радянської колективізації, за якого великі протокапіталістичні землевласники експропріювали дрібних селян, щоб виробляти на їхній землі товари необхідні не для виживання, а для максимальних прибутків на міжнародних ринках. Про це з'явився навіть крилатий вираз, який зазвичай приписують Т. Морю, творцю одного з найвідоміших романів-утопій: вівці з'їли людей.

Отже, маніпулятивним був би й переклад слова «куркуль» як «village capitalist» чи «exploiter» (або паратекст, який би вказував на таке бачення). Цей термін можна пояснити тільки в контексті всієї політики 1920-х років. Поняття «куркуль» у 1920-х дійсно мало значення «сільський капіталіст» для інтелігенції, але на практиці (про яку не могли не знати політизовані українські письменники) позначало не тільки ворогів, а й просто тих, кого радянська влада збиралася експропріювати незалежно від їхнього ставлення до СРСР.

У наступному підрозділі також вказуємо на те, що перекладачі часто намагаються дистанціюватися від власних суджень за допомогою опори на словники. Їхні переклади мають тенденцію до відтворення не тільки очевидних з погляду сучасних мовців значень слів у перекладах, а й до відтворення всіх значень, що постають у таких словниках, як, наприклад, СУМ-11. Ця тенденція є однією з причин для розширення перекладів. Як зазначалося, СУМ-11 визначає куркуля саме як багатого селянина-власника, що є доволі близьким до «rich farmer» чи «successful farmer». У цьому випадку не вважаємо це пояснення основним, але доволі вірогідно, що М. Тарнавський використав саме словникове визначення задля того, щоб зменшити ризик маніпуляції.

У вибірці присутнє ще одне явище, пов'язане із цензурою, яке також відображає великі відмінності між культурним капіталом у демократичних ринкових країнах та в окупованій радянською владою Україні. Його можна назвати прикладом реверсивної цензури. У «Невеличкій драмі» В. Підмогильний описує статеве життя протагоніста Ю. Славенка з максимальною обережністю, не називаючи самої дії:

Оригінал: «За юнацьких років, він, як і чимало юнаків, задовольняв свої молоді потреби самотійно, а до жінок почував острах і зневагу...» (Підмогильний, "Невеличка драма (частина I)" 38).

В перекладі, цей фрагмент стає набагато більш відвертим і називає дію прямо:

«When he was a youth, he had satisfied it like so many others, by masturbation, and he felt fear and contempt for women» (Pidmohilnyi, *A Little Touch of Drama* 48).

Можливо, такий переклад пов'язаний із тим, що дискурс у демократичних ринкових країнах у 1970-х роках почав ставати набагато відкритішим щодо сексуальності, а отже, евфемізми могли б заплутати читача. Задля того, щоб уникнути ризику неправильної інтерпретації перекладач «розцензурував» фрагмент, прямо вказуючи на згадану в ньому дію. Також на переклад могли вплинути ідеологічні переконання перекладачів. Поширений міф про ранній СРСР полягає в тому, що він був сексуально відкритим. Проявом цього міфу й міг стати такий відвертий переклад.

Загалом аналіз цих фрагментів вказує на те, що маніпуляція існує, але вона є обмеженою. Приклади, які наведено в цьому підрозділі, репрезентують майже усі випадки прямої і непрямої маніпуляції в текстах із вибірки. Пряма маніпуляція у формі цензури дійсно притаманна тільки радянським перекладам.

6.3. Макростратегія мінімізації інтерпретаційних ризиків як головна лінгвоконцептуальна особливість англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду

Центральною тенденцією, притаманною всім англійським перекладам української прози міжвоєнного періоду (ці тенденції проаналізовано й у малій прозі), є макростратегія мінімізації інтерпретаційних ризиків у перекладах. Ця тенденція полягає в зосередженні перекладачів на створенні перекладів, які є максимально об'єктивними і мінімізують потенційний вплив перекладацької інтерпретації на тексти. Головним лінгвоконцептуальним проявом цієї макростратегії є одночасне поєднання експлікації, тобто розширення текстів, і скорочень.

Загалом тенденція до експлікації проявляється в усіх перекладах із вибірки:

1) «Невеличка драма». Оригінал: 69 131 слів. Переклад 75 252 слів. Переклад довший за оригінал в 1,09 рази.

2) «Смерть». Оригінал: 36 456 слів. Переклад: 48 521 слів. Переклад довший за оригінал в 1,33 рази.

3) «Вершники». Оригінал: 27 565 слів. Переклад: 38 975 слів. Переклад довший за оригінал в 1,41 рази.

4) «Місто». Оригінал: 79 071 слів. Переклад (версія 2014–2018 опублікована в журналі *Ukrainian Literature: A Journal of Translations*): 107 647 слів. Переклад довший за оригінал в 1,36 рази.

5) «Байгород». Оригінал: 15 754. Переклад (приблизно): 23 700 слів. Переклад довший за оригінал в 1,5 рази.

6) «Поза межами болю». Через те, що переклад зроблено з втраченого другого рукопису повісті-поєми, в ньому є багато нових фрагментів, які неможливо знайти в українській версії 1921 року. Аналіз тих фрагментів, які є спільними для перекладу й оригіналу 1921 року, вказує на збереження тенденції до експлікації.

Загалом розширення текстів у перекладах на рівні слів є цілком розповсюдженим явищем. Г. Турі й А. Честерман, які досліджували переклади зі статистичного погляду, вказували на експлікацію і спрощення як приклади перекладацьких універсалій – загальних явищ, які постають в усіх перекладах (Chesterman 1–20; Toury 200–311). Саме по собі, в ізоляції, таке розширення не є унікальним і сьогодні вважається нормою для перекладів, оскільки є результатом відмови від макростратегії дослівного перекладу. Унікальним у цьому випадку є масштаб розширення текстів, який доволі перевищує спостереження у межах корпусної лінгвістики.

Ці дослідження вказують на те, що англійські переклади мають тенденцію до того, щоб бути на 15–20% довгими від українських за кількістю слів (Кушнір та ін. 232). Водночас англійські переклади українських текстів зазвичай або не довші, або коротші від українських, коли йдеться про символи. Як вказує наведений аналіз, англійські переклади української прози міжвоєнного періоду зазвичай довші від оригіналів не на 15–20%, які вважають типовими для художньої прози, а на 35%. Ба більше, вони довші від оригіналів і на рівні символів: розширення сягає приблизно 15-25% (за винятком перекладу «Невеличкої драми»).

Розширення текстів у перекладах передбачається і когнітивними теоріями. Головною причиною для експлікації є те, що концепти вербалізуються в англійській та українській мовах по-різному (як і в усіх мовах). Тобто з когнітивного погляду розширення (в дуже невеликій кількості випадків – зменшення текстів) є результатом асиметричності мов. У випадку української та англійської мов ця асиметричність вербалізовується у двох явищах. По-перше, аналітична граматика англійської мови часто призводить до розширення речень порівняно з українською мовою, яка є синтетичною. По-друге, багато українських термінів не мають прямих відповідників в англійській мові і вимагають описового перекладу.

6.3.1. Експлікація як прояв макростратегії уникнення інтерпретаційних ризиків в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду

У попередніх розділах ми розглянули уникнення ризиків як один із чинників, через які у перекладах здебільшого нейтралізується диглосія та суржик. Поза цими маркерами ідеології, ця макростратегія матеріалізується і в тексті загалом у формі одночасної тенденції до експлікації та скорочень, яку й розглядаємо в цьому підрозділі. Експлікація є загальною тенденцією всіх перекладів у вибірці:

Оригінал 1: «Тут, при березі, село здавалось питомим витвором просторів, чарівною квіткою землі, неба й води» (Підмогильний, *Місто* 5). Довжина фрагмента: 14 слів, 95 символів.

Переклад 1: «Here, near the shore, the village seemed to be the tangible creation of the expanse of space, the magic flower of earth, sky, and water» (Pidmohylny, "The City. Part One" 12). Довжина фрагмента: 25 слів, 135 символів.

Цей переклад фрагмента з «Міста» В. Підмогильного на 11 слів довший від оригіналу. Зміни відбулися внаслідок розширення таких слів та словосполучень: «при березі», «здавалось», «просторів», які в перекладі перетворилися на «near the shore» (три слова проти двох в оригіналі), «seemed to be» (три слова замість одного в оригіналі) і «of the expanse of space» (п'ять слів проти одного в оригіналі). Велику роль у розширенні фрагментів також зіграли артиклі, які розширили переклад на 5 слів.

Більшість розширень є цілком передбачуваною і відтворює основні тенденції відомі перекладознавцям. Водночас переклад слова «простори» виходить поза традиційні пояснення, пов'язані з асиметричністю значень у мовах, оскільки має прямий відповідник у формі слів «space» або «expanse». Доволі нормативним було би і збереження множини: «expanses».

У перекладі використано обидва значення: «of the expanse of space». Така тенденція, як покаже подальший аналіз, є типовою для більшості англійських перекладів української прози. Вважаємо, що основною причиною для розширення

стає намагання перекладачів уникнути появи власних інтерпретацій у перекладах. Якщо певний фрагмент може мати подвійну інтерпретацію, то перекладачі завжди намагаються відтворити обидві інтерпретації для того, щоб уникнути суб'єктивності і де-факто маніпуляції в перекладах.

Причина, через яку М. Тарнавський відтворює цей фрагмент за допомогою розлогої фрази «the expanse of space» полягає в його контексті. До слова «простори» додається таке уточнення: «чарівною квіткою землі, неба й води». Це уточнення вказує на те, що село водночас є приземленим явищем, але й містить у собі універсальні аспекти, небо й воду, у яких очевидний деякий елемент космічності. Його також розширено за допомогою множини: йдеться не про «простір», а саме про «простори», що також вказує на універсальність. М. Тарнавський використав описову мікростратегію, щоб відтворити усі значення слова «простір», які постають в українських словниках: «1. Одна з основних об'єктивних форм існування матерії, яка характеризується протяжністю і обсягом; 2) Необмежена протяжність (в усіх вимірах, напрямках); тривимірна протяжність над землею» (*Словник української мови*, т. 7, 298).

У сучасній англійській мові такі слова можуть бути якісними еквівалентами цього слова: «space», яке насамперед асоціюється у сучасній англійській мові з космосом, і «expanse», яким позначають простір на землі й доступний для людей. Тому дослівний варіант «the tangible creation of space» можна було сприйняти як «питомий витвір космосу», що є прийнятним, але неповним перекладом, оскільки у В. Підмогильного зображено зв'язок між цілим та частковим (між простором в абстрактному, філософському, універсальному, космічному значенні й між приземленим людським життям). Хоча і слово «expanse» використовується у космічній тематиці (наприклад, один із найвідоміших сучасних серіалів на космічну тематику називається «The Expanse» або «Простір» в українському перекладі), його смисл в англійській мові має більш практичний, приземлений характер і стосується саме простору доступного людям.

Іменник «expanse» позначає «1. a wide continuous area or extent of land, space, etc. 2. an amount of expansion» (Barber 522). Близький до нього іменник «expansion» позначає: «1. being expanded. 2 enlargement of the scale or scope of (esp. commercial) operations. 3 increase in the amount of a state's territory or area of control. 4 an increase in the volume of fuel etc. on combustion in the cylinder of an engine. 5 Math. a the process of working out a product, power, or function and expressing it in simpler terms as a sum. b the sum. 6 a an enlarged portion. b something formed by the expansion of a thing. 7 N Amer. Sport (often attributive) the addition of new teams to a league (expansion team; in favour of expansion)» (Barber 522). Чотири із семи значень цього слова пов'язані з людською діяльністю.

Слово «space» є менш зосередженим на людській діяльності й позначає здебільшого космічні чи математичні аспекти: якщо «expanse» окреслює простір для розширення та завоювання, то «space» позначає або нелюдський простір (космос), або певний особистий простір (personal space), який необхідно захищати. Отже, «expanse» зображає простір як територію для завоювання, а «space» – як територію поза суспільством (особисту чи нелюдську) (Barber 1390-1391). Згаданий серіал «The Expanse», наприклад, оповідає події в уявному XXVI столітті, у якому різні групи людей ведуть боротьбу за контроль над ресурсами в Сонячній Системі. Отже, правильно перекладати назву як «Наш простір» чи «Простір для нас» (оскільки артикль «the» означає щось конкретне, а не простір загалом).

Поєднання «of the expanse of space» відтворює і космічність, і приземленість українського села в баченні В. Підмогильного. З одного боку, використовується слово «space», яке позначає космічну та універсальну тему, що може містити елементи непізнаного (чи, як у прикладі, який аналізуємо, «чарівного»), а з іншого «expanse» – пов'язане з людським простором і зі світом-для-нас.

Оригінал 2: «Кров!.. Рука затремтіла, і вишнева краплинка блиснула на сонці. Посміхнулась сонцеві. І тоді зненацька сильно-сильно в пам'яті промайнуло занадто виразне, мов зараз усе те сталося:... Скривавлена сорочка Надина й на

простирадлі іржава краплинка... Надина кров! Непорочна, чиста дівоча кров... Було тужно за тим, що не стало чогось без вороття, що набезвік розірвано вінок, і було до сліз радісно, що народилось щось нове, щось дуже інтимне, щось нерозлучне, рідне...» (Антоненко-Давидович, "Смерть (XII-XXIII)" 244–245).
Довжина фрагмента = 68 слів, 457 символів.

Переклад 2: «Blood...! His hand began to tremble and the cherry droplet glistened in the sunshine, smiling at the sun. And all the sudden he had a much too vivid recollection, as if it had just all happened now:...Nadia's bloodied shirt and a rusty spot on the sheet... Nadia's blood! Chaste, pure virgin blood... He longed so much for that which had disappeared for some reason without any return, which had forever torn apart the garland, and he felt tearfully overjoyed that something new had been born, something very intimate, something inseparable and dear...» (Antonenko-Davydovych 135–136).
Довжина фрагмента = 92 слова, 541 символ.

Цей фрагмент із повісті Б. Антоненка-Давидовича «Смерть» також демонструє макростратегію мінімізації інтерпретаційних ризиків. Оригінальний фрагмент, у якому є 68 слів, розширився до 93 слів у перекладі. Одними з найбільших джерел для розширення є такі фрагменти: «рука затремтіла» (2 слова), «і тоді зненацька сильно-сильно в пам'яті промайнуло занадто виразне, мов зараз усе те сталось» (14 слів), «було тужно за тим, що не стало чогось без вороття, що набезвік розірвано вінок» (14 слів), які в перекладі перетворилися на такі фрази: «his hand began to tremble» (5 слів), «and all the sudden he had a much too vivid recollection, as if it had just all happened now» (19 слів), «he longed so much for that which had disappeared for some reason without any return, which had forever torn apart the garland» (22 слова). Причини розширення подібні до попереднього прикладу.

Більшість елементів, які призводять до розширення, відтворюють типові тенденції для всіх перекладів. Водночас текст розширюється на додаткові 10% завдяки стратегії мінімізації інтерпретаційних ризиків. Йдеться про цей фрагмент: «... було тужно за тим, що не стало чогось без вороття, що набезвік розірвано

вінок...» (в перекладі: «he longed so much for that which had disappeared for some reason without any return, which had forever torn apart the garland»).

По-перше, оригінал не вказує на особу головного героя, попри те, що говорить про нього, а переклад навпаки прямо вказує на особу: «he longed». Не вважаємо, що такий переклад постав з граматичних особливостей англійської мови. Наприклад, цей фрагмент можна було перекласти в такий спосіб: «there was a feeling of sadness/longing for something that ceased to be without return, that the garland was torn forever...» (20 слів). Таке речення є граматично правильним і відтворює основні особливості змісту. Тобто його цілком можна було би запропонувати як варіант перекладу.

Водночас такі конструкції в англійській мові зазвичай застосовуються на позначення зовнішніх об'єктів, а не людських почуттів. Використання безособових фраз на позначення почуттів притаманне здебільшого психологічному дискурсу, в межах якого пацієнтам пропонують дистанціюватись від своїх почуттів (наприклад, замість фрази «I am angry» пропонують використовувати фрази на кшталт «I feel angry» або «there is a feeling of anger inside»). Хоча певна дизасоціація, відстороненість є в оригіналі, вона набагато слабша, ніж в запропонованому нами варіанті і є результатом випадкових змін, пов'язаних зі стилістикою.

Така побудова речення в українській мові часто використовується у стилістичних цілях для того, щоб уникнути тавтологій. Якби Б. Антоненко-Давидович вказував на головного героя за допомогою займенників, то слова «його» і «йому» повторились у фрагменті декілька разів: «Кров!.. **Його** рука затремтіла, і вишнева краплинка блиснула на сонці. Посміхнулась сонцеві. І тоді зненацька сильно-сильно в **його** пам'яті промайнуло занадто виразне, мов зараз усе те сталося» (*зміни і виділення наші* – С. М.)

Отже, дослівне відтворення фрагмента створювало ризик неправильної інтерпретації: речення могли б сприйняти як алюзію на сучасні психологічні практики або просто на дисоціацію головного героя, яка в оригіналі є мінімальною.

В оригіналі вбивство заручника, яке Б. Антоненко-Давидович описує в цьому фрагменті, стає кульмінацією, якою головний герой пишається. Отже, Ю. Ткач прямо вказує на головного героя саме для того, щоб вказати на залученість головного героя до вбивства, у такий спосіб мінімізуючи ризик неправильної інтерпретації оригіналу читачами. Хоча переклад за допомогою безособової конструкції є цілком можливим, перекладач мінімізує у такий спосіб ризики.

По-друге, переклад слова «чогось» у цьому фрагменті також вказує на стратегію зменшення інтерпретаційних ризиків. Переклад цього фрагмента розширює цільовий текст на 10%. Асиметричність граматики та лексики, яка є нормальною з погляду сучасної теорії, розширює текст на 25%. Цей фрагмент додає ще 10% (тобто доводить розширення до 1,35 від оригінала).

Найбільш очевидним перекладом слова «чогось» є «something», яке цілком відповідає контексту і з найбільшою вірогідністю відображає задум Б. Антоненка-Давидовича. Саме цей переклад використовуємо в нашій версії, яку наводимо вище. Проте такий переклад не відображає ще одного значення слова, яке також може бути правильним із граматичного погляду: «Невідомо чому, з якоїсь причини; чомусь» (*Словник української мови*, т. 11, 348).

Фраза «that which had disappeared for some reason» стає розлогою, оскільки перекладач намагався відтворити всі значення слова «чогось». За допомогою «that which had disappeared» Ю. Ткач відтворив слово «чогось» у значенні «щось» («something»). Займенник «that» зазвичай використовується на позначення конкретних речей, але оскільки в цьому контексті конкретна річ не згадана, він де-факто набуває відносності притаманної слову «something» і використовується для уникнення тавтології, оскільки слово «something» з'являється у цьому реченні трохи згодом: «that something new had been born». Фраза «for some reason», очевидно, відображає друге значення слова «чогось».

Загалом очевидним є бажання перекладачів уникнути втрат у багатозначних словах. Це змушує їх додавати декілька значень до перекладів і в процесі значно їх

розширювати. Головною макростратегією стає збереження багатозначності: перекладачі намагаються якомога більше дистанціюватись від будь-яких власних інтерпретацій. Це дозволяє стверджувати, що перекладачам української прози міжвоєнного періоду англійською мовою притаманна тенденція до максимальної об'єктивності і повного усунення від власних поглядів у перекладах, що суперечить доволі заангажованим паратекстам.

Це явище узгоджується з теорією складності в інтерпретації Е. Пима, який вказує, що реакцією на складність та багаторівневність світу є спроба його спростити (*reduction*) у такий спосіб, щоб спрощена модель водночас відображала найважливіші аспекти світу й щоб її можна було застосувати в щоденній людській діяльності (Pym, "Translating as Risk Management" 67–80).

У перекладах ця особливість проявляється у формі управління ризиком: перекладачі вимушені балансувати між спрощенням (*reduction*) та експлікацією, що повністю узгоджується і з передбаченням матеріалізму про те, що всі переклади завжди балансують між макростратегіями одомашнення та очуження, й із цим дослідженням, яке вказує на існування цієї тенденції в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду.

Також доволі значною тенденцією є опора на словники, яку можемо лише пропонувати як гіпотезу. У фрагментах, де відбувається розширення слів, які є однозначними в певному контексті (як у наведених прикладах) значення доволі близько відповідають різноманітним словникам. Особливо помітною є кореляція із СУМ-11. Такий підхід є цілком логічним з погляду уникнення інтерпретаційних ризиків: перекладачі спираються не на власну інтерпретацію, а на думку академічної спільноти, залученої до створення словників. Оскільки повноцінно перевірити цю гіпотезу в межах дослідження не видається можливим, висуваємо цей аспект як перспективу для майбутніх досліджень.

6.3.2. Скорочення як прояв макростратегії уникнення інтерпретаційних ризиків в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду

У попередньому підрозділі розглянуто експлікацію як один із головних проявів макростратегії уникнення інтерпретаційних ризиків в англійських перекладах української прози. В цьому підрозділі розглядаємо скорочення, характерною особливістю яких є збереження оригінальних концептуальних сумішей на епізодичному та тематичному рівнях. Такі скорочення здебільшого відбуваються на лінгвістичному рівні й не призводять до втрат змісту (або спричиняють тільки мінімальні втрати) завдяки опорі лінгвістичного рівня на епізодичний. Отже, простежується одне з головних передбачень матеріалізму виникнення: подвійні причинно-наслідкові зв'язки. Хоча тематичний та епізодичний рівні побудовані з лінгвістичного, вони не залежать від нього повністю і можуть самотійно впливати на лінгвістичний рівень (тобто спостерігаємо низхідну причинність).

Ілюстрацією цього явища в перекладі повісті «Смерть» Б. Антоненко-Давидовича є такий фрагмент:

Оригінал 3: «Горобенко запустив розчепірені пальці в чуба й рішуче подивився старому у вічі. Але старий зволікав. Він усіма способами хотів відтягнути те найголовніше, по що він прийшов сюди, до цього проклятого всіма порядними людьми міста, більшовика, який колись був звичайним, тихим гімназистиком...» (Антоненко-Давидович, "Смерть (I-XII)" 24). Кількість слів: 41 слово. Епізод до цього фрагмента: 355 слів.

Переклад 3: «Horobenko buried his spread-out fingers in his hair and looked the old man straight in the face. But the old fellow procrastinated. Using every means, he tried to delay that most important thing which had brought him here to the place of the accursed Bolshevik, who had once been an ordinary, meek gymnasium student...» (Antonenko-Davydovych 40-41). Кількість слів: 54 слова. Епізод до цього фрагмента = 452 слова.

Головною особливістю цього фрагмента з повісті «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича є зникнення розлогого опису, з якого читач дізнається, що головного героя, більшовика К. Горобенка, ненавидять у місті: «до цього проклятого всіма порядними людьми міста, більшовика...». З погляду традиційної інтерпретації КСТ пояснити ці зміни неможливо. Проблема з таким скороченням полягає в тому, що скорочено фрагмент, який зображає комуністів із негативного погляду. Тобто така зміна не може бути маніпуляцією, спричиненою різним світобаченням чи, наприклад, габітусами, бо прямо суперечить передмові Д. Нитченка, де підкреслено націоналістичну сторону твору (хоча й без заперечення комуністичної). Вилучати фрагмент, де комуністів зображено негативно, з погляду традиційних КСТ сенсу немає. Вважаємо, що причина для вилучення є зовсім іншою і пов'язана саме з розширенням усього тексту в 1,3–1,4 раза і стратегією уникнення інтерпретаційних ризиків.

Наведений фрагмент довший від оригінального на 13 слів, що є доволі характерним для англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду. Ба більше, переклад епізоду до цього фрагмента довший за оригінал на 97 слів, тобто приблизно в 1,3 раза.

Головною темою для всього епізоду є зображення більшовиків як бандитів і маргіналів, яких «прокляли всі порядні люди міста», з яким дискутує автор. Негативне бачення зберігається у перекладі навіть із втратою фрагмента, згідно з яким К. Горобенка прокляли «всі порядні люди». Ю. Ткач досягає цього завдяки опорі на епізодичний рівень: раніше героя сприймали як маргінального «гімназистика», а після того, як він доєднався до більшовиків, К. Горобенко раптово став джерелом страху і зневаги. Епізод до наведеного фрагмента розповідає про те, як один із його родичів прийшов до героя, щоб повернути реквізоване більшовиками піаніно. Раніше цей родич не сприймав К. Горобенка серйозно, оскільки він мав власне підприємство та був заможним (а отже, і «порядним»), а

після революції почав ставитися до нього з максимальною повагою і навіть спробував дати йому хабаря.

Переклад також зберігає слово «проклятий», яке, згідно зі Словником Української Мови, означає «який (якого) проклинали, жорстоко засуджують, дуже ненавидять; клятий» (*Словник української мови*, т. 7, 201–202). Його перекладено як «accursed». Це слово позначено в словниках як пов'язане з прокляттями, а також соціальною зневагою (його близькими синонімами є *hateful; detestable; execrable*) (Moore: 9). Тобто навіть у цьому слові вже в достатній мірі інформації для того, щоб зрозуміти, що К. Горобенка сприймають як антисоціальну людину. Без фрази «усіма порядними людьми міста», яка уточнює, хто прокляв К. Горобенка, переклад навіть без контексту не втрачає багато. Проклинають зазвичай людей, які скоїли зло і є антисоціальними, а тому фраза «проклятий порядними людьми міста» вже імпліцитно прихована в слові «accursed».

Причини для скорочення у цьому фрагменті пов'язані з декількома чинниками. По-перше, розширення оригінального тексту може зруйнувати оригінальний стиль твору, відтворення якого Ю. Ткач вважає основним завданням перекладачів. По-друге, довгі речення складно сприймати: хоча Ю. Ткач і зазначає, що Б. Антоненко-Давидович має схильність до розлогого і складного стилю, подальше його ускладнення може створити занадто великі інтерпретаційні ризики. Тому, перекладач покращує читабельність тексту за допомогою скорочень. Зрештою, довгі речення можуть також мати негативний вплив з погляду маркетингу, що також може призводити до скорочень.

Така стратегія притаманна й перекладу «Невеличкої драми» В. Підмогильного, виконаному Ю. та М. Луцькими, де вона є найбільш поширеною порівняно з усіма іншими перекладами. Цей переклад де-факто є скороченим (*abridged*): переклад «Невеличкої драми» довший від оригіналу тільки в 1,09 рази. Характерним для нього є не вилучення деяких епізодів, а розподілення скорочень в усьому тексті перекладу. За допомогою такої макростратегії Ю. та М. Луцькі

зберегли основні концепти на епізодичному та тематичному рівнях і водночас змогли зробити його на 16% коротшим від необхідного мінімуму без масштабних смислових втрат. Наприклад, Ю. та М. Луцькі суттєво скорочують такий фрагмент:

Оригінал 4: «Тоді в механічному діянні відповідного декрета йому почала вбачатись присутність глибших причин, що їх викривати було йому за жорстоку розраду...» (Підмогильний, *Невеличка драма* 8). Довжина фрагмента: 20 слів.

Переклад 4: «He started to imagine that behind the mechanical working of the decree which took his job away, there lay hidden deeper reasons. He spent much of his free time unravelling them...» (Pidmohilnyi, *A Little Touch of Drama* 20). Довжина фрагмента: 31 слово.

Як і в попередніх випадках, переклад довший від оригіналу на 11 слів, тобто в 1,5 раза, що є доволі близьким до загальної тенденції. Найбільшою втратою на лінгвістичному рівні є остання частина речення: «що їх викривати було йому за жорстоку розраду». Згідно зі Словником Української Мови, слово «розрада» означає «те, що приносить заспокоєння, полегшення в горі, печалі». Це значення втрачено в перекладі на лінгвістичному рівні. Проте воно має ще одне значення: «Втіха, розвага» (*Словник української мови*, т. 7, 787). Щобільше, в нього є ще і значення пов'язане із заглибленням у думки і різними формами роздумів. Як зазначалося, однією з головних тактик англійських перекладачів української прози міжвоєнного періоду є уникнення неоднозначних інтерпретацій: якщо в слова є декілька значень у певному контексті, перекладачі здебільшого розкривають декілька таких значень одночасно і, вірогідно, спираються на словники.

У цьому прикладі на лінгвістичному рівні втрачено перше значення, згідно з яким «розрада» дає полегшення в горі, і аспект «жорстокості» цієї розради. Оскільки йдеться про втрату роботи, це значення є найбільш вірогідним у цьому контексті. Водночас втрата роботи одразу вказує і на вільний час: цей аспект не зникає повністю і в оригіналі, оскільки персонаж дійсно має його доволі багато. Тобто перекласти цей фрагмент можна тільки за умови використання обох значень.

Наприклад, розширена версія такого перекладу могла б виглядати так: «He spent much of his free time unraveling them, with this reflection being a form of cruel solace». Цей переклад розширив би фрагмент на додаткові 9 слів.

Втрата одного зі значень є дійсно великою на лінгвістичному рівні, але вона компенсовується на епізодичному та тематичному рівнях. По-перше, однією з головних особливостей зображеного персонажа, Давида Семеновича, є схильність до критики й сарказму; він розглядає радянську дійсність зі скепсисом і з таким же скепсисом ставиться до всіх знайомих головної героїні, Марти. У фінальних розділах він стає жорстоким і починає несправедливо звинувачувати Марту в тому, що вона намагалася зруйнувати його сім'ю. Тобто в перекладі цей аспект негативності й навіть жорстокості зберігається, але переходить на інші рівні твору.

По-друге, вказівка саме на «розраду» в значенні «заспокоєння» є в самому епізоді, де це значення з'являється імпліцитно:

«First of all, he thought he had been fired because he was honest, since not only did he not steal himself but he wouldn't let the others do it.

”I was in their way,” he muttered mysteriously.

Secondly, he was convinced that he had been dismissed because of his independent character. ”I didn't bow down before them and I never will,” he said proudly. ”I'm not a slave!”» (Pidmohilnyi, *A Little Touch of Drama* 20).

Цей фрагмент виглядає саме як форма самозаспокоєння і схожий на те, що сучасні психологи називають п'ятьма стадіями прийняття горя: персонаж перебуває на стадії заперечення. Давид Семенович намагається переконати себе, що все добре й що його провини у звільненні немає. «Розрада» в першому значенні переноситься саме на цей фрагмент: вона стає імпліцитною, але не зникає. Щобільше, зберігається і «жорстокість», яка тут проявляється в негативних емоціях персонажа та його ненависті до людей і системи, в межах якої він втратив роботу.

Наведені фрагменти демонструють декілька аспектів. По-перше, розширення тексту (особливо через намагання перекладача максимально детально перекласти

оригінал) створює додаткові ризики: є загроза втратити оригінальний стиль чи зробити текст занадто складним для читачів. Це означає, що бажання уникнути ризиків створює додаткові ризики, що цілком узгоджується з одним із головних тверджень матеріалізму виникнення і теорії складності про те, що «наслідки породжують наслідки», а отже, будь-яка дія у складній системі, якою і є переклад, можуть викликати непередбачувані ефекти (Maraïs 1-232).

По-друге, перекладачам допомагає уникати ризиків через скорочення те, що прозові твори ніколи не є просто комбінацією різноманітних слів та речень: прозовий твір постає з цих елементів, залежить від них, але не дорівнює їм. Ціле стає більшим, ніж просто сумою частин. Текст виникає зі слів, перетворюючись спочатку в епізоди, а потім і в теми.

Скорочення стають можливими, оскільки самі епізоди і теми є частково незалежними від лінгвістичного рівня, а отже, можуть витримати деяке скорочення без значних втрат завдяки тому, що значення розподіляється не тільки на рівні слів, а й цілих епізодів чи навіть тем. У такий спосіб, виникнення дозволяє перекладачам уникнути ризиків неправильної інтерпретації. Вважаємо, що перекладачі розуміли цю особливість у практичному вимірі (очевидно, що на теоретичному рівні таке розуміння не було можливим на момент перекладу) і постійно користувалися контекстом задля того, щоб втримати баланс між очуженням та одомашненням. Переклад завжди балансує на межі «хаосу і порядку», вимагаючи від перекладачів управління ризиком, оскільки кожна стратегія розрахована на зниження ризику, одночасно може його підвищувати.

ВИСНОВКИ

На основі цього дослідження можна підсумувати і щодо лінгвоконцептуальних вимірів англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду, і щодо перекладознавчої теорії. Оскільки головною темою дисертації є саме англійські переклади української прози міжвоєнного періоду, доцільно почати саме з них.

Паратексти до значної частини розглянутих у цьому дослідженні англійських перекладів українських творів міжвоєнного періоду вказують на помітний конфлікт між соціокультурним простором авторів оригіналів та перекладачів і між їхніми поглядами на комунізм. Більшість перекладачів сприймає ці твори як аполітичні попри те, що детальний розгляд навпаки вказує на суттєву політизованість і прокомуністичність цієї прози. Тобто йдеться про те, що в авторів оригіналів та перекладачів радикально відрізняється, щонайменше, ідеологічне світобачення.

Попри цей конфлікт світобачень головним лінгвоконцептуальним виміром англословних перекладів української прози міжвоєнного періоду є тенденція до об'єктивності, яка виявляється у низькій залежності більшості перекладів від поглядів перекладачів на комунізм та їхнього культурного походження (майже всі перекладачі – емігранти). Когнітивні та лінгвоконцептуальні теорії стверджують, що політичні погляди людей і їхній культурний «бекграунд» створюють унікальні світогляди, які є несумісними. В застосуванні до перекладознавства це означає, що переклад завжди є інтерпретацією і не може бути об'єктивним взагалі. Наше дослідження вказує на те, що ні антикомуністичні погляди, ні культурна різниця між українськими мігрантами та українцями, що проживають в Україні, не призвели до великих змін у перекладах. Поза перекладами, що створювали в СРСР, є лише один приклад маніпуляції, який більш-менш однозначно можна пояснити в межах традиційних інтерпретацій КСТ.

Основним аргументом щодо захисту традиційних інтерпретацій КСТ є нейтралізація таких маркерів ідеології, як радянськизм та диглосія. Така нейтралізація

частково узгоджується зі скептичним поглядом на комунізм серед більшості перекладачів і, на перший погляд, дозволяє стверджувати, що ці фрагменти нейтралізовано з ідеологічних причин. З такого погляду, перекладачі могли нейтралізувати ці фрагменти, щоб зробити твори менш політизованими й утвердити аполітичну інтерпретацію в перекладах. Наприклад, такий погляд постає у статті Н. Труш та О. Кальниченка під назвою «Передача радянських у перекладах української художньої літератури на англійську мову» (Труш і Кальниченко 161-167).

Детальний розгляд відтворення цих маркерів вказує на те, що такий погляд не узгоджується з макро- і мікростратегіями перекладачів. По-перше, нейтралізація не є тотальною: у фрагментах, де сюжет залежить від радянських чи диглосії, перекладачі намагаються їх відтворити. Це означає, що вони добре розуміють ці явища і не намагаються системно змінювати переклади, щоб утвердити певний погляд. Отже, ні культурна дистанція, ні політичні погляди не мали великої ваги в цьому випадку.

По-друге, сама логіка нейтралізації диглосії та радянських з ідеологічних причин не видається нам послідовною. Відтворення диглосії цілком може утверджувати націоналістичні наративи, вказуючи на руйнівний вплив російської імперії та СРСР на українську мову. Водночас відображення радянських в оригінальній формі цілком можна поєднати з роботами Дж. Орвела і навіть з мовними явищами, що постають серед сучасних екстремістських онлайн рухів, задля того, щоб зобразити деякі твори як радикально антикомуністичні. Отже, нейтралізація цих особливостей суперечить ідеологічним поглядам перекладачів, а не підтримує їх.

Аналіз у 6 розділі дозволяє нам стверджувати, що нейтралізація цих явищ у більшості фрагментів пов'язана з інтерпретаційними ризиками, маркетингом, економічним та бюрократичним тиском і перекладацькими компетенціями, а не з поглядами перекладачів. Тобто на ці переклади найбільше впливає не інтерпретація, як передбачають когнітивні і лінгвоконцептуальні теорії, а інші

чинники, які для дослідників у цих напрямках є другорядними. Саме такий багатосторонній вплив і можна назвати ще одним важливим лінгвоконцептуальним виміром англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду.

Вважаємо, що нейтралізація радянізмів та диглосії насамперед пов'язана не з упередженнями перекладачів, а навпаки зі спробою уникнути впливу власних упереджень на переклади. Англійські переклади української прози міжвоєнного періоду мають схильність до значної експлікації, яка виражається у тому, що перекладачі уникають граматичних структур, які можуть призвести до неправильної інтерпретації серед читачів, а також максимально детально відтворюють усі фрагменти, де можливі навіть мінімальні подвійні інтерпретації. Узгодженість деяких фрагментів з визначеннями, що постають у словниках, дозволяє нам висунути гіпотезу про те, що однією з мікростратегій перекладачів стає опора на словникові визначення.

Будь-який переклад радянізмів чи диглосії, який відтворює їх максимально близько до оригіналу (наприклад, за допомогою калькування радянізмів чи створення штучної мови для диглосії), створює додаткові ризики. Такий переклад вимагатиме великої кількості паратекстів, які можуть розширити оригінали на тисячі слів, руйнуючи оригінальний стиль і створюючи текст, який може бути занадто складним для сприйняття. Як стверджує М. Павлишин, відтворення диглосії вимагатиме короткого пояснення усього соціокультурного розвитку України, а отже, її повне відтворення є занадто небезпечним (Pavlyshyn). Небезпека, ймовірно, полягатиме в тому, що намагаючись відтворити цей аспект якомога ближче до оригіналу перекладач випадково може додати до твору власні погляди. Наприклад, для Б. Антоненка-Давидовича та В. Підмогильного диглосія є не тільки маркером імперського впливу, а й антикомуністичних тенденцій. Ю. та М. Луцькі називали українські реалії неперекладними, що теж дозволяє окреслити їх позицію як таку, що є пов'язаною з перекладацькими ризиками. Радянізми містили в собі й аспект «нормальності»: складноскорочені слова й сьогодні притаманні

українському дискурсу. Схожі на них форми в англійській мові можуть сприймати як алюзію на антикомуністичні погляди Дж. Орвелла попри те, що творчість багатьох авторів міжвоєнного періоду є прокомуністичною.

Отже, нейтралізація стає необхідною для того, щоб випадково не додати до перекладів власні погляди. В деяких паратекстах, які розглядаємо в 5 та 6 розділах, перекладачі безпосередньо стверджують, що хочуть уникнути впливу власних поглядів на переклади. Близьке до повного відтворення радянців та диглосії може завадити цій меті. К. Маре стверджує, що в межах матеріалізму виникнення значення має не тільки те, що присутнє у текстах, а й те, що відсутнє (Marais 1-232). Нейтралізуючи диглосію та суржик, перекладачі парадоксально роблять переклади об'єктивнішими, оскільки за допомогою відсутності повного перекладу цих явищ відтворюють «нормальність» радянців і складність диглосії, яка не обмежувалася лише імперським впливом російського та радянського урядів.

Ще одним чинником, який підтримує цю позицію є те, що переклад реалій (наприклад, релігійних чи суто українських) також має певну тенденцію до нейтралізації попри брак політичного контексту. Ця тенденція менш послідовна, ніж у випадку радянців та суржику, але також безумовно існує. Політичних причин не відтворювати ці особливості ще менше: йдеться про нейтральні з політичного погляду і добре відомі серед усіх українців (і тих, що живуть в Україні, і мігрантів) культурні явища (наприклад, релігійні свята чи певні страви). Проблема полягає саме в тому, що повне відтворення усіх їхніх особливостей може занадто ускладнити текст, зруйнувати стилістику і змінити зміст, зробивши занадто великий акцент на культурних особливостях у романах, які здебільшого є ідеологічними.

Доволі сильним був також вплив й інших чинників, таких як маркетинг, в англійських перекладах української прози міжвоєнного періоду. Детально розглядаємо ці особливості в 6 розділі, тому тут обмежуємося лише коротким оглядом. Перекладачі дещо «полегшували» переклади задля того, щоб зробити їх більш доступними для читацького загалу (підкреслюючи водночас лояльність до

оригіналу). На ці переклади також впливали бюрократичні складнощі і економічний тиск: видавництва часто висували вимоги, які обмежували перекладачів (наприклад, цензура в СРСР чи обмеження за кількістю слів). Багато перекладів української прози міжвоєнного періоду створювали ще тоді, коли перекладознавство тільки формувалося як наука, а отже, суспільні знання щодо перекладу характеризували різноманітні міфи, як-от міф про неперекладність. Як показує аналіз, ріст перекладацьких компетенцій (як у випадку Ю. Ткача та М. Тарнавського) призводив до того, що перекладачі використовували складніші мікростратегії для відтворення радянізмів та суржику, ніж перекладачі до них.

Водночас не вважаємо, що маніпуляція і вплив ідеологічних поглядів на перекладачів не існують. Переклад роману «Вершники» Ю. Яновського містить багато прикладів свідомої маніпуляції. Як зазначено, хоча текст здебільшого перекладав С. Сингаївський, особливості редакційної політики в СРСР були такими, що на переклад, безумовно, надто вплинули і цензори. Саме тому, в цьому випадку можна говорити про «перекладацьку команду», яка суттєво вплинула на переклад деяких ідеологічних фрагментів. С. Сингаївський особисто спостерігав за злочинною політикою комуністів в Ефіопії, тому причин прибирати з тексту згадки про «Просвіту» чи комуністичний терор не мав. Саме тому, висуваємо гіпотезу про те, що сам перекладач мав об'єктивний погляд на роман Ю. Яновського і зміни внесли цензори, а не перекладач. У цьому разі цензори стають «співперекладачами», політичні погляди яких і вплинули на переклади, підтверджуючи, що переклад у багатьох випадках не є об'єктивною діяльністю.

Наведені спостереження дають змогу висунути декілька теоретичних підсумків. Одним із головних тверджень культурного повороту в перекладознавстві, а також традиційних КСТ є те, що переклад – це інтерпретація, яка залежить від світобачення перекладача. Отже, художній переклад не є об'єктивним: він завжди залежить від певних стандартів, нав'язаних суспільством. Головною гіпотезою, що постає з цих теорій, є передбачення про високу

маніпулятивність художніх перекладів незалежно від того, чи є суспільство демократичним чи авторитарним/тоталітарним.

Це дослідження спростовує таку гіпотезу. Свідома маніпуляція у великих масштабах здебільшого можлива тільки в авторитарних суспільствах. Демократичним ринковим суспільствам здебільшого притаманна несвідома маніпуляція. Очевидно, що цензура не є неможливою в демократичних ринкових суспільствах: проте, вона зазвичай обмежена поодинокими організаціями і спричинює засудження споживачів; пряма маніпуляція є економічно не вигідною і постійно витісняється з таких суспільств.

Попри те, що англійські переклади української прози міжвоєнного періоду є тільки невеликою частиною всіх перекладів, вироблених людством, різкість суперечностей, пов'язаних із цими перекладами дає змогу робити глобальні висновки щодо перекладацької теорії. Ці переклади репрезентують ідеальний приклад для перевірки тверджень про маніпуляцію, несумісність інтерпретацій світу, чи залежність перекладачів від габітусу: їхня ідеологізованість та конфлікт між поглядами перекладачів та авторів оригіналів мали б спричиняти набагато більше змін, ніж у реальності, згідно з теоріями в межах культурного повороту чи, наприклад, когнітивних підходів у перекладознавстві. Як показує це дослідження, пряма й непряма маніпуляція в перекладах є, але головні форми їхнього прояву – паратекстуальні. В текстах маніпуляція є мінімальною, доки суспільство є демократичним.

Вважаємо, що такий результат не є випадковим, а відображає нерозривність перекладу з матеріальним світом. Переклад є необхідним для суспільства, оскільки є формою пізнання, спрямованою на дослідження інших суспільств. Широке поширення маніпуляції в перекладах (особливо свідомої форми маніпуляції) є ознакою руйнування соціальних зв'язків у суспільстві, а тому й загальної кризи в ньому. Маніпулятивний переклад означає розрив із реальністю, який, наприклад, характеризував колективний світогляд у СРСР. Необхідність перекладу для

виживання дозволяє стверджувати, що переклад і як процес, і як продукт має тенденцію до об'єктивності, як і будь-яка форма людського пізнання. У перекладах можливі помилки й маніпуляція, що повторює особливості людського пізнання загалом. З історичного погляду людство загалом діє успішно, а отже, й об'єктивно, але успіхи завжди супроводжуються хоч і не фатальними, але великими помилками.

Багато північноамериканських та західноєвропейських досліджень у перекладознавстві розглядають художні переклади створені до 1960-х років і саме на їх основі роблять висновки про маніпулятивність. Проблема полягає в тому, що такі переклади створювалися людьми без професійних компетенцій, які нерідко дійсно не могли знати про велику кількість нюансів, пов'язаних з перекладами. Вважаємо, що використовувати такий матеріал для висновків про переклади як явище загалом не можна, оскільки йдеться здебільшого про аматорські переклади. Перекладознавство як наука почало формуватися у XX столітті (у 1920-х роках в Україні та у 1960-х роках у Північній Америці та Західній Європі) та доволі швидко почало спростовувати багато міфів, пов'язаних із перекладом. Між перекладом до появи перекладознавства і розповсюдження перекладацьких програм в університетах і між перекладом після їхньої появи є фундаментальна різниця. Розвиток наук призвів до безпрецедентного росту рівня життя у більшості країн. Сучасне життя у багатьох аспектах фундаментально відрізняється від досвіду людей навіть 200 років тому. У такий спосіб, поява перекладознавства як науки й утвердження перекладу як повноцінної професії неодмінно призводить до значних змін у перекладах. Вважаємо, що ці зміни здебільшого можуть знизити упередженість перекладів і наблизити їх до майже повної об'єктивності.

У межах цієї роботи можемо окреслити деякі чинники, які наближують переклади до об'єктивності. Одним із найбільш неупереджених перекладів у вибірці став переклад повісті «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича. Перекладач зміг відтворити її близько до оригіналу завдяки високій перекладацькій компетенції (Ю. Ткач проходив перекладацькі курси, а також 40 років розвивав свої компетенції в

практичному вимірі), переконаності в необхідності перекладати цінні з літературного погляду твори незалежно від поглядів їхніх авторів (цей аспект можна називати етичною настановою), постійній співпраці з науковцями (Ю. Луцький, Д. Нитченко, М. Павлишин) та незалежності від видавництв (перекладач здебільшого видавав свої переклади самостійно).

Важливим чинником також є демократичність та ринковість суспільств, у яких створювалися переклади. Вважаємо, що демократичні ринкові суспільства впливають на переклади в двох аспектах. Таким суспільствам необхідна неупередженість для функціонування: демократія і постійний розвиток компаній на ринках вимагає плюралізму думок, який потребує не тільки толерантного ставлення до інших ідей, а й об'єктивного відображення цих ідей. Маніпуляція та цензура стають загрозою для цих суспільств, оскільки можуть дозволити тоталітарним чи авторитарним групам легальним способом захопити владу завдяки очорненню деяких груп населення чи політичних опонентів, і підриватимуть вільний обмін ідеями між різними компаніями. Отже, в таких суспільствах існують економічна та політична мотивація для неупередженості в перекладах, яка виявляється у суспільній підтримці демократичного світогляду, який характеризують переконання про необхідність підтримувати свободу слова та уникати ідеологізованого погляду на реальність. Перекладачі можуть самі підтримувати такі переконання (як це сталося у випадку більшості англійських перекладів української прози міжвоєнного періоду) і підтримувати неупередженість у перекладах або, якщо вони відхиляються у напрямі авторитарних та тоталітарних ідей, саме суспільство втручатиметься у перекладацький процес за допомогою суспільного обговорення перекладів.

Враховуючи те, що переклад (особливо художній) сьогодні став повноцінною професійною діяльністю, а також те, що він знаходиться під контролем суспільства в демократичних ринкових країнах, можемо стверджувати, що об'єктивність у перекладах зростатиме завдяки тому, що переклад став колективною діяльністю. У

минулому переклади здебільшого створювалися людьми з неперекладацькою освітою і були розраховані на доволі вузьку аудиторію, оскільки багато людей в Європі не вміло читати ще 100 років тому. Як результат, вони набагато більше залежали від особистих характеристик перекладачів, ніж сьогодні. Головним дівцем у сучасних перекладах досі залишається перекладач, але на його переклади впливають теоретики у сфері перекладознавства, викладачі, упорядники словників, професійні організації, редактори, критики і дуже великий читацький загал. Деякі з цих груп існували і раніше, але тільки сьогодні набувають системного впливу. Отже, переклад як процес у демократичних ринкових країнах може набувати об'єктивності завдяки тому, що над ним у непрямій формі працює все суспільство.

Водночас тенденція до об'єктивності не означає, що об'єктивність обов'язково характеризує переклад і як процес, і як продукт. Багато перекладів є цілком ідеологізованими і не потребують багатостороннього пояснення. Як доводимо в 6 розділі, переклади, виконані в СРСР, мали неспростовну тенденцію до свідомої маніпуляції та не вимагають матеріалізму виникнення для пояснення. Сучасні дослідження українських перекладознавців доводять, що ідеологічний вплив інколи може бути настільки сильним, що інші чинники матимуть мінімальний вплив. Наприклад, А. Кам'янець демонструє, що переклади, які створюють журналісти, доволі часто залежать від економічних інтересів власників різноманітних видавництв (Kamyanets 261-278).

Вважаємо, що найбільшою помилкою, яка постає у працях Дж. Лакоффа і яка частково перейшла до теоретиків когнітивного підходу в перекладознавстві, є твердження про те, що переклад завжди нерозривно пов'язаний зі світобаченням перекладача, а отже, об'єктивність у перекладах є фундаментально неможливою. Теоретики когнітивного підходу в перекладознавстві часто вказують на те, що перекладачі знаходяться під впливом багатьох чинників, але водночас повторюють кореляціоністські твердження притаманні раннім теоретикам у сфері когнітивної лінгвістики. Безумовно, і культурний «бекграунд» перекладачів, і їхні політичні

погляди можуть впливати на переклад, що можна побачити і в нашій вибірці. Водночас вплив світогляду не є абсолютним, а отже, його слід розглядати як одну з тенденцій, що впливає на переклад, а не як головне твердження. Сам переклад як процес тяжіє до об'єктивності і за оптимальних умов (які з'являються не завжди і, зазвичай, навіть зрідка) переклади як продукти можуть бути об'єктивними.

Теорія складності стверджує, що виникнення постає «на межі хаосу і порядку». Іноді ідеологічні чи інші чинники в процесі перекладу можуть стати настільки сильними, що виникнення нових чинників ставатиме неможливим. Не менш деструктивним для перекладу є й «хаос» (наприклад, економічна криза у суспільстві чи окремій компанії). Так, Ю. і М. Луцькі з високою ймовірністю скоротили деякі зі своїх перекладів через хаотичні ринкові умови. Об'єктивність, а отже, і складність у перекладах може поставати лише там, де «тоталітарний порядок» детермінізму збалансовано «анархією» релятивізму. Об'єктивність вимагає одночасної обмеженості й необмеженості.

Цей баланс між «хаосом та порядком» дозволяє нам визначити переклад як перевиникнення (очевидно, що таке визначення відображає тільки одну сторону перекладу як явища). Як стверджує В. Коптілов, переклад є збереженням змісту попри зміну форми (Коптілов 1-50). В художньому перекладі завдання, що стоїть перед перекладачами ще складніше, оскільки і сама форма художнього твору має зміст. З погляду матеріалізму виникнення переклад можна розглядати як відтворення змісту за допомогою іншої мови, яка може доволі радикально відрізнятися від мови оригіналу. Фінальним завданням перекладача є поєднання унікальних елементів цільової мови, яке дозволить оригінальному тексту виникнути (emerge) в іншій мові. В межах нашої термінології це означає, що відмінності на лінгвістичному рівні мають перетворюватися у схожість чи навіть ідентичність на епізодичному та тематичному рівнях. Перевиникнення (особливо для художніх творів) часто може вимагати парадоксальних перекладацьких стратегій, як-от скорочень чи нейтралізації реалій, оскільки близьке до оригіналу

відтворення може створювати багато інтерпретаційних ризиків. Втрата лінгвістичної еквівалентності може в такий спосіб ставати набуттям еквівалентності на епізодичному та тематичному рівнях. Отже, переклад це водночас нова якість на лінгвістичному рівні і збереження оригінальної якості на епізодичному та тематичному.

В українському перекладознавстві тенденція до визнання складності та багатосторонності суттєвіша, ніж у західноєвропейському та північноамериканському. Вважаємо, що причинами цього є великий розмір ринку перекладів в Україні і багатовікові перекладацькі традиції. Багато досліджень сучасних українських перекладознавців містять у собі елементи методології, які є близькими до теорії складності. Наприклад, як доводить проф. Т. Шмігер, переклад релігійних текстів вимагає не тільки лінгвістичної, а й догматичної еквівалентності, що перебуває в постійній взаємодії з лінгвістичною і породжує унікальне явище літургійних перекладів (Shmiger 100-112). Літургійний переклад і догматична еквівалентність виникають із низки чинників.

Вважаємо, що ще однією важливою перевагою українського перекладознавства є відмова і від конструктивізму, і детермінізму. Наприклад, Н. Гриців зазначає, що перекладачі водночас послуговуються й есенціальними, й неесенціальними (в нашій термінології – конструктивістськими) моделями перекладу (Гриців 1-150). Проф. Р. Поворознюк наголошує на необхідності розглядати архаїзми та історизми не тільки з лексичної, але й культурної та когнітивної перспективи (Povoroznyuk 261-266).

Ця робота доповнює наявні дослідження за допомогою термінологічної бази теорії складності та матеріалізму виникнення. Теоретики у сфері теорії складності розробили багато підходів до аналізу, які можуть допомогти перекладознавцям краще концептуалізувати переклади. Наприклад, наявність подвійних причинно-наслідкових зв'язків пояснює, чому переклади є перекладами попри часто значні зміни, які відбуваються у них. Водночас матеріалізм пропонує альтернативну

теорію пізнання світу людиною, яка дозволяє уникнути пастки релятивізму, що може призводити до заперечення об'єктивності перекладів, а отже, й можливості перекладати взагалі.

На завершення повертаємося до англійських перекладів української прози. Вважаємо, що подальший розвиток цих перекладів обмежує друкований формат видань. Він занадто чутливий до маркетингових та економічних чинників, а також значно обмежує здатність перекладачів використовувати паратексти (наприклад, оскільки вони «конкурують» за фізичне місце на сторінках з основним текстом). Сучасні електронні книги, які спираються на різні форми гіпертексту можуть покращити інтеграцію паратекстів у переклади, а отже, і допомогти перекладачам використовувати складніші форми відтворення диглосії, радянізмів та інших реалій без інтерпретаційних ризиків. Наприклад, функція X-ray, що використовується у сучасних електронних книгах Amazon Kindle, дозволяє авторам (а отже, і перекладачам) створювати детальні глосарії для книг у форматах azw3 та mobi. У межах цієї функції коментарі не з'являються в самому тексті. Натомість читач може виділити ім'я персонажа чи певний термін у книзі з такою функцією та отримати детальний коментар з поясненням попередньої історії цього персонажа чи поясненням певного явища. В такий спосіб, перекладачі можуть дати читачам повний контроль над паратекстами, а отже, матимуть можливість додавати набагато більше коментарів.

Також хочемо подякувати перекладачам української прози міжвоєнного періоду англійською мовою за об'єктивні і неупереджені переклади, професійність і патріотизм. Неупередженість традиційно вважається однією з найважливіших рис для перекладачів і ми можемо з абсолютною впевненістю стверджувати, що, за невеликими винятками, пов'язаними з незалежними від них чинниками (наприклад, впливом цензорів), перекладачам, переклади яких розглянуто в цій вибірці, вдалося досягти об'єктивності. Детальний розгляд перекладацьких стратегій вказує також на професійність: Ю. Ткач, М. Тарнавський, С. Сингаївський, Ю. та М. Луцькі та А.

Микитяк змогли зрозуміти найскладніші нюанси перекладацького процесу і майстерно перекласти оригінальні твори попри всі обмеження. Зрештою, розглянуті в цій дисертації переклади створювалися в умовах значних економічних та ідеологічних обмежень. Більшість перекладачів перекладала в умовах байдужого ставлення до України в англомовних країнах та де-факто нерентабельності англійських перекладів української прози. Їхня робота безумовно зробила внесок у знищення цієї атмосфери байдужості, розширивши корпус української літератури доступної англомовним читачам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Антоненко-Давидович, Борис. "Смерть (I-XII)". *Життя й революція*, № 10-11, 1927, с. 5–42.
- Антоненко-Давидович, Борис. "Смерть (XII-XXIII)". *Життя й революція*, № 12, 1927, с. 204–45.
- Берверха, Софія. "Юрій Ткач: Треба бути і перекладачем, і промоутером". *Читомо*, 15 листоп. 2016, archive.chytomo.com/master-class/yuriy-tkach-treba-buti-i-perekladachem-i-promouterom.
- Вітгенштайн, Людвіг. *Tractatus logico-philosophicus*. *Філософські дослідження*. Перекладач Євген Попович, Основи, 1995.
- Гаврилюк, Михайло, та Михайло Журба. "Цензура проти історичних та політичних праць М. Драгоманова". *Грааль науки*, жовт. 2021, с. 413–18, <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.24.09.2021.79>.
- Галькевич, Т. "Микитяк Андрій". *Енциклопедія Сучасної України*, Том 20, 12 груд. 2018, esu.com.ua/article-64385.
- Грицак, Ярослав, та Юрій Шаповал. "Чи була Україна російською колонією?" *Україна Модерна*, 20 лип. 2023, uamoderna.com/history/chy-bula-ukraina-rosiyskoiiu-koloniiei.
- Гриців, Наталія. *Лейтмотиви відчуження в художньому перекладі: Когнітивно-стилістичний підхід*. 2025. Львівський національний університет імені Івана Франка, Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук.
- Дзера, Оксана. *Біблійна інтертекстуальність і переклад: Англо-український контекст*. ЛНУ ім. Івана Франка, 2017.
- Зорівчак, Роксолана. *Реалія і переклад: На матеріалі ангомовних перекладів української прози*. Видавництво ЛДУ, 1989.

Ковальчук, Н. "Абсолютна і відносна істина". *ВУЕ*, 9 листоп.

2017, vue.gov.ua/Абсолютна_і_відносна_істина.

Козачук, Андрій. *Ідіолект перекладів Роми Франко: Семантичний та стилеметричний аспекти*. 2018. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук.

Коптілов, Віктор. *Теорія і практика перекладу*. Вища школа, 1982.

Космеда, Тетяна. "Актуальні проблеми українського мовознавства на сторінках журналу "Studia Ucrainica Varsoviensia": Оглядний опис (2013–2022: До 10-літнього ювілею)". *Studia Ucrainica Varsoviensia*, № 11, груд. 2023, с. 207–20, <https://doi.org/10.31338/2299-7237suv.11.14>.

Кушнір, О., та ін. "Статистичний розподіл і флуктуації довжин речень в українських, російських і англійських корпусах". *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : інформаційні системи та мережі*, № 854, 2016, с. 228–39.

Лучук, Ольга. "До історії видання українських дум у перекладі англійською мовою: Фрагмент листування Юрія Луцького з Юрієм Тарнавським". *Міфологія і фольклор*, т. 3-4, № 19, 2015, с. 118–32.

Малайко, Сергій. "Вербалізація концептів біль та жах в українському художньому дискурсі та англомовних перекладах". *ТЕЗИ звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу факультету іноземних мов за 2020 рік (4-5 лютого 2021 року)*, ПАЇС, 2021, с. 107.

Малайко, Сергій. "Періодо-орієнтована ретрансляція: Зміни в макростратегії перекладу україномовної прози, написаної між 1918 і 1939 роками". *Іноземна філологія*, № 136, груд. 2023, с. 71–85, <https://doi.org/10.30970/fpl.2023.136.4205>.

Малайко, Сергій. "Тоталітарна природа радянізмів та їх переклад". *ТЕЗИ звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу факультету іноземних мов за 2021 рік (3-4 лютого 2022 року)*, ПАЇС, 2022, с. 170–71.

Масенко, Лариса. *Мова радянського тоталітаризму*. Клію, 2017.

Масенко, Лариса. "Слово куркуль в історико-етимологічному та соціально-політичному аспектах". *Українська мова*, № 2, 2015, с. 24–37.

Первомайський, Леонід. "Історія людства". *Молодняк*, № 1, 1933, с. 68–74.

Пермінова, А. "Цензура як регламентатор творчої свободи перекладача". *Мова і культура: Науковий щорічний журнал*, т. 2, № 15, 2012, с. 367–73.

Підмогильний, Валеріан. *Оповідання, повість, романи*. Наукова думка, 1991.

Підмогильний, Валеріян. *Невеличка драма*. Видання Першої Української Друкарні у Франції, 1956.

Підмогильний, Валеріян. "Невеличка драма (частина I)". *Життя й революція*, № 3, 1930, с. 5–76.

Підмогильний, Валеріян. "Невеличка драма (частина II)". *Життя й революція*, № 4, 1930, с. 4–38.

Підмогильний, Валеріян. "Невеличка драма (частина III)". *Життя й революція*, № 5, 1930, с. 9–55.

Підмогильний, Валеріян. "Невеличка драма (частина IV)". *Життя й революція*, № 6, 1930, с. 30–66.

Підмогильний, Валер'ян. *Місто*. Книгоспілка, 1929.

Плющ, Богдана. *Прямий та непрямий переклад української художньої прози англійською, німецькою, іспанською та російською мовами*. 2016. Київський

Національний Університет імені Тараса Шевченка, Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук.

"Результати програми підтримки перекладів Translate Ukraine 2023". *Український інститут книги*, ubi.org.ua/uk/news/kategoriya-2/rezultati-programi-pidtrimki-perekladiv-translate-ukraine-2023. Останній перегляд 5 лют. 2025.

Рудницька, Н. "Заборонені теми радянського художнього перекладу". *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*, т. 77, № 1102, с. 198–203.

Сингаївський, Сергій. *Дорога на Асмару*. Комора, 2013.

Словник української мови: В 11 томах. Наукова думка, 1970.

Стецик, Марія. "Новели Василя Стефаника в російській транскрипції: Перекладність, неперекладність, цензура". *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, т. 2, № 64, 2017, с. 318–26.

Табаківська, Е. *Когнітивна лінгвістика і поетика перекладу*. Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2013.

Труш, Н. Ю., та О. А. Кальниченко. "Передача радянізмів у перекладах української художньої літератури на англійську мову". *In statu nascendi: Актуальні проблеми перекладознавства*, № 23, 2023, с. 161–67, foreign-languages.karazin.ua/resources/31c3bf931a58cca48109bacf892c3b6e.pdf.

Турянський, Осип. *Поза межами болю*. Українська мистецька накладня і книгарня, 1921.

Чуб, Дмитро. *Борис Антоненко-Давидович. Життя і творчість*. Ластівка, 1979.

Чуб, Дмитро. *В лісах під Вязьмою*. Ластівка, 1983.

Чумаченко, В. "Нитченко Дмитро Васильович". *Енциклопедія Сучасної України*, Том 23, 12 груд. 2021, esu.com.ua/article-74059.

Яновський, Юрій. "Байгород". *ВАПЛІТЕ*, № 3, 1927, с. 49–99.

Яновський, Юрій. *Вершники*. Державне Видавництво Художньої Літератури, 1964.

Яновський, Юрій. *Вершники*. Харків, 1935.

"About us." *Bayda Books*, www.baydabooks.com/about-us. Accessed 11 May 2025.

"About Yuri." *Bayda Books*, www.baydabooks.com/about-yuri. Accessed 21 Oct. 2025.

Alexander, Samuel. *Space, Time, and Deity*. Creative Media Partners, LLC, 2018.

Allen, Robert. *Farm to Factory: A Reinterpretation of the Soviet Industrial Revolution*. Princeton University Press, 2009.

Antonenko-Davydovych, Borys. *Duel*. Translated by Yuri Tkacz, Lastivka Press, 1986.

Apter, Emily. *Against World Literature: On the Politics of Untranslatability*. Verso, 2013.

Baker, Mona. "Translation as an Alternative Space for Political Action." *Social Movement Studies*, vol. 12, no. 1, Jan. 2013, pp. 23–47, <https://doi.org/10.1080/14742837.2012.685624>.

Barber, Katherine, editor. *Canadian Oxford Dictionary*. Oxford University Press, USA, 2004.

Barthes, Roland. "The Death of the Author." *Aspen*, no. 5-6, 1967.

Baumgarten, Stefan. "The Crooked Timber of Self-Reflexivity: Translation and Ideology in the End Times." *Perspectives*, vol. 24, no. 1, Jan. 2016, pp. 115–29, <https://doi.org/10.1080/0907676x.2015.1069863>.

- Berg-Sørensen, Anders, et al. "Essentialism vs. Constructivism: Introduction." *Distinktion: Journal of Social Theory*, vol. 11, no. 1, Jan. 2010, pp. 39–45, <https://doi.org/10.1080/1600910x.2010.9672754>.
- Berman, Antoine. "Translation and the Trials of the Foreign." *The Translation Studies Reader*, 4th ed., Routledge, 2021, pp. 247–60, <https://doi.org/10.4324/9780429280641-28>.
- Bhabha, Homi K. *Nation and Narration*. Taylor & Francis Group, 2013.
- Bourdeau, Michel. "Auguste Comte." *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, plato.stanford.edu/entries/comte. Accessed 24 Jan. 2025.
- Bourdieu, Pierre. "The Forms of Capital." *Readings in Economic Sociology*, Oxford, UK, Blackwell Publishers Ltd, pp. 280–91, <https://doi.org/10.1002/9780470755679.ch15>. Accessed 4 Feb. 2025.
- Brinton, Crane. *The Anatomy of Revolution*. Vintage Books, 1956.
- Bühler, Karl. *Theory of Language: The Representational Function of Language*. J. Benjamins Pub. Co, 1990.
- Bunge, Mario Augusto. *Emergence and Convergence: Qualitative Novelty and the Unity of Knowledge*. University of Toronto Press, 2016.
- Butler, Judith. *Gender Trouble*. Routledge, 2011, <https://doi.org/10.4324/9780203824979>.
- Buzelin, Hélène. "Unexpected Allies." *The Translator*, vol. 11, no. 2, Nov. 2005, pp. 193–218, <https://doi.org/10.1080/13556509.2005.10799198>.
- Casanova, Pascale. "Consecration and Accumulation of Literary Capital: Translation as Unequal Exchange." *The Translation Studies Reader*, 4th ed., Routledge, 2021, pp. 407–23, <https://doi.org/10.4324/9780429280641-37>.

- Catford, John C. *A Linguistic Theory of Translation, an Essay in Applied Linguistics*. Oxford University Press, 1969.
- Chalmers, David J. *Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. Oxford University Press, 1996.
- Chesterman, Andrew. "From 'Is' to 'Ought'." *Target. International Journal of Translation Studies*, vol. 5, no. 1, Jan. 1993, pp. 1–20, <https://doi.org/10.1075/target.5.1.02che>.
- Collins, Corbin. "Searle on Consciousness and Dualism." *International Journal of Philosophical Studies*, vol. 5, no. 1, Mar. 1997, pp. 15–33, <https://doi.org/10.1080/09672559708570843>.
- Damasio, Antonio R. *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*. Harper Perennial, 1995.
- Deacon, Terrence W. *Incomplete Nature: How Mind Emerged From Matter*. Norton & Company, Incorporated, W. W., 2011.
- Dennett, Daniel Clement. *Consciousness Explained*. Allen Lane, 1991.
- Derrida, Jacques. *Of Grammatology*. Johns Hopkins University Press, 1976.
- De Sutter, Gert, and Marie-Aude Lefer. "On the Need for a New Research Agenda for Corpus-Based Translation Studies: A Multi-Methodological, Multifactorial and Interdisciplinary Approach." *Perspectives*, vol. 28, no. 1, May 2019, pp. 1–23, <https://doi.org/10.1080/0907676x.2019.1611891>.
- Di Giovanni, Elena. "New Imperialism in (Re)translation: Disney in the Arab World." *Perspectives*, vol. 25, no. 1, Nov. 2016, pp. 4–17, <https://doi.org/10.1080/0907676x.2016.1234490>.
- Downing, Lisa. "George Berkeley (Stanford Encyclopedia of Philosophy)." *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, plato.stanford.edu/entries/berkeley. Accessed 4 Feb. 2025.

"Duel: Goodreads." *Goodreads*, www.goodreads.com/en/book/show/3857741-duel. Accessed 30 Aug. 2025.

Engels, Friedrich. "Engels to Nikolai Danielson in St Petersburg." *Marxists Internet Archive*, www.marxists.org/archive/marx/works/1893/letters/93_10_17.htm. Accessed 13 Sep. 2025.

Faido, Simanjuntak, et al. "Diglossia: Phenomenon and Language Theory." *European Journal of Literature, Language and Linguistics Studies*, vol. 3, no. 2, Aug. 2019, pp. 58–65, <https://doi.org/10.5281/zenodo.3365366>.

Fairclough, Norman. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. Routledge, 2003.

Fairclough, Norman. *Language and Power*. 2nd ed., Longman, 2001.

Feldman, Jerome. *From Molecule to Metaphor: A Neural Theory of Language*. MIT Press, 2008.

Fillmore, Charles J. "Chapter 10. Frame Semantics." *Cognitive Linguistics Research*, Mouton de Gruyter, 2006, pp. 373–400, <https://doi.org/10.1515/9783110199901.373>.

Gentzler, Edwin. *Translation and Rewriting in the Age of Post-Translation Studies*. Taylor & Francis Group, 2016.

Giddens, Anthony. *Sociology*. Macmillan Education UK, 1986, <https://doi.org/10.1007/978-1-349-18521-4>.

Goldstone, Jack A. *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*. University of California Press, 1991.

Gouanvic, Jean-Marc. "A Bourdieusian Theory of Translation, or the Coincidence of Practical Instances." *The Translator*, vol. 11, no. 2, Nov. 2005, pp. 147–66, <https://doi.org/10.1080/13556509.2005.10799196>.

Gregory, Paul R. *The Political Economy of Stalinism: Evidence From the Soviet Secret Archives*. Cambridge University Press, 2003.

Guo, Huarui. "Between the Translator and Norms." *Target. International Journal of Translation Studies*, vol. 3, no. 33, Feb. 2021, pp. 410–35, <https://doi.org/10.1075/target.20023.guo>.

Halverson, Sandra L. "Cognitive Translation Studies." *American Translators Association Scholarly Monograph Series*, John Benjamins Publishing Company, 2010, pp. 349–69, <https://doi.org/10.1075/ata.xv.18hal>.

Halverson, Sandra L. "Cognitive Translation Studies and the Merging of Empirical Paradigms." *Culture & Society Issue*, vol. 4, no. 2, Dec. 2015, pp. 310–40, <https://doi.org/10.1075/ts.4.2.07hal>.

Halverson, Sandra L. "Reorienting Translation Studies: Cognitive Approaches and the Centrality of the Translator." *Translation: A Multidisciplinary Approach*, Palgrave Macmillan UK, 2014, pp. 116–39, https://doi.org/10.1057/9781137025487_7.

Halverson, Sandra L. "The Cognitive Basis of Translation Universals." *Target. International Journal of Translation Studies*, vol. 15, no. 2, Dec. 2003, pp. 197–241, <https://doi.org/10.1075/target.15.2.02hal>.

Halverson, Sandra L. "The Concept of Equivalence in Translation Studies." *Target. International Journal of Translation Studies*, vol. 9, no. 2, Jan. 1997, pp. 207–33, <https://doi.org/10.1075/target.9.2.02hal>.

Heilbron, Johan. "Towards a Sociology of Translation." *European Journal of Social Theory*, vol. 2, no. 4, Nov. 1999, pp. 429–44, <https://doi.org/10.1177/136843199002004002>.

- Hermans, Theo. "Translational Norms and Correct Translations." *Translation Studies: The State of the Art*, BRILL, 1991, pp. 155–69, https://doi.org/10.1163/9789004488106_015.
- Hernández, Tania P. "Translation, a Hybrid Form of Capital: The Translators of *Le Monde diplomatique* en español (1979–1988)." *Perspectives*, vol. 25, no. 3, Feb. 2017, pp. 509–20, <https://doi.org/10.1080/0907676x.2017.1285949>.
- Holovko, Andriy. *The Weeds*. Translated by Anatole Bilenko, K., 1976.
- Hursky, Jacob. "Shevelov, George Yurii." *Encyclopedia of Ukraine*, www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\S\H\ShevelovGeorgeYurii.htm. Accessed 2 Sep. 2025.
- Inggs, Judith A. "Censorship and Translated Children's Literature in the Soviet Union." *Target. International Journal of Translation Studies*, vol. 23, no. 1, Aug. 2011, pp. 77–91, <https://doi.org/10.1075/target.23.1.05ing>.
- Jefferies, Bill. "Yevgeni Preobrazhensky's Plan to Build a Socialist Economy." *Jacobin*, jacobin.com/2025/08/preobrazhensky-ussr-stalin-economy-socialism. Accessed 13 Sep. 2025.
- Jenkins, Richard. "Pierre Bourdieu and the Reproduction of Determinism." *Sociology*, vol. 16, no. 2, May 1982, pp. 270–81, <https://doi.org/10.1177/0038038582016002008>.
- Kamyanets, Angela. "Determining Ideology Through Translation*." *Translation in Society*, June 2023, <https://doi.org/10.1075/tris.22011.kam>.
- Khvylovyyi, Mykola. *Stories From the Ukraine*. Edited by George Luckyj, Philosophical Library, 1960.
- Koller, Werner. "The Concept of Equivalence and the Object of Translation Studies." *Target. International Journal of Translation Studies*, vol. 7, no. 2, Jan. 1995, pp. 191–222, <https://doi.org/10.1075/target.7.2.02kol>.

Koshelivets, Ivan. "Antonenko-Davydovych, Borys." *Home, Encyclopedia of Ukraine*, www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\A\N\Antonenko6DavydovychBorys.htm. Accessed 30 Aug. 2025.

Koshelivets, Ivan. "Yanovsky, Yurii." *Home, Encyclopedia of Ukraine*, www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\Y\A\YanovskyYurii.htm. Accessed 30 Aug. 2025.

Kravtsiv, Bohdan. "Pidmohylny, Valeriian." *Home, Encyclopedia of Ukraine*, www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\P\I\PidmohylnyValeriian.htm. Accessed 30 Aug. 2025.

Kulish, Panteleimon. *The Black Council*. Translated by George Luckyj and Moira Luckyj, Electronic Library of Ukrainian Literature.

Kusmaul, Paul. "A Cognitive Framework for Looking at Creative Mental Processes." *Intercultural Faultlines*, Routledge, 2017, pp. 57–71, <https://doi.org/10.4324/9781315759951-5>.

Kusmaul, Paul, and Sonja Tirkkonen-Condit. "Think-Aloud Protocol Analysis in Translation Studies." *TTR : Traduction, terminologie, rédaction*, vol. 8, no. 1, Feb. 2007, pp. 177–99, <https://doi.org/10.7202/037201ar>.

Kusmaul, Paul. "Semantic Models and Translation." *Handbook of Translation Studies*, John Benjamins Publishing Company, 2010, pp. 309–13, <https://doi.org/10.1075/hts.1.sem1>.

Lahire, Bernard. *The Plural Actor*. Polity, 2011.

Lakoff, George, and Elisabeth Wehling. *The Little Blue Book: The Essential Guide to Thinking and Talking Democratic*. Free Press, 2012.

Lakoff, George, and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980.

- Lakoff, George, and M. Johnson. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. Basic Books, 1999.
- Lakoff, George, and Rafael Núñez. *Where Mathematics Comes From: How the Embodied Mind Brings Mathematics Into Being*. Basic Books, 2000.
- Lakoff, George. *Whose Freedom?: The Battle Over America's Most Important Idea*. Picador, 2007.
- Latour, Bruno. *Aramis: Or the Love of Technology*. Harvard University Press, 1996.
- Latour, Bruno. *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*. Harvard University Press, 1999.
- Latour, Bruno. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press, 2005.
- Lefevere, A. *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*. Routledge, 2017.
- Lehoux-Jobin, Etienne. "Toward a So-Called Narrow Redefinition of Translation in Translation Studies." *Cadernos de tradução*, vol. 45, Feb. 2025, pp. 1–22, <https://doi.org/10.5007/2175-7968.2025.e100385>.
- Leitgeb, Hannes, and Andre Carus. "Rudolf Carnap." *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, plato.stanford.edu/entries/carnap. Accessed 24 Jan. 2025.
- Liu, Jinyu. "Habitus of Translators as Socialized Individuals: Bourdieu's Account." *Theory and Practice in Language Studies*, vol. 2, no. 6, June 2012, <https://doi.org/10.4304/tpls.2.6.1168-1173>.
- Luckyj, George, editor. *Before the Storm: Soviet Ukrainian Fiction of the 1920s*. Translated by Yuri Tkacz, Ardis, 1986.

Luckyj, George, editor. *Modern Ukrainian Short Stories*. Ukrainian Academic Press, 1995.

Luckyj, George Stephen Nestor. *Literary Politics in the Soviet Ukraine, 1917-1934*. Columbia University Press, 1956.

Luhmann, Niklas. *Social Systems*. Stanford University Press, 1995.

"Lutsky, Ostop." *Home, Encyclopedia of Ukraine*, www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\L\U\LutskyOstop.htm. Accessed 30 Aug. 2025.

Lyotard, Jean François. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. University of Minnesota Press, 1984.

Malaiko, Serhii. "Manipulation of Translator: Unconscious Translation Censorship of Ideological Phenomena (On the Basis of English Translations of Valerian Pidmohylnyi's Novels)." *Inozemna Philologia*, no. 135, Dec. 2022, pp. 89–99, <https://doi.org/10.30970/fpl.2022.135.3809>.

Malaiko, Serhii. "Pejorative Verbalization of Concept "God" in the Prosaic Poem of Osyp Turianskyi "Lost Shadows" and Its English Translation." *Humanities Science Current Issues*, vol. 2, no. 47, 2022, pp. 128–32, <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-2-20>.

Malaiko, Serhii. "Separating the Wheat From the Chaff: Is Lakoffian Metaphor Theory Compatible With the Mainstream Understanding of Translation?" *IFNUL-HKBU PHD Researchers' Conference on Translation, Interpreting and Intercultural Studies*, HKBU, 2024, p. 6.

Malaiko, Serhii. "Totalitarian Realia: Abbreviation-Based Sovietisms and the Methodology of Their Recreation in English Translations of Ukrainian

Literature." *Vertimo studijos*, vol. 17, Dec. 2024, pp. 30–50, <https://doi.org/10.15388/vertstud.2024.17.3>.

Malayko, Serhiy. "Social Influence and Translation: Unconscious Translation Censorship of Ideological Phenomena in the 20th and 21st Century English Translations of Ukrainian Prose." *Slavic Literary Studies Deconstructed: Translating Ukraine*, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2022, pp. 60–61.

Marais, Kobus. *Translation Theory and Development Studies: A Complexity Theory Approach*. Taylor & Francis Group, 2015.

Martín de León, Celia. "Who Cares if the Cat Is on the Mat? Contributions of Cognitive Models of Meaning to Translation." *Cognitive Linguistics and Translation*, De Gruyter, 2005, pp. 99–125, <https://doi.org/10.1515/9783110302943.99>.

Martín, Ricardo Muñoz, and Celia Martín de León. "Translation and Cognitive Science." *The Routledge Handbook of Translation and Cognition*, Routledge, 2020, pp. 52–68, <https://doi.org/10.4324/9781315178127-5>.

Maturana, Humberto R., and Francisco J. Varela. *Autopoiesis and Cognition*. Springer Netherlands, 1980, <https://doi.org/10.1007/978-94-009-8947-4>.

McWhorter, John. *Language Hoax*. Oxford University Press, Incorporated, 2016.

Meillassoux, Quentin. *After Finitude*. Bloomsbury Academic, 2008, <https://doi.org/10.5040/9781350252059>.

Merkle, Denise. "Translation and Censorship." *The Routledge Handbook of Translation and Politics*, Routledge, 2018, pp. 238–53, <https://doi.org/10.4324/9781315621289-16>.

Moore, Bruce, editor. *The Australian Oxford Dictionary*. Oxford University Press, 1999.

Morris, Sonia, editor. *Between the Trenches: Selected Prose Fiction*. Translated by Roma Franko, Language Lanterns Publications, 2010.

Morris, Sonia, editor. *Brother Against Brother: Selected Prose Fiction*. Translated by Roma Franko, Language Lanterns Publications, 2010.

Morris, Sonia, editor. *Conflict and Chaos: Selected Prose Fiction*. Translated by Roma Franko, Language Lanterns Publications, 2010.

Munday, Jeremy. *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. Taylor & Francis Group, 2016.

"National Culture and Language in Ukraine: Changes in Public Opinion After a Year of the Full-Scale War." Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, dif.org.ua/en/article/national-culture-and-language-in-ukraine-changes-in-public-opinion-after-a-year-of-the-full-scale-war. Accessed 1 Sep. 2025.

Newmark, P. *A Textbook of Translation*. Prentice Hall, 1988.

Nida, Eugene Albert. *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. E.J. Brill, 1964.

Nord, Christiane. "Manipulation and Loyalty in Functional Translation." *Current Writing*, vol. 14, no. 2, Jan. 2002, pp. 32–44, <https://doi.org/10.1080/1013929x.2002.9678123>.

Odrekhivska, Iryna. "Translation Editology: Conceptualising the Unknown Known Interdisciplinary Area of Translation Studies." *Respectus philologicus*, vol. 31(36), Apr. 2017, pp. 92–100, <https://doi.org/10.15388/respectus.2017.31.36.09>.

Ormerod, Richard. "The History and Ideas of Sociological Functionalism: Talcott Parsons, Modern Sociological Theory, and the Relevance for OR." *Journal of the Operational Research Society*, vol. 71, no. 12, Sep. 2019, pp. 1873–99, <https://doi.org/10.1080/01605682.2019.1640590>.

Orwell, George. *Nineteen Eighty - Four*. Alma Books, 2021.

Parsons, Talcott. *The Structure of Social Action*. 2nd ed., Free Press, 1949.

- Pavlyshyn, Marko. "Review of Duel." *Bayda Books*, 2022, www.baydabooks.com/articles/marko-pavlyshyn-review-of-duel.
- Pawlyshyn, M. "Post-Colonial Features in Contemporary Ukrainian Culture." *Australian Slavonic and East European Studies*, vol. 6, no. 2, 1992, pp. 41–55.
- Pegenaute, Luis. "Censoring Translation and Translation as Censorship: Spain Under Franco." *Francoise Censorship*, 1995, pp. 83–96.
- Phillips, A. "What's Wrong With Essentialism?" *Distinktion: Journal of Social Theory*, vol. 11, no. 1, Jan. 2010, pp. 47–60, <https://doi.org/10.1080/1600910x.2010.9672755>.
- Pidmohylnyi, Valerian. *The City*. Translated by Maxim Tarnawsky, Harvard Ukrainian Research Institute, 2025.
- Pidmohylny, Valerian. *A Little Touch of Drama*. Translated by George Luckyj and Moira Luckyj, Ukrainian Academic Press, 1972.
- Pidmohylny, Valerian. "The City. Part One." Translated by M. Tarnawsky, *Ukrainian Literature*, vol. 4, 2014, pp. 12–103.
- Pidmohylny, Valerian. "The City. Part Two." Translated by M. Tarnawsky, *Ukrainian Literature*, vol. 5, 2018, pp. 105–233.
- Pinker, Steven. *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*. Viking Adult, 2002.
- Pojman, Paul. "Ernst Mach." *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, plato.stanford.edu/entries/ernst-mach. Accessed 24 Jan. 2025.
- Povoroznyuk, R. V. "Rendering the Outdated: Translating Obsolete and Obsolescent Language in Literary Discourse." *Transcarpathian Philological Studies*, vol. 1, no. 41, 2025, pp. 261–66, <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.41.1.41>.
- Pym, Anthony. *Exploring Translation Theories*. Taylor & Francis Group, 2017.

Pym, Anthony. "Translating as Risk Management." *Journal of Pragmatics*, vol. 85, Aug. 2015, pp. 67–80, <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2015.06.010>.

Pym, Anthony. "Translation, Risk Management and Cognition." *The Routledge Handbook of Translation and Cognition*, Routledge, 2020, pp. 445–58, <https://doi.org/10.4324/9781315178127-29>.

Rabadan Alvarez, Roza.

"Equivalence." *AIETI*, www.aieti.eu/enti/equivalence_ENG/entry.html.

Reiss, Katharina. "Type, Kind and Individuality of Text: Decision Making in Translation." *Poetics Today*, vol. 2, no. 4, 1981, pp. 121–31, <https://doi.org/10.2307/1772491>.

Rojo, Ana, and Iraide Ibarretxe-Antuñano. "Cognitive Linguistics and Translation Studies: Past, Present and Future." *Cognitive Linguistics and Translation*, DE GRUYTER, 2013, pp. 3–33, <https://doi.org/10.1515/9783110302943.3>.

Rojo, Ana, et al. "The Emotional Impact of Translation: A Heart Rate Study." *Journal of Pragmatics*, vol. 71, Sep. 2014, pp. 31–44, <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2014.07.006>.

Rojo López, Ana María, and María Ángeles Orts Llopis. "Metaphorical Pattern Analysis in Financial Texts: Framing the Crisis in Positive or Negative Metaphorical Terms." *Journal of Pragmatics*, vol. 42, no. 12, Dec. 2010, pp. 3300–13, <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2010.06.001>.

Rojo López, Ana María, and Marina Ramos Caro. "The Impact of Translators' Ideology on the Translation Process: A Reaction Time Experiment." *MonTI. monografías de traducción e interpretación*, 2014, pp. 247–71, <https://doi.org/10.6035/monti.2014.ne1.8>.

- Rosch, Eleanor, et al., editors. *Cognition and Categorization*. L. Erlbaum Associates, 1978.
- Rudnytska, Nataliya. "'Non-Persons' of the Soviet Translations." *Inozenma Philologia*, no. 128, Sep. 2015, pp. 97–103, <https://doi.org/10.30970/fpl.2015.128.115>.
- Samchuk, Ulas. *Maria*. Edited by Paul Cipywnyk, translated by Roma Franko, Language Lanterns Publications, 2011.
- Sameh, Hanna. *Bourdieu in Translation Studies: The Socio-Cultural Dynamics of Shakespeare Translation in Egypt*. Taylor & Francis Group, 2018.
- Sankey, Howard. "Scientific Realism and the God's Eye Point of View." *Epistemologia*, vol. 27, no. 2, pp. 211–26.
- Santaemilia, José. *The Translation of Sex-Related Language: The Danger(s) of Self-Censorship(s)*. Vol. 21, no. 2, June 2009, pp. 221–52, <https://doi.org/10.7202/037497ar>.
- Sapiro, Gisèle. "Translation and Symbolic Capital in the Era of Globalization: French Literature in the United States." *Cultural Sociology*, vol. 9, no. 3, June 2015, pp. 320–46, <https://doi.org/10.1177/1749975515584080>.
- Sapiro, Gisèle. "Translation and the Field of Publishing." *Translation Studies*, vol. 1, no. 2, July 2008, pp. 154–66, <https://doi.org/10.1080/14781700802113473>.
- Savchyn, V. *Totalitarian Discourse in Translation: The Painted Bird by Jerzy Kosinski in Ukrainian Cultural Space*. 2021.
- Schäffner, Christina. "Metaphor and Translation: Some Implications of a Cognitive Approach." *Journal of Pragmatics*, vol. 36, no. 7, July 2004, pp. 1253–69, <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2003.10.012>.
- Schäffner, Christina. "Translation and Institutions." *The Routledge Handbook of Translation and Politics*, Routledge, 2018, pp. 204–20, <https://doi.org/10.4324/9781315621289-14>.

Sela-Sheffy, Rakefet. *The Translators' Personae: Marketing Translatorial Images as Pursuit of Capital*. Vol. 53, no. 3, Nov. 2008, pp. 609–22, <https://doi.org/10.7202/019242ar>.

Senkus, Roman. "Luckyj, George Stephen Nestor." *Encyclopedia of Ukraine*, www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\L\U\LuckyjGeorgeStephenNestor.htm. Accessed 11 May 2025.

Shmiher, Taras. "Dogmatic Equivalence: A Key to Liturgical Translation?" *Inozenma Philologia*, no. 135, Dec. 2022, pp. 100–12, <https://doi.org/10.30970/fpl.2022.135.3810>.

"Shumeyko, Stephen." *Encyclopedia of Ukraine*, www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\S\H\ShumeykoStephen.htm. Accessed 1 Sep. 2025.

Sickinger, Pawel. "Aiming for Cognitive Equivalence – Mental Models as a Tertium Comparationis for Translation and Empirical Semantics." *Research in Language*, vol. 15, no. 2, June 2017, pp. 213–36, <https://doi.org/10.1515/rela-2017-0013>.

Simeoni, Daniel. "The Pivotal Status of the Translator's Habitus." *Target. International Journal of Translation Studies*, vol. 10, no. 1, Jan. 1998, pp. 1–39, <https://doi.org/10.1075/target.10.1.02sim>.

Simon, Sherry. *Gender in Translation*. Taylor & Francis Group, 2003.

Snell-Hornby, Mary. *Translation Studies: An Integrated Approach*. John Benjamins Publishing Co, 1988.

Spivak, G. *Outside in Teaching Machine*. Other, 1993.

Stech, Marko Robert. "Turiansky, Osyp." *Home, Encyclopedia of Ukraine*, www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\T\U\TurianskyOsyp.htm. Accessed 30 Aug. 2025.

Steiner, George. *After Babel: Aspects of Language and Translation*. Open Road Integrated Media, Inc., 2013.

Stories of the Soviet Ukraine. Progress Publishers, 1970.

Talmy, Leonard. "Figure and Ground in Complex Sentences." *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, vol. 1, June 2014, <https://doi.org/10.3765/bls.v1i0.2322>.

Tan, Zaixi. "Censorship in Translation: The Case of the People's Republic of China." *Neohelicon*, vol. 42, no. 1, July 2014, pp. 313–39, <https://doi.org/10.1007/s11059-013-0231-8>.

Tan, Zaixi. "The Fuzzy Interface Between Censorship and Self-Censorship in Translation." *Translation and Interpreting Studies*, vol. 14, no. 1, Apr. 2019, pp. 39–60, <https://doi.org/10.1075/tis.00029.tan>.

Tarnawska, Marta. "Ukrainian Literature in English: An Annotated Bibliography." *Electronic Library of Ukrainian Literature*, tarnawsky.artsci.utoronto.ca/elul/English/ULE/#gsc.tab=0.

Tarnawsky, Maxim. *Between Reason and Irrationality*. University of Toronto Press, 1995.

Tarnawsky, Maxim. "Introduction." *Ukrainian Literature. A Journal of Translations*, vol. 4, 2014, pp. 5–10.

Thomas, Emily. "Samuel Alexander." *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, plato.stanford.edu/entries/alexander. Accessed 24 Jan. 2025.

Thomson-Wohlgemuth, Gabriele. "On the Other Side of the Wall Book Production, Censorship and Translation in East Germany." *Modes of Censorship*, Routledge, 2014, pp. 101–24, <https://doi.org/10.4324/9781315759821-9>.

Toury, Gideon. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. J. Benjamins Pub., 1995.

- Turiansky, Osyp. *Lost Shadows*. Translated by Andrew Mykytiak, Empire Books, 1935.
- Turner, Mark, and Gilles Fauconnier. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. Basic Books, 2002.
- Tymoczko, Maria. *Translation in a Postcolonial Context: Early Irish Literature in English Translation*. Taylor & Francis Group, 2016.
- Üstünsöz, İrem. "Censorship of "Obscene" Literary Translations." *Tradition, Tension and Translation in Turkey*, John Benjamins Publishing Company, 2015, pp. 219–32, <https://doi.org/10.1075/btl.118.11ust>.
- Venuti, Lawrence. *Contra Instrumentalism: A Translation Polemic*. University of Nebraska Press, 2019.
- Venuti, Lawrence. *The Translator's Invisibility*. Routledge, 2012, <https://doi.org/10.4324/9780203553190>.
- Vinay, J. P., and Jean Darbelnet. *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*. Translated by Juan Sager and Marie-Josée Hamel, Benjamins Publishing Company, John, 1995.
- Vladko, Volodymyr. *Descendants of the Scythians: A Novel*. Translated by Oleksandr Panasyev, Dnipro Publishers, 1986.
- Vosloo, Frances. "'Inhabiting' the Translator's Habitus: Antjie Krog as Translator." *Current Writing*, vol. 19, no. 2, Jan. 2007, pp. 72–93, <https://doi.org/10.1080/1013929x.2007.9678275>.
- Wang, Dingkun. "Censorship and Manipulation in Audiovisual Translation." *The Palgrave Handbook of Audiovisual Translation and Media Accessibility*, Springer International Publishing, 2020, pp. 621–43, https://doi.org/10.1007/978-3-030-42105-2_30.

Wittgenstein, Ludwig. *On Certainty*. Edited by Gertrude Elizabeth Margaret Anscombe and Georg Henrik von Wright, translated by Denis Paul and Gertrude Elizabeth Margaret Anscombe, Basil Blackwell, 1969.

Wittgenstein, Ludwig. *Philosophical Investigations*. Translated by Gertrude Elizabeth Margaret Anscombe, Basil Blackwell, 1986.

Wolf, Michaela. "Sociology of Translation." *Handbook of Translation Studies*, John Benjamins Publishing Company, 2010, pp. 337–43, <https://doi.org/10.1075/hts.1.soc1>.

Wolf, Michaela. "The Sociology of Translation and Its “Activist Turn”." *The Sociological Turn in Translation and Interpreting Studies*, vol. 7, no. 2, Dec. 2012, pp. 129–43, <https://doi.org/10.1075/tis.7.2.02wol>.

Woods, Michelle. *Censoring Translation: Censorship, Theatre, and the Politics of Translation*. Bloomsbury Publishing Plc, 2012.

Yanovsky, Yuri. *Bayhorod*. Translated by Yuri Tkacz, Bayda Books, 2018.

Yanovsky, Yuri. *The Horsemen*. Translated by Serhiy Sinhayivksy, Dnipro Publishers, 1987.

Yuliasri, Issy. "Translators' Censorship in English-Indonesian Translation of Donald Duck Comics." *Indonesian Journal of Applied Linguistics*, vol. 7, no. 1, May 2017, p. 105, <https://doi.org/10.17509/ijal.v7i1.6863>.

ДОДАТОК А. ТЕРМІНОЛОГІЯ, ЩО ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ У ДОСЛІДЖЕННІ

Tertium comparationis – це певна основа, яка дає змогу порівнювати переклади й оригінали та стверджувати, що є перекладом, а що ні.

Абсолютна істина – повне й беззаперечно правильне знання щодо світу, а тому й матерії на всіх його рівнях.

Авторитарні й тоталітарні країни – це суспільства, у яких головним джерелом будь-яких рішень є або певна людина (автократ), або організація, яка нав'язує всьому суспільству певну ідеологію (тоталітаризм).

Велика проза – це форма прози, яка містить понад 15 000 слів. Зазвичай, до такої форми прози належать повісті й романи.

Вербалізація – це процес прояву певного явища в мові (зазвичай, такі явища є когнітивними за природою).

Виникнення (*emergence*) – це процес, який відбувається, коли матерія досягає певної кількісної межі й певного рівня організації (поєднання кількох атомів, молекул чи клітин – недостатньо; вони мають також взаємодіяти особливим чином) і на якому попередня матерія породжує новий рівень матерії, який, крім старих законів (наприклад, фізичних), може мати і свої унікальні, що неможливо повністю пояснити в межах попереднього рівня.

Висхідна причинність – здатність явищ та законів на нижчих рівнях матерії впливати на вищі. Тільки ця форма причинності визнається традиційним матеріалізмом (фізикалізмом).

Втілений матеріалізм – це філософський підхід Дж. Лакоффа та М. Джонсона, згідно з яким свідомість, а тому й концептуальні системи в людській свідомості, породжується матерією в процесі біологічної еволюції. Водночас цей підхід до матеріалізму заперечує пізнаваність часткових абсолютних істин, стверджуючи, що люди сприймають реальність крізь призму свого тіла й не можуть мати об'єктивних знань щодо неї. На практиці такий погляд є прикладом кореляціонізму.

Відносна істина – це часткове, приблизне знання щодо світу, яке перебуває в процесі постійного уточнення і може складатись і з правильних, і з неправильних тверджень щодо світу.

Відображення світу/світобачення/світогляд – модель світу у свідомості, яка після обробки візуальної, звукової та іншої інформації створюється мозком у межах складних когнітивних процесів, що діють на кількох рівнях: фізичному, хімічному, біологічному й соціальному.

Габітус – це серія поведінкових рис, які дієвець набуває у взаємодії із суспільством і які впливають на його діяльність упродовж життя. В однієї людини може бути декілька габітусів, набутих у різних умовах.

Демократичні ринкові країни – це суспільства, у яких поєднується виборність влади, повага до прав людей і безумовний захист приватної власності і як права, і як інституту. Такі суспільства здебільшого входять до ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку).

Детермінізм – твердження про те, що один, конкретний рівень матерії є визначальним або для людської діяльності, або для світу загалом, яке на практиці призводить до хибного перетворення часткових абсолютних істин в абсолютні істини. Матеріалізується у декількох формах: економічній, соціологічній чи лінгвістичній.

Диглосія – позначає ситуацію, за якої у певному суспільстві використовують дві мови, але в різних контекстах (наприклад, одна мова може використовуватись у держустановах, а інша – в щоденному житті).

Дієвець – це людина, яка живе в певному суспільстві й діє в рамках його інститутів.

Еквівалентність – це гіпотетична рівність між перекладом та оригіналом, яка дає змогу називати їх різними формами одного твору.

Експлікація – це процес розширення перекладу за допомогою, наприклад, описових мікростратегій. Є результатом асиметричності мов (тобто, тенденції до браку мовних, лінгвістичних еквівалентів).

Експірієнталізм/досвідність – філософський підхід Дж. Лакоффа та М. Джонсона, згідно з яким люди не можуть сприймати реальність незалежно від свого досвіду.

Емерджентний матеріалізм (матеріалізм виникнення) – філософський напрям, який проголошує матерію основою світу і стверджує, що вона перебуває в постійному розвитку, який, зрештою, призводить до появи свідомості.

Емпіричний напрям когнітивних підходів у перекладознавстві – це напрям, у межах якого перекладознавці намагаються зрозуміти загальний процес перекладу, досліджуючи поведінку перекладачів під час перекладу на біологічному, хімічному й навіть фізичному рівнях (хімічний та фізичний рівень можна досліджувати за допомогою сучасних засобів, які дають змогу аналізувати мисленнєві процеси).

Епізодичний рівень тексту – містить групи речень і параграфів поєднані єдиним наративом (ці групи і є епізодами).

Есенціалізм – це філософський підхід, згідно з яким більшість явищ (особливо на соціальному рівні) є незмінною упродовж віків і для неї можна вивести повний список правил, які будуть істинними завжди та не потребуватимуть доповнень.

Зміст – це внутрішні особливості певного явища, його суть.

Капітал (у визначенні П. Бурдьє) – це певна цінність (value), яка дає змогу дієвцю досягати своїх цілей у суспільстві. Економічний капітал – це фінансова сила, яка має схильність до самонакопичування. Соціальний капітал – це позиція людини в суспільстві (наприклад, група соціальних зв'язків). Культурний капітал позначає ті знання, які дозволяють дієвцю адаптуватися до суспільства. Символічний капітал – це цінність, яка позначає легітимність його капіталу загалом (такою цінністю є, наприклад, моральність діяльності).

Когнітивна лінгвістика – це напрям у лінгвістиці, який розглядає зв'язок між когнітивними (тобто мисленнєвими) процесами в людському мозку і свідомості з їхніми проявами в людських мовах.

Когнітивний підхід у перекладознавстві – це напрям у перекладознавстві, в межах якого до досліджень перекладів застосовуються різноманітні методи, що постали в когнітивній лінгвістиці та когнітивістиці загалом.

Когнітивістика – інтердисципліна в межах якої досліджують особливості людського мислення з різноманітних перспектив.

Конструктивізм – це філософський підхід, згідно з яким людські знання створюються суспільством і не відображають реальність об'єктивно.

Контингентність (Мейясу) – це гіпотетична абсолютна істина про світ, яка полягає в абсолютній необов'язковості всіх явищ, крім самої необов'язковості. Наприклад, К. Мейясу стверджує, що світ, у якому живуть люди, з'явився випадково й може так само випадково зникнути в будь-який момент. Постійною є тільки нестабільність Всесвіту.

Концепт – атомарна, неділима ідея, основоположний елемент людської свідомості і відображення світу.

Концептуальна метафора/суміш – здебільшого абстрактні концепти, які побудовані на основі простих концептів (наприклад, ЛЮБОВ = ПОДОРОЖ).

Концептуальна система – поєднання усіх концептів у конкретній людській свідомості, свідомостях багатьох людей, об'єднаних спільною культурою, чи певному культурному артефакті (наприклад, літературному творі). Складається з простих концептів та концептуальних метафор. Концептуальні системи передують людським мовам і діють не тільки на мовному, а й на поведінковому рівні.

Кореляціонізм – це група філософських поглядів, згідно з якими людям у відчуттях доступний не світ, а тільки зв'язок свідомості зі світом. Хоча кореляціоністи здебільшого стверджують, що світ-в-собі є, вони, на думку К. Мейясу, не можуть робити це твердження, оскільки можуть довести тільки

існування людської свідомості. Кореляціонізм є соліпсизмом (твердження про те, що конкретний спостерігач може бути впевненим тільки у своєму існуванні, але не в існуванні інших людей) на практиці.

Критерій діяхронічності – це критерій, який вимагає розгляду всіх явищ не в певний, конкретний момент (синхронічність), а в довготерміновому розвитку.

Критерій конвергентності – це принцип, згідно з яким найнадійніші висновки в науковій діяльності можна зробити тільки за умови конвергенції, тобто сходження висновків із кількох перспектив.

Критичний дискурс-аналіз – аналіз мовних і стилістичних стратегій у перекладах задля розуміння їхнього зв'язку з історико-культурним контекстом.

Культурні теорії в перекладознавстві – це теорії, згідно з якими переклад є соціальним за природою і залежить від людської культури.

Лінгвоконцепт або вербалізований концепт – це прояв концепту, який постає в людській свідомості, у людських мовах.

Лінгвоконцептуальні виміри перекладів – це особливості перекладів, які пов'язані з вербалізацією концептів у людських мовах.

Лінгвістичний рівень тексту – містить слова, поєднані в окремі речення, і зазвичай є найменшою структурною одиницею в текстах. Він здебільшого складається з простих концептів; концептуальні метафори можуть проявлятися на цьому рівні, але переважно вимагають більшого обсягу тексту.

Лінгвістичні теорії в перекладознавстві – це теорії, у межах яких джерелом *tertium comparationis* та еквівалентності є лінгвістичні структури.

Макростратегія перекладу – це стратегія, яка використовується на епізодичному й тематичному рівнях тексту. Вона позначає загальний підхід перекладача до перекладу. Наразі можна виділити дві стратегії такого типу: очуження і одомашнення.

Мала проза – це форма прози, яка містить не більше ніж 15 000 слів. Зазвичай, до такої форми прози належать оповідання і новели.

Маніпуляція – це відображення певної ідеології у перекладах, яке адаптує літературу до певного суспільства в інтересах визначених груп впливу (power) незалежно від намірів перекладача.

Маргінальність – це ситуація, у якій певний дієвець (маргінал) не є важливим для відтворення суспільства й дистанціюється від нього. Класичним прикладом маргінальності є довготермінове безробіття, через яке дієвець може повністю втратити зв'язок із суспільством.

Маркери світобачення/світогляду визначаємо як висловлювання, у яких вербалізуються людські погляди на певні важливі для функціонування людського суспільства аспекти реальності. В цьому дослідженні цими аспектами стають явища, які постають в усіх або більшості людських культур (наприклад, кохання, смерть, природа, село), та різноманітні прояви політичного впливу антиукраїнських режимів, що постали в шовіністичній російській імперії та тоталітарному Радянському Союзі.

Маркери ідеології – це вербалізовані концепти, які репрезентують ідеологічні переконання у людських мовах.

Марксизм – це система поглядів, розроблена К. Марксом, згідно з якою ринкові економіки (капіталізм) створюють екзистенційні загрози для людства. К. Маркс пропонує комунізм, форму організації економіки, в якій суспільство контролюватиме всі засоби виробництва колективно як альтернативу.

Матерія – це все, що перебуває поза людською свідомістю, передуює свідомості, не залежить від неї та породжує її.

Месіанство – визначаємо як переконаність у необхідності врятувати людство від певних загроз, яка, зазвичай, призводить до тоталітарного світобачення і повної нетолерантності до інакомислення. Зазвичай поєднується з катастрофічним світобаченням (наприклад, впевненістю, що капіталізм або шовінізм знищать людство), перфекціонізмом (високим рівнем вимог) і нарцисизмом (переконаністю у власній здібності рятувати світ).

Мова-джерело – це мова тексту-джерела.

Мікростратегія перекладу – це стратегія перекладу, яка використовується на лінгвістичному рівні й має обмежений вплив поза конкретним словом чи реченням. Прикладами мікростратегій є калькування чи описовий переклад.

Націоналізм – це система поглядів, згідно з якою розвиток культури, економіки та інститутів, притаманних певній нації (тобто спільності людей, об'єднаних єдиною мовою та інститутами), є необхідним і позитивним з історичного погляду. Націоналізм є інтернаціональним за характером: він вимагає і патріотизму (любові до власної батьківщини), і поважного та мирного ставлення до інших націй.

Націоцентричність – це діяльність, спрямована на просування культури певної нації серед інших націй. Наприклад, англійські переклади української прози міжвоєнного періоду є прикладом націоцентричної діяльності, оскільки просувають українську культуру серед англومовних читачів. Націоцентрична діяльність зазвичай поєднує національний та інтернаціональний елементи.

Нейтралізація – це мікростратегія перекладу, яка полягає в тому, що певний фрагмент втрачає культурні, емоційні та інші смисли і зберігає лише денотативне значення. Наприклад, у перекладі радянців мікростратегія нейтралізації означає відмову від їхньої складноскороченої форми («колгосп» як «Collective Farm»). Щодо диглосії, то нейтралізація полягає в усуненні патологічної двомовності з цих фрагментів і їхньому зображенні як одномовних.

Низхідна причинність – це здатність явищ та законів на вищих рівнях матерії впливати на нижчі. Притаманна матеріалізму виникнення і вступає у конфлікт із традиційним матеріалізмом (фізикалізмом).

Одомашнення – це повна відмова від концептуальної системи мови-джерела, використання концептуальної системи цільової мови в перекладі. Насправді, ніколи не проявляється у чистій формі й завжди взаємодіє з очуженням.

Оновлена інтерпретація феноменологічно-соціокультурного напряму когнітивного підходу в перекладознавстві (надалі оновлена інтерпретація КСТ або когнітивних та соціокультурних теорій) – полягає у твердженні, що попри дійсно великі відмінності між концептуальними системами або габітусами в різних мовах і суспільствах, переклад є можливим, оскільки й концептуальні системи, і габітуси постають у спільних для усіх людей умовах, що робить усі мови сумісними.

Очуження – це цілковита відмова від концептуальної системи цільової мови, механічне перенесення усіх мовних структур мови-джерела. Насправді, ніколи не проявляється у чистій формі й завжди взаємодіє з одомашненням.

Паратекст – це супровідний текст, який додається до оригінального тексту чи перекладу і використовується для роз'яснення дій автора/перекладача та їхніх поглядів на певний текст. Може проявлятися у формі передмов, післямов і перекладацьких коментарів.

Патологічна двомовність – це штучно створене імперським та радянським урядами явище активного використання російської мови разом з українською в щоденному дискурсі українців.

Перекладацька невидимість – це тенденція до зниження статусу перекладачів, яка призводить до низької оплати праці й ігнорування їхнього суспільного внеску. Цей термін запропонував Л. Венуті.

Перекладачезнавство – це напрям у перекладознавстві, який досліджує не переклади, а діяльність перекладачів та інших дієвців, пов'язаних із перекладами.

Плюральний дієвець – це теорія, згідно з якою школа, релігія та робота створюють у межах однієї людської свідомості декілька різних особистостей, а тому й декілька альтернативних габітусів, які є несумісними й можуть призводити до непередбачуваної поведінки. Хоча П. Бурдьє визнавав існування кількох габітусів в однієї людини, він не розглядав потенційні конфлікти між ними як джерело свободи волі.

Подвійні причинно-наслідкові зв'язки – це наявність причинно-наслідкових зв'язків, які походять і з нижчих рівнів матерії, і з вищих (одночасно).

Постмодернізм/постструктуралізм – це філософська течія, яка стверджує, що всі людські твердження є тільки наративами, які просуваються заради певних інтересів та не відображають ні абсолютної істини, ні часткових абсолютних істин.

Практика – щоденна взаємодія людей із реальністю, яка й дає змогу перевіряти істинність різноманітних дій чи тверджень.

Принцип системності (переклад) – принцип, згідно з яким будь-які зміни в перекладі мають бути системними для того, щоб вплинути на весь текст (наприклад, впевнено стверджувати, що вилучення диглосії з перекладів зумовлене ідеологією можна тільки, якщо з перекладів вилучені всі згадки цього явища).

Простий концепт – це концепт, який має прямий відповідник у світі й не містить метафоричних елементів; наприклад, «стіл», «телевізор», «іти».

Радянізм – це реалії у формі нових слів та словосполучень, які походять від державного та ідеологічного впливу комуністів.

Реалія (згідно з визначенням проф. Р. П. Зорівчак) – це моно- і полілексемна одиниця, основне лексичне значення якої вміщує традиційно закріплений за нею комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача.

Реконцептуалізація – відображення однакової матеріальної ситуації за допомогою різних лінгвоконцептів.

Релятивізм – це твердження про відносність і рівноцінність будь-яких тверджень стосовно світу й різних рівнів матерії, що на практиці приводить до заперечення пізнаваності будь-яких істин.

Рівень матерії – відокремлена форма існування матерії, яка залежить від попередніх рівнів, але має свої унікальні закони. Наразі людям відомі чотири основні рівні матерії: фізичний, хімічний, біологічний і соціальний.

Свідомість/дух (у тексті дисертації людська свідомість визначатиметься як «свідомість», а в релігійному значенні використовуватиметься слово «дух») – усе, що не є матерією. Вона породжується матерією і залежить від неї. У практичному визначенні позначає унікальні відчуття, притаманні людям (так звані *qualia*: наприклад, емоції чи кольори).

Світ – це матерія загалом, тобто без урахування рівнів. У її випадку йдеться про найбільш загальні, абсолютно істинні та незаперечні особливості.

Світ-в-собі/річ-в-собі – це світ/річ поза людськими відчуттями, який/яка є повністю недоступним/недоступною людям і може повністю відрізнитися від світу-для-нас. Цей термін популяризував І. Кант. Наприклад, «стіл» у людських відчуттях може радикально відрізнитися від його реальних характеристик поза ними (наприклад, оскільки люди не мають органів відчуттів, які дають змогу пізнавати ці характеристики).

Світ-для-нас/річ-для-нас – це відображення світу/речі в людських відчуттях. Воно може повністю відрізнитися чи мати тільки мінімальну відповідність зі світом-в-собі/річчю-в-собі.

Сильна версія матеріалізму виникнення (*strong emergence*) – це форма матеріалізму виникнення, яка стверджує, що поява нових рівнів матерії також означає появу нових законів, які неможливо звести до минулих рівнів взагалі.

Слабка версія матеріалізму виникнення (*weak emergence*) – це форма матеріалізму виникнення, яка стверджує, що питання рівнів матерії – це тільки питання недостатності знань і інструментів для аналізу, а тому рівні матерії, зрештою, можна звести до основоположних фізичних законів і за допомогою них пояснити саме виникнення.

Структурація (в теорії Е. Гідденса) – це процес у межах якого дієвці впливають на інститути, а інститути на дієвців. Є прикладом подвійних причинно-наслідкових зв'язків у соціології.

Структурний функціоналізм – це соціологічний підхід розроблений Т. Парсонсом, згідно з яким людські суспільства загалом намагаються досягти чотирьох цілей, які він підсумував аббревіатурою AGIL (Adaptation, Goal Attainment, Integration, and Latency) або АДцІВ (Адаптація, Досягнення цілей, Інтеграція і Відтворення). Цей підхід мало використовується в перекладознавстві, але наближений до ідей Н. Луманна, які також описують людські суспільства як орієнтовані на адаптацію і досягнення цілей.

Суржик – це суміш російської та української мови, яка з'явилася внаслідок активної русифікаційної політики російського імперського та радянського урядів.

Текст-джерело/оригінал – це текст, на основі якого створено переклад.

Текстово-функційні теорії в перекладознавстві – це теорії, згідно з якими еквівалентність та *tertium comparationis* залежать від функцій текстів, які й вимагають збереження у перекладах.

Тематичний рівень тексту – містить основні теми твору (наприклад, засудження тоталітаризму), які постають із чіткої послідовності епізодів (саме тому цей рівень можна назвати тематично-організаційним). Зазвичай складається із концептуальних метафор, оскільки є дуже абстрактним.

Теорію складності в цій роботі визначаємо як теорію, яка розглядає всі процеси у світі у взаємозв'язку й розвитку, що проявляється в емерджентності або виникненні.

Теорія актора-мережі – це теорія, згідно з якою важливими для комунікації є не зв'язки між людьми, а зв'язки між усіма предметами, що беруть участь у певній діяльності.

Теорія складності/комплексності (complexity) – це філософська інтердисципліна, яка стверджує, що фундаментальною особливістю усіх явищ у світі є їхня багатогранність, що вимагає пояснення усіх явищ у світі з кількох перспектив і з погляду зв'язків між ними. Теоретики у цій сфері здебільшого дотримуються нередукційного матеріалізму (тобто матеріалізму, який не зводить

усі процеси у світі до фізики), найпопулярнішою формою якого є матеріалізм виникнення.

Традиційна інтерпретація феноменологічно-соціокультурного напрямку когнітивного підходу в перекладознавстві (надалі традиційна інтерпретація КСТ або когнітивних та соціокультурних теорій) – полягає у твердженні про те, що різні мови й суспільства породжують несумісні концептуальні системи або шаблони поведінки (габітуси), що робить переклад неможливим або схильним до маніпуляцій.

Традиційний матеріалізм (фізикалізм) – це форма матеріалізму, яка визнає тільки існування фізичної матерії та заперечує виникнення навіть як фізичне явище. Визнає тільки висхідну причинність (заперечує низхідну).

Універсалії – будь-які характеристики, що є притаманними певному явищу в більшості чи всіх епохах та у всіх регіонах. Наприклад, предметом дискусій серед учених є універсалії в перекладі чи людських культурах.

Упередженість – це необ'єктивний погляд на деякі явища у світі, який побудований на основі наявних поглядів людини, що їх сприймає. Упередженість може набувати різних форм, але здебільшого є політичною та ідеологічною за природою.

Феноменологічно-соціокультурний напрям когнітивного підходу в перекладознавстві – це напрям, який характеризує поєднання когнітивних і соціологічних методів у перекладознавчих дослідженнях задля розгляду зв'язку між свідомістю (феноменологічний аспект) й соціокультурними процесами. Він виходить із твердження про те, що людські мови нерозривно пов'язані не тільки з біологічним рівнем матерії, а й зі соціальним.

Форма – це зовнішній прояв певного явища.

Цензура – це безпосереднє втручання у певний текст (включно з перекладами), яке призводить до вилучення з нього фрагментів, які не відповідають ідеології певної групи людей чи всього суспільства.

Цільова мова – це мова перекладу.

Цільовий текст/переклад – це текст створений на основі оригіналу/тексту-джерела іншою мовою.

Часткова абсолютна істина – повне й беззаперечно правильне знання щодо світу на одному чи декількох (але не всіх) рівнях матерії або щодо деяких характеристик, які є загальними для світу загалом.

Шовінізм – це система поглядів, згідно з якою певна група населення (наприклад, нація) оголошується кращою, ніж інші. На практиці, призводить до агресивних дій проти інших груп і кульмінує в геноцидальних діях проти них (наприклад, СРСР, нацистська Німеччина та сучасна російська федерація планували або досі планують геноцид проти українців).

Ідеологічні переконання – це певна група ідеологій чи ідеологія, яка характеризує конкретну людину чи групу людей.

Ідеологія/ідеології – це відтворення сторін/чинників (*aspects в оригіналі* – С. М.) світу, які долучаються до встановлення та підтримки взаємовідносин, побудованих на силі (*power в оригіналі* – С. М.), пануванні й експлуатації.

Інститут – це суспільні структури створені великими колективами людей, такі як сім'я чи система освіти.

Інструментальна модель перекладу – це модель перекладу, згідно з якою переклад є копією оригіналу, його повним відповідником.

Інтерпретаційна модель перекладу – це модель перекладу, згідно з якою будь-який переклад є тільки інтерпретацією оригінального тексту й не є його копією.

Інтертекстуальність визначаємо як серію непрямих і часто прихованих посилань на інші літературні, політичні, наукові, чи релігійні роботи, що відображають певні ідеологічні погляди автора.

ДОДАТОК Б. БІБЛІОГРАФІЯ АНГЛІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

У цьому додатку подаємо повний список перекладів української прози міжвоєнного періоду англійською мовою. Список укладено на основі бібліографії, створеної М. Тарнавською. Де це можливо, ми використовуємо її бібліографічні записи, щоб полегшити пошук цих творів і не відхилятися від стандартів, запропонованих науковицею [Tarnawska].

Основна вибірка:

1) B83. Turians'kyi, Osyp. Lost Shadows. / by Osyp Turiansky. Translated from the Ukrainian by Andrew Mykytiak. New York: Empire Books, 1935. 246 pages. [Tarnawska]

2) B069. Pidmohyl'nyi, Valer'ian. A Little Touch of Drama. / Valerian Pidmohyl'nyi. Tr. from Ukrainian by George S.N. and Moira Luckyj. With introd. by George Shevelov. Littleton, CO: Ukrainian Academic Press, 1972. 191 p. (Ukrainian classics in translation, no.1). [Tarnawska]

3) B049. Ianovs'kyi, Iurii. The Horsemen; a novel / Yuri Yanovsky. Tr. from the Ukrainian by Serhiy Sinhayivsky. Ill. by Olena Ovchinnikova. Kiev: Dnipro, 1989. 147 p. illus., port. [Tarnawska]

4) B004. Antonenko-Davydovych, Borys. Duel. Tr. from the Ukrainian by Yuri Tkach. Melbourne: Lastivka Press, 1986. 136 p. [Tarnawska]

5) [Не увійшов до бібліографії М. Тарнавської] Ianovs'kyi, Iurii. Bayhorod / Yuri Yanovsky. Tr. From the Ukrainian by Yuriy Tkacz. Melbourne : Bayda Books, 2018. 108 p.

6) [Не увійшов до бібліографії М. Тарнавської] Pidmohyl'nyi, Valer'ian. The city / Valerian Pidmohyl'nyi. Tr. from the Ukrainian by Maxim Tarnawsky. Harvard Ukrainian Research Institute, 2025. 512 p. *Також виданий в журналі Ukrainian Literature.*

Твори, що не увійшли до вибірки, але доступні онлайн

1) B27. Khvylovyi, Mykola. Stories from the Ukraine. / by Mykola Khvylovy. Translated with an introduction by George S.N Luckyj. New York: Philosophical Library, 1960. 234 pages. [Tarnawska]

2) B036. Holovko, Andrii. The Weeds. A novel. / Andriy Holovko. Tr. from the Ukrainian by Anatole Bilenko. [Kyiv]: Dnipro, 1976. 206 p. illus. [Tarnawska]

3) B096. Stories of the Soviet Ukraine. Moscow: Progress Publishers, 1970. 303 p. [Tarnawska]

Містить два переклади, пов'язані з міжвоєнним періодом:

a) Pervomais'kyi, Leonid. «The story of mankind» (1933)

б) Holovko, Andrii. «The red kerchief» (1923)

4) B008. Before the Storm: Soviet Ukrainian Fiction of the 1920's. Ed. by George Luckyj. Tr. by Yuri Tkacz. Ann Arbor: Ardis, 1986. 266 p. [Tarnawska]

5) [Не увійшов до бібліографії М. Тарнавської]. Ianovs'kyi, Iurii. "The Return" / Yuri Yanovsky. Tr. from the Ukrainian by Marta D. Olynyk. Ukrainian Literature. 2007: 207-211.

6) Khvyl'ovyi, Mykola. "Mother"/ a short story by Mikola Khviliovy. Tr. by Anatole Bilenko. Ukraine. 7(155) (July 1989): 30-32. [Tarnawska]

7) Pidmohyl'nyi, Valeriiian. "Vania" / Valeriiian Pidmohylny. Tr. by Maxim Tarnawsky. Journal of Ukrainian Studies. 10.2 (Winter 1985): 52-67. [Tarnawska]

Твори, яких немає у відкритому доступі

1) T131. Ianovs'kyi, Iurii. "Red Army soldier. The spy." / Short stories by Yuri Yanovsky. Tr. by Anatole Bilenko. Ukraine. 4(12) (1972) 16-17. illus. [Tarnawska]

2) T139. Irchan, Myroslav. "Hopes" / by Miroslav Irchan. From the collection "Against death", November 1926. Tr. by Mary Skrypnyk. Ukrainian Canadian. 26.569 (62) (May 1974): 104-110. illus. [Tarnawska]

3) T207. Kulyk, Ivan. "The 14th pipe" (An excerpt). Tr. Mary Skrypnyk. Ukrainian Canadian. 23.524 (18) (May 1970): 74-75. [Tarnawska]

4) T176. Ianovs'kyi, Iurii. "The last delivery"/ Yuri Yanovsky. Tr. by Olga Shartse. Land of the Soviets in Verse and Prose. Comp. by Alexei Kondratovich. Ed. by Galina Dzyubenko. Moscow: Progress. 2(1982): 56-64. [Tarnawska]

5) T386. Pidmohyl'nyi, Valeriian. "Ivan Bosyj" / Valerjan Pidmohyl'nyj. Tr. by Wolodymyr Slez. Ukrainian Review (London). 32.2 (Summer 1984): 62-68. [Tarnawska]

6) T387. Pidmohyl'nyi, Valeriian. "The problem of daily bread"/ a short story by Valerian Pidmohilny. Tr. by Oles Kovalenko. Illus. by Olexandr Bychko. Ukraine. 10(146) (October 1988): 29-31, 44. illus. [Tarnawska]

ДОДАТОК В. ПРИКЛАДИ ВІДТВОРЕННЯ УНІВЕРСАЛЬНИХ КОНЦЕПТІВ В АНГЛІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Оригінал 1: «Прозирнувши на мить у відтулину мусіньчиної душі, він негайно пустив туди корінь, обґрунтувався й розгостився там, як неминучий наслідок, вільно вбираючи живущі соки, що може дати напередодні облітання жіноче тіло. Він оповив її, живлячи у володінні нею свій розгін, і щоки її горіли гарячковим рум'янцем від полум'я, що, спалюючи її, його огрівало й ростило, як той овоч, що, налившись, мусить відпасти свого гілля» (Підмогильний, *Місто* 92-93). *Концептуальна суміш: зображення кохання як рослини, живого об'єкта, перенесення енергії.*

Переклад 1: «Having caught a momentary glimpse into Musinka's uncovered soul, the inevitable consequence was that he immediately sent out his roots into this new area, established himself, and made himself at home there, freely soaking up the nutritious juices that can be drawn from a woman's body before it decays. He enveloped her and fed his vitality by possessing her, and her cheeks burned in a feverish blush from the flame that consumed her while it warmed and nourished him, like the fruit that swells until it must fall away from its branch» (Pidmohilny, "The City. Part One" 89). *Відтворена концептуальна суміш: зображення кохання як рослини, живого об'єкта, перенесення енергії.*

Оригінал 2: «Зрозуміла мовчанка лягла на повітря, що густою жорстокою снагою. Доки буде йти мовчазна розмова, доки дві істоти катастрофічно тягтимуться одна до одної, не в силі затамувати в собі веління крові, дозвольте чесноті й скромності зайняти їхнє місце, а нам удалися до долі інших наших персонажів» (Яновський, *Байгород* 69). *Концептуальна суміш: зображення кохання як катастрофи та розмови.*

Переклад 2: «And understandable silence filled the air, which became oppressively thick. While this silent conversation continues, while these two beings are

catastrophically drawn toward one another, powerless to check the call of blood inside them, let virtue and modesty take their place, and meanwhile we can turn to the fates of our other characters» (Yanovsky, *Bayhorod* 47). *Відтворена концептуальна суміш: зображення кохання як катастрофи та розмови.*

Оригінал 3: «Тоді в механічному діянні відповідного декрета йому почала вбачатись присутність глибших причин» (Підмогильний, *Невеличка драма* 8). *Концептуальна суміш: зображення держави як механізму.*

Переклад 3: «He started to imagine that behind the mechanical working of the decree which took his job away, there lay hidden deeper reasons» (Pidmohylny, *A Little Touch of Drama* 20). *Відтворена концептуальна суміш: зображення держави як механізму.*

Оригінал 4: «Перекопська рівнина, таврійський степ були полем великого бою перед Кримом. Дві епохи, зіткнувшись на рівному безмежжі, зводили рахунки. Революційне військо, кероване великим полководцем, взяло до своїх рук ініціативу. Добірна гвардія білих, одягнена й озброєна, з панцерниками, танками, авіацією мусила вишукувати всіх засобів, щоб витримати концентрований удар» (Яновський, 1964, *Вершники* 96). *Концептуальна суміш: зображення історії/епохи як людини та класової боротьби.*

Переклад 4: «The Perekop plain and the steppes of Tauride were the field of a pitched battle on the threshold of the Crimea. Two eras had clashed head on to settle accounts on that flat, interminable expanse. But the initiative had been seized by the revolutionary armies led by a topflight general, and the select White troops with their tanks, airplanes and armored cars resorted to anything to bear the concentrated Red attack» (Yanovsky, *The Horsemen* 115-116). *Відтворена концептуальна суміш: зображення історії/епохи як людини та класової боротьби.*

Оригінал 5: «Ми ж варимо не сталь, а революцію, і як безкрайньо треба нагріти піч та якими треба бути майстрами, щоб мати топлення і вилити його в прекрасну форму, і стане тоді сталюва держава, пролетарська фортеця» (Яновський,

1964, *Вершники* 85). *Концептуальна суміш: зображення революції як сталі і держави як фортеці.*

Переклад 5: «Now we make revolution, not steel, and you've got to heat your furnace like it's going to burst and be a real good master to get your steel and run it off into perfect molds. Then, you'll have a nation of steel and a proletarian fortress» (Yanovsky, *The Horsemen* 103). *Відтворена концептуальна суміш: зображення революції як сталі і держави як фортеці.*

ДОДАТОК Г.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА
ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ*Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:*

1) Малайко С. Пейоративна вербалізація концепту «Бог» в оригіналі та англomовному перекладі повісті-поєми Осипа Турянського «Поза межами болю». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Т. 2, № 47. С. 128–132.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-2-20>

2) Malaiko S. Manipulation of translator: unconscious translation censorship of ideological phenomena (on the basis of English translations of Valerian Pidmohylnyi's novels). *Inozenma philologia*. 2022. No. 135. P. 89–99.

DOI: <https://doi.org/10.30970/fpl.2022.135.3809>

3) Malaiko S. Period-bound retranslation: changes in the macrostrategies of Ukrainian-English translations of 1918–1939 prose. *Inozenma philologia*. 2023. No. 136. P. 71–85. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fpl.2023.136.4205>

4) Malaiko S. Totalitarian realia: abbreviation-based Sovietisms and the methodology of their recreation in English translations of Ukrainian literature. *Vertimo studijos*. 2024. Vol. 17. P. 30–50. DOI: <https://doi.org/10.15388/vertstud.2024.17.3> (Scopus, Q4)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1) Малайко С. Вербалізація концептів біль та жах в українському художньому дискурсі та англomовних перекладах. *ТЕЗИ звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу факультету іноземних мов ЛНУ ім. І. Франка за 2020 рік (4-5 лютого 2021 року)* : Тези конф., м. Львів, 4–5 лют. 2021 р. Львів, 2021. С. 107.

2) Малайко С. Тоталітарна природа радянських та їх переклад. *ТЕЗИ звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу факультету іноземних мов ЛНУ ім. І. Франка за 2021 рік (3-4 лютого 2022 року)* : Тези конф., м. Львів, 3–4 лют. 2022 р. Львів, 2022. С. 170–171.

3) Malayko S. Social influence and translation: Unconscious translation censorship of ideological phenomena in the 20th and 21st century English translations of Ukrainian prose. *Slavic Literary Studies Deconstructed: Translating Ukraine* : Book of Abstracts, Lviv, 7–8 November 2022. Lviv, 2022. P. 60–61.

4) Malaiko S. Separating the wheat from the chaff: Is Lakoffian metaphor theory compatible with the mainstream understanding of translation? *IFNUL-HKBU PHD Researchers' Conference on Translation, Interpreting and Intercultural Studies*, Lviv and Hong Kong, 28 May 2024. 2024. P. 6.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

1. Всеукраїнська наукова конференція «Великий код: Біблія – світова література – переклад. Перекладознавчі читання на пошану Роксолани Петрівни Зорівчак» (Львів, 09.11.2020, дистанційна форма участі, усна доповідь).

2. Звітна наукова конференція професорсько-викладацького складу факультету іноземних мов ЛНУ ім. І. Франка за 2020 рік (Львів, 04-05.02.2021, дистанційна форма участі, усна доповідь та публікація тез).

3. Всеукраїнська наукова конференція «Переклад в Україні (1991-2021): тенденції, напрямки, соціополітичні виклики: перекладознавчі читання на пошану Роксолани Петрівни Зорівчак» (Львів, 11.11.2021 року, дистанційна форма участі, усна доповідь).

4. Звітна наукова конференція професорсько-викладацького складу факультету іноземних мов ЛНУ ім. І. Франка за 2021 рік (Львів, 03-04.02.2022, дистанційна форма участі, усна доповідь та публікація тез).

5. Міжнародна наукова конференція «Slavic Literary Studies Deconstructed: Translating Ukraine» (Львів, 07.11.2022, дистанційна форма участі, усна доповідь та публікація тез).

6. Міжнародна наукова конференція «IFNUL-HKBU PhD Researchers' Conference on Translation, Interpreting and Intercultural Studies» (Львів і Гонконг, 28.05.2024, дистанційна форма участі, усна доповідь та публікація тез)

7. Міжнародна наукова конференція “Перекладознавчі читання на пошану професора Роксолани Петрівни Зорівчак” (Львів, 15.10.2024, дистанційна форма участі)